

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

MÖ 2.BİNYILDA BATI ANADOLU
SAVUNMA MİMARİSİ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN GÜLER

Ankara- 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

MÖ 2.BİNYILDA BATI ANADOLU
SAVUNMA MİMARİSİ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN GÜLER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Ankara- 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ
ARKEOLOJİ

MÖ 2.BİNYILDA BATI ANADOLU SAVUNMA MİMARİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Vasıf Şahoğlu

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1-Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu

2-Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu

3-Prof.Dr. Sevinç Günel

Tez Savunması Tarihi: 24.12.2019

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu danışmanlığında hazırladığım “MÖ 2.Binyılda Batı Anadolu Savunma Mimarisi (Ankara. 2019) ” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: Adı-Soyadı ve İmza

ÖNSÖZ

‘MÖ. 2. Binyıl Batı Anadolu Savunma Mimarisi’ başlıklı tezde, Batı Anadolu’da bulunan savunma mimarisinin, çevre kültürleriyle olan bağlantıları, içinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumu değerlendirilmiştir. Tez kapsamında Ege denizine kıyısı olan yerleşimler ve Orta Anadolu’da görülen savunma mimarisi örnekleri üzerinde durulmuş ve bunlar bir haritada gösterilmiştir. Geçmişten günümüze kadar çeşitli nedenlerden dolayı,(Doğal afetler, insan ve hayvan saldırıları, ritüeller, su ihtiyacı, can ve mal güvenliği, güç gösterisi, sembol) inşa edilen savunma sistemleri zaman içinde gelişmiştir, bu gelişime örnek olan yerleşimler belirtilmiştir.

Arkeoloji hayatım boyunca, yaptığı çalışmalarında bana fırsat tanıyan lisans eğitim sürecimden bu yana her konuda beni yönlendiren bilgi ve tecrübeleriyle katkı sağlayan her koşulda desteğini esirgemeyen İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmalar Projesi (İRERP) kapsamında kazı çalışmalarına katılmamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu’na teşekkürlerim sonsuzdur. Yine her konuda bana destek olan ve tecrübelerini aktaran Dr. Öğr. Üyesi Ümit Çayır ve Dr. Öğr. Üyesi Ümit Gündoğan’a teşekkürü borç bilirim. Buradan bana tez sürecim boyunca katkı sağlayan tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte her zaman yanımda olan maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Ramazan GÜLER

Ankara-2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

1	GİRİŞ	1
1.1	ÇALIŞMA KONUSU	1
1.2	AMAÇ VE KAPSAM	2
1.3	ÇALIŞMA YÖNTEMİ	3
2.	BATI ANADOLU FİZİKİ - TARİHİ COĞRAFYASI VE SOSYOPOLİTİK YAPISI	4
3.	MÖ 2. BİNYIL ÖNCESİ BATI ANADOLU' DA GÖRÜLEN SAVUNMA MİMARİSİ	14
4.	MÖ 2. BİNYILDA BATI ANADOLU'DA SAVUNMA MİMARİSİ BULUNAN YERLEŞİMLER	22
4.1	MAYDOS KİLİSETEPE	22
4.2	TROİA	26
4.2.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	26
4.2.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	32
4.3	PERGAMON	36

4.4	KAYMAKÇI HÖYÜK	38
4.4.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	38
4.4.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	40
4.5	LİMAN TEPE	42
4.5.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	42
4.5.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	44
4.6	ÇEŞME - BAĞLARARASI	47
4.6.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	47
4.6.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	50
4.7	BADEMGEDİĞİ TEPE	51
4.8	AYASULUK	53
4.9	ÇİNE – TEPECİK	57
4.9.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	57
4.9.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	59
4.10	MİLET	62
4.10.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	62
4.10.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	65
4.11	SEYİTÖMER HÖYÜK	66
4.11.1	Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi	66
4.11.2	Savunma Sistemi ve Mimarisi	68
5	MÖ 2. BİNDE KITA YUNANİSTAN, GİRİT, KIKLAD VE DOĞU EGE ADALARINDA GÖRÜLEN SAVUNMA SİSTEMLERİ	71

5.1 KITA YUNANİSTAN	75
5.2 GİRİT	83
5.3 KİKLAD VE DOĞU EGE ADALARI	85
6 MÖ 2. BİNYILDA ORTA ANADOLU'DA GÖRÜLEN SAVUNMA SİSTEMİ	92
7 DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	103
8. KAYNAKÇA	113
9. HARİTA LİSTESİ	153
LEVHALAR LİSTESİ	154
10. HARİTA ve LEVHALAR	160
11. ÖZET	221

KISALTMALAR

AST: Araştırma Sonuçları Toplantısı

Bkz: Bakınız

ev: Çeviren

Ed: Editör/ler

EH: Erken Hellas

EK: Erken Kiklad

EM: Erken Minos

ET: Erken Tunç ağı

GH: Geç Hellas

GK: Geç Kiklad

GM: Geç Minos

GÖ: Günümüzden Önce

GTC: Geç Tunç ağı

OH: Orta Hellas

OK: Orta Kiklad

OM: Orta Minos

OT: Orta Tunç ağı

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı

MKKS: Müze Kurtarma Kazıları Semineri

MÖ : Milattan Önce

TTK : Türk Tarih Kurumu

TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

vd : ve devamı (Ve diğerleri)

1 GİRİŞ

1.1 ÇALIŞMA KONUSU

‘MÖ 2. Binyılda Batı Anadolu Savunma Mimarisi’ başlıklı tez konusunun amacı, MÖ 2. Binyılda savunma mimarisi olan yerleşimleri belirlemek, ortak veya varsa kendine özgü yapı ve inşa şeklini anlamaktır. İncelenen dönemin daha iyi anlaşılması ve sürekliliğindeki gelişimi daha iyi görmek adına Neolitik Çağ’dan itibaren var olan savunma mimarisi ele alınmıştır.

Çalışması yapılacak bölgenin tanınması, o bölge insanının neleri, nasıl ve neden yaptığını dair bilgileri daha net anlamamızı sağlayacaktır. Bu doğrultuda insan coğrafya ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. İnsanlar, yerleşim yerini seçerken bölgenin sunduğu imkanları değerlendirmek zorundadır, çünkü coğrafya insan hayatını şekillendiren en önemli unsurların başında gelmektedir.

Batı Anadolu’nun ele aldığımız dönem içerisinde sahip olduğu sosyopolitik yapısı incelenerek, bölgede yaşayan insanların ve kurdukları sistemin anlaşılması amaçlanmıştır. Tez konusunun amaçlarından bir diğeri ise, deniz aşırı yerleşimleri ve Batı Anadolu’yu, birlikte incelemektir. Bu doğrultuda benzerlik sunan yerleşimler ve dönemleri karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.2 AMAÇ VE KAPSAM

Tez'in asıl çalışma bölgesi Batı Anadolu'dur. Fakat bölgenin hem daha iyi anlaşılması hem de dönem benzerliklerini karşılaştırmak adına coğrafya geniş tutulmuştur. Çalışma alanı Batı Anadolu ekseninde, Kıta Yunanistan, Kiklad Adaları, Doğu Ege Adaları, Girit ve Orta Anadolu bölgelerini kapsamaktadır.

İncelenen bölgelerde savunma mimarisinin gelişimi hakkında kısa bilgiler verilip, bu sürecin hangi aşamalardan geçtiği belirtilmiştir. MÖ 2. Binyılda yerleşim alanlarında yaşanan gelişmelerin, insanlar ve sosyal yaşam üzerinde ki etkilerine değinilmiştir. Bu araştırmalar sonrasında Batı Anadolu ve çağdaşlarının içinde bulunduğu dönem bir bütün olarak değerlendirilmiştir. MÖ 2. Binyıl içerisinde toplumu etkileyen olaylara değinilmiş, neden ve sonuçları üzerinde durulmuştur. MÖ 3. Binyıl sonu ve 2. Binyıl başlarında, ele alınan bölgede ciddi bir hareketlilik yaşanmıştır. MÖ 2. Binyıl sonlarında ise, farklı bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Bu gelişmelerin bir bütün halinde mimariye olan etkisine değinilmiştir.

Yapılan araştırmalar sonrasında bu çalışmada yer verilen MÖ 2. Binyıl yerleşimlerinin birlikte değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Ege Denizi'ne kıyısı olan ve bu bölge kültürünü yaşayan yerleşimler bir arada aynı harita üzerinde verilmiştir. Daha önce yapılmış çalışmalarda söz konusu bölgeler ayrı ayrı incelenmiş fakat bir bütün halinde bir araya getirilmemiştir. Bu çalışmayla, bölgenin MÖ 2. Binyıl savunma mimarisi bir bütün halinde verilmek istenmiştir.

1.3 ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Tez konusu hazırlık süresi boyunca, başta Batı Anadolu yerleşimleri olmak üzere, çalışma alanı içerisinde yer alan bölgelerin, savunma mimarisine sahip olup olmamasına bakılmaksızın Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı yerleşimleri incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda, MÖ 2. Binyıl içerisinde, savunma mimarisi bulunan merkezler detaylı olarak ele alınmıştır.

Tez konusunun odak bölgesi olan Batı Anadolu'da savunma mimarisi bulunan merkezlerin daha iyi anlaşılması için yerleşimler ayrı başlıklar altında verilmiştir. Bu başlıklar altında da söz konusu yerleşimlerin, konum özellikleri ve tarihçesi ile savunma mimarisi özellikleri ayrı başlıklarla verilmiştir. Batı Anadolu'da savunma mimarisi olan/varsayılan veya savunma mimarisi konusunda netlik belirtilemeyen ve henüz detaya kavuşmamış yerleşimleri ise sadece yerleşim yeri başlığı altında incelenmiş, yerleşimler kuzeyden güneye sıralanmıştır.

Tezin ana bölümünü oluşturan bölge incelendikten sonra, çevre kültürde bulunan çağdaş yerleşimler incelenmiştir. Savunma mimarisi olan yerleşimler belirlenmiş ve mimari özellikleri verilmiştir. Bu yerleşimler sonunda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırması yapılan yerleşimlerin özellikleri ve karşılaştırılması sonuç kısmında verilmiştir.

Bölge için önem arz eden yerleşimler ve kültürler, incelenen dönem içinde Erken Dönem'den, Geç Dönem'e doğru belirli bir sistem içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Ele alınan bölge ve kültürlerin kendi içerisinde oluşturdukları kronoloji ve özel adlandırmalar belirtilmiştir.

2. BATI ANADOLU FİZİKİ - TARİHİ COĞRAFYASI VE SOSYOPOLİTİK YAPISI

Batı Anadolu terimi, Anadolu yarımadasının batısında kalan kısmı ifade etmek için kullanılan coğrafi bir terimdir¹. Ege bölgesi, Asya ve Avrupa topraklarında yer alır. Avrupa'daki toprakları Makedonya, Yunanistan ve Trakya'nın doğu kısmını, Asya'daki toprakları ise Anadolu yarımadasının batı kısmını kapsamaktadır². Anadolu'nun batısında yer alan Ege Bölgesi, ismini, batısında kalan ve kıyılarından içeriye derin bir şekilde sokulan denizden alır.

Bölgenin, jeolojik dönemlerde geçirdiği aşamaları iklim ve beşeri yönden incelediğimizde bölgenin batısında kalan kısım Kıyı Batı Anadolu'yu, doğusunda kalan kısım ise İç Batı Anadolu'yu oluşturmaktadır³ (**Harita 1/A**). İç Batı Anadolu kesimi, kuzeyde İç Kuzeybatı Anadolu, ortada İç Batı Anadolu Eşiği ve güneyde Göller Bölgesi'nden oluşur⁴. Bu bölge aynı zamanda geçiş bölgesi olarak da değerlendirilir. Bu ayırım, coğrafi ve beşerî özelliklerinden yola çıkarak yapılmaktadır.

Yüzey şekilleri açısından Ege Bölgesi, oldukça parçalı bir coğrafyaya sahiptir. Ege Bölgesi'nin ana kütlesi olarak adlandırılan mendereslere Mezozoik (2. Jeolojik Zaman) ve Tesiyer (3. Jeolojik Zaman) döneminde yeni kıvrımlar eklenmiştir⁵. Bu oluşumlar doğu-batı yönünde uzanan dağlar arasında oluk biçiminde yarıklar meydana getirmiştir.

¹ Çilingiroğlu-vd, 1999

² Mansel, 2014: 3

³ Doğaner, 2018: 7

⁴ Efe-Türkteki, 2011:186-191

⁵ Gürsu, 1976: 335-343

Blok halindeki bu kırılmalar Ege Bölgesi'nin bugünkü görünümünü şekillendirmiştir⁶. Bu tektonik bölünmüşlük batı kıyılarından İç Batı Ege'nin içlerine sokulmuştur⁷(**Harita 1/B**). Batı-doğu yönlü bu oluşumlar kıyından iç kesimlere ulaşımı kolaylaştırır. Bu yolları oluşturan derin vadiler; Büyük Menderes, Küçük Menderes, Bakırçay ve Gediz'dir. Buralarda dağlar birer horst olarak yükselir. Ege Bölgesi'nin dağlarını kuzeyden güneye doğru sıralayacak olursak; Kazdağları, Yunt Dağı, Bozdağlar, Aydın ve Menteşe Dağları'dır⁸.

Yunanistan ile Türkiye arasında yer alan adalar denizinin toplam yüz ölçümü adalar da dâhil olmak üzere 214000 km²'dir⁹. Ege Denizi'nin tabanı engebeli bir yapıya sahiptir, yer yer derinlikler söz konusu olsa da genel olarak sığ bir deniz olduğu görülür. Anadolu Yarımadası'nda en derin yerin Kuşadası Körfezi'nde 1000 metreyi ve Gökova Körfezi'nde ise 600 metreyi aştığı görülür. Geriye kalan kıyılarda bu derinlikler 100 ile 150 metre civarında seyrederek¹⁰.

Coğrafyanın iklimi insanların barınma ve yerleşme olgusunu etkileyen bir diğer etmen olmuştur. Ege Bölgesi kendi sınırları içerisinde iklim çeşitliliği gösteren coğrafyaya sahiptir. Kıyı kesimlerinde tam olarak Akdeniz iklimi, iç kısımlarda ise yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkı fazla olan sert bir iklim söz konusudur. Bölge kendi içerisinde değişiklik gösterse de en soğuk ay Ocak, en sıcak ay ise Temmuz'dur. Yağış bölgenin belirli yer ve bölümleri arasında çok fazla farklılık göstermez. Ege Denizi üzerinde hâkim rüzgâr yönü genellikle kuzeyden esen rüzgârdır¹¹. Yapılan araştırmalara göre bu

⁶ Kayan, 2001a:80-90

⁷ Ergin-vd. 2007: 162- vd

⁸ Atalay- Mortan 2011: 18

⁹ Atalay- Mortan 2011: 229

¹⁰ Atalay- Mortan 2011

¹¹ Ergin-vd. 2007: 162- vd

durum ilk çağlardan beri aynı yönde olan hava akımlarıdır (**Harita 2/A**). Dönemin yelkenli gemilerine yardımcı olan bu hava akıntısına ‘Etesien’ adı verilmektedir¹².

Coğrafi özellikleri verilen bölgenin, insanların yerleşik hayata geçme sürecinde önemli etkileri söz konusudur. Bundan dolayı insanların yaşamını sürdürdüğü yerleşimleri araştırırken, insan-coğrafya ilişkisini ele almak gerekmiştir¹³. Bu araştırmaları ‘Jeoarkeoloji’ ile güçlendirip insan ve coğrafya arasındaki ilişkiyi anlamlandırabiliriz. Arkeoloji bilimi, bu araştırmaların geçmiş coğrafi özelliklerini belirtirken ‘Paleocoğrafya’ terimini kullanmaktadır¹⁴.

Söz konusu bölge insanı deniz kültürüyle iç içe yaşamış ve deniz, kültürünün bir parçası olmuştur. Bölge insanı için tarihî çağlardan bugüne kadar deniz, her zaman besin ve ticaret kaynağı olmuştur. Ege’de erken dönemlerde başlayan bu ticaret ağı, Erken Tunç Çağı’nda Ege kıyılarında önemli liman kentlerinin oluşmasıyla sıkı bir ticaret ağına dönüşmüştür. Bu konumuyla Ege kıyılarının, Anadolu ve Kıta Yunanistan arasında bir köprü görevinde olduğunu söyleyebiliriz¹⁵.

Anadolu ve Ege havzasının yapısal özellikleri hakkında değerlendirmeler yaparken, konumundan dolayı içerisinde bulunduğu genç tektonik hareketler göz ardı edilemez bir durumdur. Anadolu, genç tektonik fay hatlarının üzerinde bulunan bir bölgedir. Jeolojik zaman içerisinde incelendiğinde; östatik, izostatik ve tektonik etmenlerin neden olduğu, iklim değişimlerinin meydana geldiği Kuvaterner boyunca deniz seviyesi sıklıkla değişmiştir¹⁶. Özellikle, Ege Bölgesi’nin kuzeyi; kuzeyinde Marmara Denizi’ne doğru

¹² Barkot-Tuncel 1978,:25-36

¹³ Kayan, 2014: 73-94

¹⁴ Öner, 2016: 51- 66

¹⁵ Şahoğlu, 2004 : 97-120

¹⁶ Bekaroğlu, 2008: 1-vd

uzanan ve kendi içerisinde ise kuzey-güney gerilim hattında yer aldığından bu değişimi sık yaşayan yerlerdendir¹⁷. Dış etmenler vasıtasıyla oluşan etkiler, akarsu biriktirmesi, depremler, fay hattı, Ege Bölgesi gibi denize uzun kıyısı bulunan bölgeler için kıyı çizgilerindeki değişimleri beraberinde getirmektedir¹⁸. Bu yüzden kıyı bölümünde kurulan arkeolojik yerleşimler çeşitli nedenlerden dolayı tarihten silinmiş veya konumunun özelliğini kaybetmiş olabilmektedir¹⁹. Kıyı çizgilerinin genel değişimini **(Harita 2/B)** günümüzden 15.000 yıl kadar önceki deniz seviyesinden ele alırsak; yapılan araştırmalar deniz seviyesinin bugünkünden 100 m kadar alçakta olduğunu göstermektedir. Bu seviye 15.000 yıl öncesinden bugüne doğru hızla yükselmiş ve günümüzden 7000 yıl önce bugünkü seviyesine yaklaşmıştır. GÖ 6000 yılı civarında bu yükselme durmuştur²⁰. Bu dönemlerdeki dere ve akarsu ağızlarından içeri giren deniz, daha sonra bu alanların koy ve körfez oluşumunu gerçekleştirmiştir²¹.

Önemli deprem kuşağı üzerinde bulunan Anadolu, geçmişte veya günümüzde zaman zaman yıkıcı sonuçlara maruz kalmıştır. Yazısız dönemler için deprem ve fay etkilerini kazısı yapılan yerleşimlerden anlamak mümkündür. Bunun yanı sıra antik kaynaklardan da deprem hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz²².

Tarih öncesi dönemlerde insanların hayatını etkileyen faktörler içerisinde olan volkanik patlamalar ve etkileri günümüzde tespiti yapılan bir başka unsurdur. Akdeniz’de binlerce yıl içerisinde olan patlamalardan en bilineni hiç şüphesiz Geç Tunç Çağı içerisinde olan Santorini patlamasıdır. Thera olarak da bilinen ada, Ege Denizi’ndeki

¹⁷ Kayan, 2001a:80

¹⁸ Perissoratis- Conispoliatis, 2003: 145-156

¹⁹ Kraft-vd, 1981: 105-121

²⁰ Kayan, 1999:541-548

²¹ Öner, 2009: 59

²² Körpe, 2012: 111-vd

Kiklad adaları içinde yer alan volkanik adalardan biridir (**Harita 3/A**)²³. Holosen boyunca dünyanın bilinen en büyük volkanik püskürmesi olan Minos/Santorini patlaması hakkında elde edilen bulguların radyo karbon tarihlendirilmesi, MÖ 17. yüzyıl için işaret etmektedir²⁴. Bu tarihlendirme bazen MÖ 17. yüzyıl ortalarına bazen MÖ 17. yüzyıl ilk çeyreğine²⁵ veya son çeyreğine verilmiştir²⁶. Yapılan araştırmalarda ele geçen volkan küllerinin tarihlendirilmesinde çok farklı sonuçlara ulaşılmıştır²⁷. Bu patlamanın tarihini MÖ 1520 olarak belirleyen araştırmacılar da olmuştur²⁸. Patlamanın etkisiyle etrafa yayılan veya deniz yoluyla çevresinde bulunan karalara sürüklenen küllerin (**Harita 3/B**) hem arkeolojik olarak hem de jeoarkeolojik olarak önemi büyüktür. Minos (Santorini, Thera) patlamasının külleri Batı Anadolu'nun birçok yerinde uygun ortamlarda korunarak günümüze ulaşabilmektedir²⁹. Batı Anadolu'da yapılan kazılarda ele geçen küllerin yapılan analizi, Santorini patlamasının izlerini gösterir³⁰. Kazılarda ele geçen Thera küllerinin bulunduğu katman, kronolojik tarihlemeyi kesinleştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu volkanik patlamanın ani bir tsunami felaketine yol açtığı da düşünülmektedir. Bu patlamanın Ege'de güçlü bir tsunami etkisi yarattığı düşüncesi yapılan araştırmalarda da belgelenmiş durumdadır. Karada yapılan bu çalışmalarda tabaka halinde deniz canlıları ve deniz tabanında bulunan çakıl ve benzeri malzemeler birlikte bulunmuştur³¹.

²³ Yiğitbaşıoğlu, 2003: 69-73

²⁴ Bruins-Plicht, 2017: 1295–1307

²⁵ Friedrich, 2012: 37-48 ; Friedrich-vd, 2006: 548

²⁶ Gates, 2015: 184

²⁷ Friedrich-vd, 2006: 548

²⁸ Gates, 2015: 184

²⁹ Öner-Vardar, 2017: 589-614

³⁰ Vardar-Öner, 2016: 15-37

³¹ Bruins- vd, 2008: 191-212

Batı Anadolu’da Eşen Ovası, Bayraklı (Symirna) Antik Kenti, Gölcük Gölü (Ödemiş-İzmir)³², Çine Tepecik Höyük³³ sondajlarından alınan volkanik küllerin element analizleri sonucunda, bu küllerin Santorini’nin (Thera) Minos patlamasına (MÖ 1640) ait olduğu belirlenmiştir.

Coğrafi şartları kısaca belirtilmiş olan bölgenin, tarih öncesi çağlardan itibaren önemli bir bağlantı noktası olduğu arkeolojik verilerle belgelenmiştir. Anadolu genelinde yaşanan birçok kültürü tek bir kronoloji altında sunmak oldukça zor bir durumdur. Anadolu’nun geneline bakıldığında ‘Erken Tunç Çağı’ teriminin ilk defa C. Blegen tarafından kullanıldığı bilinmektedir³⁴. Bu Anadolu protohistorik ve prehistorik dönemi için bir ilktir, daha sonra Tarsus Gözlükule kazıları sonucunda bu kronolojik terim detaylandırılıp ‘Erken Tunç Çağı I, II, III’ olarak alt evrelere ayrılmıştır³⁵. Bu ayrımı Beycesultan kazılarını baz alarak kullanan J. Mellaart, bu kronolojiyi hem arkeolojik olarak hem de terim olarak desteklemiştir³⁶. Sadece Batı Anadolu kronolojisini oluşturulurken bile İç Batı Anadolu ayrımı söz konusudur³⁷. Bu kronolojik saptamalar Ege Bölgesi, Kiklad Adaları, Girit ve Kıta Yunanistan verileri ışığında ortaya çıkmıştır³⁸. Bütün bu araştırmalar sonucunda oluşturulan Batı Anadolu için en yakın ETÇ kronolojisini attaki gibi sıralamak mümkündür.

ETÇ I	(MÖ 3100/3000-2700/2650)
ETÇ II(Erken)	(MÖ 2700/2650 civarı- MÖ 2500)
ETÇ II (Geç)	(MÖ 2500 civarı – 2300)

³² Vardar-Öner, 2016: 15

³³ Günel, 2015: 287-300

³⁴ Blegen, 1950, :22

³⁵ Goldman, 1956,

³⁶ Mellaart, 1954,:189

³⁷ Erdoğan – Çevik, 2015: 29-45

³⁸ Şahoğlu, 2005, :339-361

ETÇ III A	(MÖ 2300 – 2200 civarı)
ETÇ III B	(MÖ 2200 – 2000) ³⁹ .

Tablo olarak karşılaştırmalı kronoloji ise alttaki gibidir.

MÖ	Batı Anadolu	Troya	Liman Tepe	İç Batı Anadolu Seyitömer	Orta Anadolu	Girit	Kikladlar	Poliochni	Kıta Yunanistan
3100							Erken Kiklad I		Erken Hellas I
3000	EWA 1	Kumtepe Ib	VII			Erken Minos I			
2900			VI	ETÇ III Erken Evre	ETÇ I (ECA 1)		Kampos Evresi		
2800		Troya I						Poliochni Mavi	
2700	EWA 2								
2600		Erken Troya II		ETÇ III Orta Evre	ETÇ II (ECA 2)		Erken Kiklad IIa Keros-Syros	Poliochni Yeşil	Erken Hellas II
2500			V			Erken Minos II		Poliochni Kırmızı	
2400	EWA 3						Erken Kiklad IIb Kastri	Poliochni Sarı	Erken Hellas II Lefkandi I
2300		Geç Troya II			ETÇ III (ECA 3)		↑ I ↓ I		
2200		Troya II		ETÇ III Geç Evre		Erken Minos III	Erken Kiklad III	Poliochni Kahve	Erken Hellas III
2100	EWA 4	Troya IV					Philakopi I		
2000		Troya V	IV	ETÇ II	ETÇ IV (ECA 4)				

Tablo 1: Karşılaştırmalı ETÇ tablosu (Kouka 2009: 45, Figür 1; Manning 2010: 23; Lebeau 2011: 12, Tablo 1 ; Bilgen, 2011b: 208; Bilgen A. N. - Bilgen Z. – Çıraklıoğlu S., (2015); Fields N.- Spedalieri D.2004: 7; Renfrew C. 2011; Dickinson, 1994: 11, Figür 1.1; Şahoğlu, 2011b:136-143; Lawrance, 1996.)

Seramik analizleri sonucunda elde edilen MÖ 2. Binyıl kronoloji tablosu aşağıda belirtildiği gibidir⁴⁰;

³⁹ Şahoğlu, 2011b:136-143

		Ege Yüksek Kronoloji	Liman Tepe	Troia	Demirci Höyük	Boğazköy Büyük Kale	Kültepe Orta Kronoloji	Gordion	Beyce sultan	Milet	Girit Yüksek Kronoloji
1200	GTÇ 2B	GH IIIB	II:2	VIIa		III	İmparatorluk Dönemi	9-5 (=YHSS 8)	IIb	VI	GM IIIB
1300	GTÇ 2A	GH IIIA	II:3	VIg-h		IVa			II	V	GM IIIA
1400						IVb	Orta Hitit	11-10	III		GM II
1500	GTÇ 1B	GH IIB	Tahribat	VIe-f	Yüzey				IVa		GM IB
		GH IIA		VIId	5	IVc	Eski Hitit	C	IVb	IVb	GM IA
1600	GTÇ 1A	GH I	III:1-2	VIb/c	4			13-12 e	IVc	IVa	OM III
1700	OTÇ 2	OH III	III:3	VIa	2/3	Boşluk	Ia	e	V		OM II
1800			III:4		1	IVd	Ib	16-14 t		III	OM IB
1900	OTÇ 1	OH II	IV:4	V	Bahçehisar ??	a	Boşluk	e	VI		
						IVb	II	18-17 r	VII		
						c	II (yazısız)	y			

Tablo 2: Karşılaştırmalı 2. Binyıl kronolojisi. (Pavuk, P.(2015), Fig. 1)

Yukarıda belirtilmiş Anadolu için geçerli olan dönem kronolojisi Ege Dünyası içerisinde farklı isimlerle belirtilmektedir. Bu bölgede yer alan kültürler için tarihlendirilirken o bölgenin adıyla kullanılmaktadır. Anadolu’da durum bu şekilde anılırken Kiklad Adalarında yapılan tarihlendirmede Erken-Orta Kiklad, Kıta Yunanistan’da Erken-Orta-Geç Hellas ve Girit’te Erken-Orta-Geç Minos olarak ayrılmaktadır⁴¹.

Ege Bölgesi her ne kadar cazip yaşam alanı sunsa da, Anadolu hakkındaki fikirlerimizi geliştiren yazı, bu dönemde söz konusu bölgede henüz ele geçmemiştir. MÖ 2. Binyılda bu döneme ait bilgileri daha çok Hitit metinlerinden alsak da Ugarit ve Mısır kaynakları da bölge hakkında bilgiler sunmaktadır. Hitit metinlerinde adı geçen ve Batı Anadolu lokalizasyonlu olduğu düşünülen ülkeler⁴² şunlardır; Wilusa Ülkesi⁴³, Karkisa Ülkesi,

⁴⁰ Pavuk, 2015: 81-115

⁴¹ Şahoğlu, 2005

⁴² Umar, 1990: 28-29

⁴³ Korfmann, 2001a: 63-66

Masa Ülkesi, Seha Nehri Ülkesi⁴⁴, Appawiya, Mira-Kuwaliya Ülkesi, Arzawa Ülkesi⁴⁵, Zippasla-Hariati Ülkesi, Lukka Ülkesi, Ahhiyawa Ülkesi⁴⁶, Walma Ülkesi, Assuwa Ülkesi ve Hapalla Ülkesi'dir.⁴⁷ Bu konuda çeşitli görüşler olsa da, adı geçen ülkelerin MÖ 2. Binyıl 2. yarısında, bu alanda yaşadığı düşünülmektedir⁴⁸(**Harita 4**)⁴⁹.

MÖ 3. Binyılın sonu ve MÖ 2. Binyılın başlarında bölge için yeni gelişmeler söz konusu olur⁵⁰. Elde edilen sonuçlara göre bölge için bu geçiş döneminde sıkça yangın ve tahrip tabakası görülmektedir. Troia için geçiş evresi olarak bilinen IV-V evreleri bu geçiş dönemini de içine almaktadır⁵¹. Troia IV. katmanında altı yangın evresi saptanmıştır. Bu yangın tabakası içerisinde çok sayıda büyükbaş hayvan kemikleri bulunmuştur. Kofmann bu hayvanların yangından kaçamayan halka ait olan hayvanlar olarak yorumlamıştır. Bu yüzden MÖ 3. Binyılın sonu ile MÖ 2. Binyılın başlarını kargaşa dönemi olarak yorumlamıştır⁵². Liman Tepe yerleşimi için söz konusu olan ETÇ'den OTÇ'ye geçiş dönemi olarak belirlenen tabaka da yine aynı durum söz konusudur. Burada da güçlü yangın izleri görülür⁵³. Verilen bilgilerdeki iki yerleşim yeri Batı Anadolu için kilit yerleşimlerdir. Her iki yerleşimin de geçiş döneminde kaos ortamında olduğu düşünülmektedir.

MÖ 3. Binyılın sonu MÖ 2. Binyılın başlarında, Ege dünyasında yaşanan ve hâlâ tartışmaya açık olan bu karışıklıklar sonrasında OTÇ'de önemli sosyo-kültürel değişimler yaşanır. Bu dönem başlarında kıta Yunanistan ve Ege adalarında yer alan

⁴⁴ Roosevelt-Luke, 2017a : 139; Bkz; Neumann, 2001: 50-53

⁴⁵ Ross, 1990: 1-10; Meriç, 2002: 233; Starke, 2001: 43-50; Neumann, 2001: 50-53

⁴⁶ Sommer 1947: 20 ; Bkz; Memiş, 1994: 367-375; Starke, 2001, : 43-50

⁴⁷ Macqueen, 1968: 169-185

⁴⁸ Garstang, 1941: 17-32

⁴⁹ Van Den Hout, 2012: 22-44

⁵⁰ Massa, 2014: 89-123

⁵¹ Korfmann, 1995: 331

⁵² Korfmann, 1996: 288

⁵³ Erkanal – Günel, 1996: 310; Erkanal – Günel, 1997:240

ETÇ yerleşmeleri hızla terk edilirken Anadolu ve Girit'te sosyo-kültürel anlamda gelişmeler hız kazanır ve devletsel sistemler oluşmaya başlar⁵⁴.

Yerleşimlerdeki mimari yapı özellikleri, çanak çömlek çeşitliliği ve kullanılan aletlerin bölgeler arasındaki etkileşimi, araştırması yapılan dönemin sosyal, siyasi ve kültürel gelişimini gösterir. ETÇ'de var olan etkileşimler Batı Anadolu geneli için geçerliken, OTÇ'de görülen bu değişimlerin kıyı kesimi ve İç Batı Anadolu ayrımını yapabilmek mümkündür. Batı Anadolu sahil kesimi MÖ 2. Binyıl başlarında Minos, yine bu dönemin 2. yarısında Miken etkisini yoğun olarak yaşarken İç Batı Anadolu kısmında Orta Anadolu ile bütünleşmiş gibidir⁵⁵. Bu dönem içerisinde Miken etkisi altında olan Batı Anadolu sahil kesiminde (Panaztepe, Liman Tepe, Çeşme-Bağlararası, Çine-Tepecik, Milet vs) özellikle Miken İthal kapları dikkat çekicidir⁵⁶. Bütün bu bulgular sonucunda görülen bu etkileşimin ticaretten fazlasının olabileceğini Miken halkının “Yerleşik Koloniler” kurarak Anadolu halkıyla birlikte yaşadığı fikrini akla getirmektedir.

Bu bilgiler ışığında Batı Anadolu'nun ETÇ sonunda karışıklıklar yaşadığını, daha sonrasında da OTÇ'de hız kazanan ticaret ağı ve devletsel yerleşim diye adlandırılan sistemin oluştuğunu görmekteyiz.

⁵⁴ Niemeier – 2006: 47

⁵⁵ Efe, 2004: 23

⁵⁶ Özgünel, 1984: 697; Bkz; Mee, 1998: 137-148; Bkz; French, 1979: 371-373

3. MÖ 2. BİNYIL ÖNCESİ BATI ANADOLU' DA GÖRÜLEN SAVUNMA MİMARİSİ

Anadolu'da Neolitik Çağ'dan beri süregelen savunma mimarisinin zamanla gelişerek devam ettiği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Savunma mimarisi için Neolitik Çağ'da Göller Bölgesi'nde yer alan Kuruçay (**Levha 1**)⁵⁷, Hacılar (**Levha 2**)⁵⁸, Bademağacı⁵⁹ verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır. Neolitik Çağ'da sistematik bir şekilde yapıldığı görülen savunma sistemlerini düşündüğümüzde, yerleşim yerinin hangi kaynaktan beslendiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Yaşanılan bölgenin coğrafi yapısı yerleşim mimarisinde kullanılan malzemenin belirleyici unsurlarından biridir. İnşa edilen mimarinin bu unsurlara göre şekillendirildiği ve kaynağa ulaşmak için harcanılan zaman da unutulmamalıdır.

Mimaride kullanılan malzemeleri sırasıyla taş, ahşap ve toprak/kerpiç olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu malzemeleri incelediğimizde; taş, uygarlığın başından beri insanlar tarafından çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Kimi zaman bir taş balta kimi zaman kitabe olacak çeşitliliğe sahiptir⁶⁰. Bu özelliklerinin en başında mimari alanda kullanımı gelmektedir. Kendi aralarında dayanıklılık dereceleri değişen bu mimari elamanların Anadolu'da çeşitliliği fazla olsa da kullanılan taş çeşitleri oldukça kısıtlıdır⁶¹. Ağırıklı olarak kullanılan taş cinsinin kireçtaşı olduğu görülmektedir⁶². Yaşanılan barınakların inşasında kullanılan ve oldukça önemli bir materyal olan taş,

⁵⁷ Duru, 1999: 24

⁵⁸ Naumann, 1975: 246

⁵⁹ Duru, 2007: 346

⁶⁰ Taşlıgil ve Şahin, 2016: 607-640; Bkz; Akarca, 1998: 110

⁶¹ Naumann, 1975: 34

⁶² Yapılan tez çalışmasında detaylı taş cinsi verilmiştir.

savunma sistemlerinin inşasında da en yoğun kullanılan malzemeyi oluşturmaktadır. Taşın mimari elaman olarak kullanımından önce çeşitli aşamalardan geçtiği bilinmektedir. Taşın taşınıp işlenmesi ve yerleştirilmesi uzun bir süreçtir⁶³.

Ahşap, savunma mimarisinde bazen aşağı şehrin etrafını çevreleyen sur⁶⁴ bazen de savunma mimarisinin üst katını oluşturan hatıl⁶⁵ olarak karşımıza çıkar. Günümüze kadar gelemeyen üst yapı elemanları hakkındaki bilgileri bazen duvarda bulunan hatıl boşluğundan anlayabiliyoruz⁶⁶. Ahşap, üst yapı taşıyıcısı olarak veya duvar aralarında destek unsuru olarak kullanılabilir. Duvar aralarında kullanılan ahşap hatıllar günümüzde yapılan çalışmalarda yangın geçirmiş yerleşimlerde, sertleşmiş kerpiç içlerinde, duvar aralarında, yanmış parçalar ve boşluklar olarak ele geçer⁶⁷.

Toprak/kerpiç, insanlığın var oluşundan beri kullandığı en eski malzemelerden biridir. Aşkılı, Çatalhöyük ve Hacılar'ın Neolitik Çağ'da, Can Hasan ve Alişar'ın ise Kalkolitik Dönem yerleşim duvarlarının, taş kullanılmadan sadece kerpiç ve balçıkla yapıldığı bilinmektedir⁶⁸. Toprak ile yapılan bir diğer işlem ise örülmüş duvar üzerine çekilen sıvadır. Bu işlem ile duvarın iklimsel etkilerden korunmasını ve daha uzun ömürlü olması sağlanmıştır. Çok daha farklı alanlarda kullanılan toprak (obje, kerpiç, çamur, sıva) içinde bulunan katkı maddelerine göre çeşitlilik sergilemektedir. Kerpiç kullanımının yaygın olmasının en büyük nedenlerinden biri, Anadolu'nun hemen her yerinde rahatça bulunabilen killi topraktır. Bir başka nedeni ise kolay işlenmesi ve taşınmasıdır⁶⁹. Kurutulduğunda gayet sert ve sağlam olan bu malzeme içerideki ortamın nem dengesinin de kontrolünü sağlamaktadır⁷⁰. Çamur ve ahşap/dal örgü

⁶³ Seeher, 2013: 338-356

⁶⁴ Korfmann, 2001d:203

⁶⁵ Dörpfelt, 1902: 142

⁶⁶ Lambrinoudakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 160

⁶⁷ Seeher, 2013: 348

⁶⁸ Naumann, 1975: 45

⁶⁹ Seeher, 2013: 349 ; Bkz; Akarca, 1998: 107

⁷⁰ Seeher ve Seeher, 2007: 201-202

dikmeleriylene tutturulan sur duvarını/palisadı Karataş Höyük'te⁷¹ ve Troia'da⁷² görmekteyiz.

Bu malzemeler ile oluşturulan mimari yapıların zaman içerisinde gelişerek belirli bir sistem içerisinde bir bütünlük oluşturduğunu görüyoruz. Bu bütünlük içerisinde yer alan savunma tipleri ve mimari elamanlar şu şekildedir;

Yığma toprak, ancak önünde dayanacağı bir duvar olduğu zaman işlevini yerine getirebilen mimari unsurdur. Savunma sistemi bulunmayan merkezlerde düşmanın yaklaşmasını önlemek amacıyla hendek ve bununla birlikte yığma topraktan oluşturulan bir setin kullanıldığı bilinmektedir⁷³. Genellikle bu iki sistem birlikte uygulanır. Açılan hendekten elde edilen toprak, yapay bir tepe oluşturmak için kullanılır. Bazen bu yığma topraklar herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla taşlarla döşenmiştir. İç Batı Anadolu'da yer alan Küllioba'da ETÇ'ye tarihlenen yığma toprak/set kullanımı söz konusudur. Bulunan sur duvarının dış tarafına yaklaşık 3,5 m genişliğinde ham toprak yığılmıştır. Daha sonra bu toprak yığınının dıştan ikinci bir duvar ile çevrelenmiş olduğu düşünülmektedir. Böylelikle bu toprak yığını, iki duvar arasına konarak duvar güçlendirilmiştir⁷⁴. Yığma toprakların bir diğer amacı ise, yapılacak olan sur duvarının temelini yüksek ve geniş olmasını sağlamaktır. Böylece karşı saldırı esnasında tepeye tırmanan düşmanı engellemiş olacaktır⁷⁵.

Savunma sistemleri içerisinde yer alan hendek için, yığma toprakla beraber kullanılabilmesine değinilmişti. Hendek savunma mimarisinin etrafını çevreleyen ve siper oluşturma alanı sağlayan bir sistemdir. 2-5 m genişlikle ve 1,5-2 m civarında değişen derinlik ile açılan hendeklerde biriken suların bazen halk için su takviye yeri

⁷¹ Bkz; Mellink,1973: 293-307

⁷² Hueber, 2004:360-361

⁷³ Yığma toprak ve hendeki oluşturan sistemi Kuzey Suriye kültürü içinde yer ala Kargemiş II'de görmekteyiz. Bkz; Naumann, 1975: 316

⁷⁴ Efe, 2000: 120

⁷⁵ Burke, 2004: 95 vd

olarak kullanılabildiği de düşünülmektedir⁷⁶. Yapılan çalışmalarda beş değişik şekilde hendek kurgusu görülmüştür. Bunlar; dikdörtgen, U tipi, V tipi, asimetrik ve Trapezoidal şekilde ifade edilmiştir⁷⁷. Neolitik Çağ hendek örneğine Kırklareli Höyük'ün (Aşağı Pınar) 7. tabakasında görülen yerleşimi çevreleyen ve kille sıvanmış olan hendeği verebiliriz⁷⁸. Batı Anadolu için hendek sistemine, Bakla Tepe ETÇ I (**Levha 3**) savunma mimarisini örnek verebiliriz. Yerleşimin doğu yamacında bulunan sur duvarı önüne açılan hendeğin, Geç Kalkolitik Çağ tabakalarını tahrip ettiği tespit edilmiştir. Hendeğin doğu tarafına da bir teras duvarı inşa edilmiş ve bu sayede hendeğin bir tarafında savunma duvarı diğer tarafında bir destek duvarı oluşturulmuştur⁷⁹. Karataş-Semayük ETÇ I'in III. evresinde görülen savunma mimarisinin etrafını çevreleyen yaklaşık 2 m genişliğe sahip iki hendek yer almaktadır⁸⁰. Ayrıca Demircihüyük F evresinde savunma sisteminin etrafında hendek bulgularına rastlanılmıştır⁸¹

Şev'in savunma mimari elemanı olduğu konusunda tartışmalı olsa da belli oranda savunma sistemine katkısı olmasından ötürü bu kategoriye alınmıştır. Burke, Şev'in inşası ve kullanılan malzemeye bakınca bunların temel amacının toprak erozyonunun önlenmesi için olduğunu, düşmanı engelleyen bir sistem olmadığını fakat eğer engelliyorsa da bunun bilinçli olarak yapılmadığını düşünmektedir⁸². Özdoğan ise Mezra Teleilat'ın şevli duvarı örneği üzerinden, sur önünde yapılan bu sistemi sele karşı bir set olarak düşünmüştür⁸³. Tartışmalı olan şev kullanımının, Erken Neolitik Dönem içinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında şevin bazı hendekler üzerinde de bu sistem ile kullanıldığı görülür. Aktopraklık Höyük'ün Erken

⁷⁶ Burke, 2004:150

⁷⁷ Burke, 2004: 58

⁷⁸ Özdoğan-Et al, 2007: 253-268

⁷⁹ Erkanal-Özkan, 1999: 340

⁸⁰ Warner, 1994: 114-vd.

⁸¹ Korfmann, 1983: 52

⁸² Burke, 2004: 95

⁸³ Özdoğan, 2011: 211

Kalkolitik dönemde yerleşmesinde, aşağı höyük kısmında bulunan verev formlu hendek, bu düşünceyi destekler niteliktedir⁸⁴. Liman Tepe ETÇ I (**Levha 4**) savunma mimarisinde sur duvarına rampa şeklinde dayandırılan toplama volkanik taşları da bu sisteme örnektir⁸⁵.

Yerleşimi çevreleyen savunma duvarının en önemli parçasından birini bastion/kuleler oluşturmaktadır. Bu yapıların günümüze kalan temellerinden, üst yapıyı taşıyabilecek güçte olup olmadığı ayırt edebilir⁸⁶. Bastion ve kulelerin asıl amacı herhangi bir saldırı anında giriş kapısının güvenliğini sağlama ve yaklaşan düşmanı etkisiz hale getirebilmesidir. Savunma kulelerinin önceden tasarlanmış ve belirli sistemde olması gerekmektedir. Kule/bastion arasında olması gereken mesafe 20-30 m arasındadır⁸⁷. Batı Anadolu'da bulunan en güçlü bastion örneği Liman Tepe ETÇ II savunma mimarisinde görülmüştür. Yaklaşık 700-900 m arası uzunlukta olduğu düşünülen savunma mimarisinde bastionun savunma duvarından yaklaşık 20 m ileri çıkıntı yaptığı ve korunan yüksekliğinin 6 metreden fazla olduğu görülmüştür. Bastionun alt yapısı daha geniş tutulmuş, dışı ise levha taşlarıyla özenle mantolanmıştır⁸⁸. At nalı şeklindeki bastionlara sahip savunma sistemleri Ege'de oldukça yaygın kullanılmıştır. En iyi bilinen örneklerini Lerna, Syros-Kastri, Naxos-Panormos, Aigina ve Skyros-Palamari'dedir. Ege'de bulunan bu mimari yapının ortak bir özelliği temel kısmının yapılış şekli olmuştur. Liman Tepe'de bulunan bastionun sadece alt kısmı korunmuştur. Alt yapının bu kadar güçlü olması üst yapısıyla birlikte anıtsal bir bastion olduğunu ispatlar niteliktedir.⁸⁹

⁸⁴ Karul, 2006: 481

⁸⁵ Erkanal-Şahoğlu, 2012: 222

⁸⁶ Naumann, 1975: 245

⁸⁷ Mesela, "Usta atıcılar 150-180 m 'lik bir taş sapanı ve ok menziline erişebiliyorlardı. Ancak 30 m'den sonraki uzaklıklara vurma kesinliği, savaş kargaşası da eklenince, giderek daha çabuk azalır. Mızrakta bundan daha öteye atılamaz." Naumann, 1975: 247

⁸⁸ Erkanal, 1996: 70-82

⁸⁹ Erkanal, 1999: 241

Her savunma sisteminde giriş-çıkış kontrolünü sağlayan, savaş sırasında kolaylık ve avantaj sağlayan kapıların olması gerekir. Bu kapıların sayısını ve büyüklüğünü surun uzunluğu, yerleşimin büyüklüğü ve bölgeye ulaşan ana yolların güzergâhı gibi etmenlerin belirlemiş olduğunu söyleyebiliriz⁹⁰. Anadolu için bilinen ilk örneği Hacılar III (MÖ 6. Binyılın 2. yarısı)'de ele geçmiştir⁹¹.

Kapılar, yapılış biçimlerine göre birkaç çeşit olarak belirlenebilir. Bunlar: Basit Kapılar (Troia II'de palisad ile çevrelenen aşağı şehrin giriş kapısı⁹², Karataş ve Hoca Çeşme buna örnek verilebilir), Dolaylı Kapılar (Kapılara eklenen duvarlar aracılığıyla kapıdan girerken çeşitli açılar yakalayan, yerleşim askerinin karşı savunma yapmasını kolaylaştıran bu sistemdeki kapılara Küllüoba ETÇ yerleşimi örnek gösterilebilir⁹³), Uzun Koridorlu Kapılar (Bu kapıların yapılış amacının herhangi bir saldırı sırasında koridorun iki ucunun da kontrollü bir şekilde kapatılıp düşmanı etkisiz hale getirmek olmalı. Erken örneklerini Hacılar, Kuruçay ve Çadır Höyük'te⁹⁴ görüyoruz.) ve bastionlu/Kuleli Kapılar olarak verilebilir. Liman Tepe ETÇ I ve ETÇ II(**Levha 5**) savunma mimarisi bu sisteme örnektir⁹⁵

Yukarıda özellikleri ve gelişim aşamaları verilen savunmaya yönelik mimari unsurlar, yerleşim dışından gelecek herhangi bir saldırıyı önlemek, içerdeki insanların can ve mal güvenliğini sağlamak için geliştirilmiştir. Savunma duvarının yüksekliği ve kalınlığı arttıkça yerleşimin güvenliği de artmaktadır. Oluşturulan bu mimari yapılar belli bir teknik ve sistemle yapılmıştır. Kullanılan duvar örme teknikleri ve biçimleri arasında kiklopik duvar örgüsü, kazamat/sandık duvar biçimleri, palisad ve testere biçimli duvarlar yer almaktadır.

⁹⁰ Naumann, 1975: 277

⁹¹ Naumann, 1975: 278

⁹² Jablonka, 2001: 216-217

⁹³ Efe - Efe, 2001: 43-78

⁹⁴ Steadmann, 2008: 47-86

⁹⁵ Erkanal-Şahoğlu, 2012: 219-vd

Anadolu’da görülen kiklopik tipinin genel özelliği iri taşların çok fazla işlem görmeden üst üste getirilerek arada kalan boşlukların daha küçük taşlarla doldurulmasıyla oluşturulmuştur⁹⁶. Kiklopik terimi genellikle Miken duvarları için kullanılan bir terimdir.⁹⁷ Kiklopik duvar tiplerinde kullanılan taş cinsinin Anadolu’da özellikle sur mimarisinde kullanılmış olan kireçtaşı olduğu görülmektedir. Kiklopik sur yapısına örnek olarak Liman Tepe OTÇ ve GTÇ sur mimarisi verilse de⁹⁸ boyut bakımından çok uygun görünmemektedir. Eskişehir’de bulunan ve ETÇ II dönemine tarihlenen Keçiçayırı yerleşmesi de örnek verilebilir (**Levha 6**).⁹⁹ Troia IV katmanı içinde de bu duvar örgüsü görülmektedir¹⁰⁰.

Sandık duvar tipi ve kazamat duvar tipi birbirleriyle benzer bir sisteme sahiptir. Her iki duvar tipinde de karşılıklı paralel bağımsız duvar, belirli mesafe aralığıyla dar odacıklar oluşturacak şekilde bölünür. Sandık duvar tipinde odacıkların içi moloz taşlarıyla doluyken, kazamat duvar tipinde bu odacıkların içerisi bazen boştur¹⁰¹. Bu boş odacıkların kullanımı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Savaş eşyalarının konulduğu depo olarak kullanıldığı ya da savaş sırasında duvarda oluşturulan boşluktan savunma yapıldığı düşünülmektedir. Bu odacıklar arasında birbirine geçiş olduğu bilinmektedir¹⁰². Naumann, kazamat tekniğiyle örülmüş duvar öncüsünün MÖ 4. Binyılda Mersin’de geliştirildiğini düşünmektedir¹⁰³. Sandık duvar ve kazamat duvar teknik olarak benzeştiğinden dolayı çalışmalar sonucunda ele geçen bu tip mimari

⁹⁶ Naumann, 1975: 68 vd

⁹⁷ Maner, 2017: 77

⁹⁸ Erkanal, 2017: 137

⁹⁹ Şahin, 2007: 25-26

¹⁰⁰ Apakidze, 2008: 110

¹⁰¹ Maner, 2017: 73-84

¹⁰² Naumann, 1975: 319

¹⁰³ Naumann, 1975: 319

unsurların hangi teknikle yapıldığı net olmayabiliyor. Örneğin, Aşıklı Höyük'te bulunan mimarinin kazamat mı yoksa sandık duvar mı olduğu hakkında net bir görüş yoktur¹⁰⁴.

Bir diğer teknik palisad tipinde duvar mimari şeklindedir. Naumann'ın balçık/kil diye de adlandırdığı bu yapım tekniği ağaç ve çamurun (Pise tekniği) birlikte kullanımıyla meydana gelmektedir. Bu teknik kullanılarak yapılan savunma duvarlarının erken dönem örneklerini Hoca Çeşme, Aşağı Pınar¹⁰⁵, Karataş ve biraz daha gelişmiş örneğini Troia II¹⁰⁶ yerleşiminde görmekteyiz. Bu teknik kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunan Polyanitsa II yerleşimindeki savunma sisteminde de görülmüştür¹⁰⁷

Testere dişli biçimli duvarlar, savunma mimarisinin daha çok topografyaya uygun olması için yapıldığı düşünülse de herhangi bir savunma sırasında kişi için siper olarak kullanıldığı görüşü de vardır¹⁰⁸. Naumann bu yapı için Mersin Gözlükule'deki dış duvara düzenli aralıklar ile yapılan testere biçimli çıkmaları örnek vermektedir. Testere biçimli çıkmalarla olası bir saldırı karşısında ok atıcılarının açık yanları koruma altına alıp yüksek bir savunma çizgisi sağlandığı düşünülmektedir¹⁰⁹. Bu görüşü destekleyen başka araştırmacılar da vardır¹¹⁰. Bu sistemin gelişmiş bir diğer örneği Tarsus ETÇ II döneminde¹¹¹ ve Norşun Tepe'de¹¹² görülür. Batı Anadolu'da testere dişli savunma mimarisinin görüldüğü yerleşimler ise; Hacılar Büyük Höyük (**Levha 7**)¹¹³, Demircihüyük (**Levha 8**)¹¹⁴, Küllüoba¹¹⁵, Troia I erken ile orta savunma duvarlarında (**Harita6/B**) ve Troia VI¹¹⁶ ve Bakla Tepe (**Levha 9**) 'de¹¹⁷ görülmektedir.

¹⁰⁴ Esin, 1993: 131-146

¹⁰⁵ Özdoğan, 2007: 401-426

¹⁰⁶ Aslan-Rose, 2016: 17-50

¹⁰⁷ Gündoğan, 2018: 357

¹⁰⁸ Naumann, 1975: 249-250

¹⁰⁹ Naumann, 1975:250

¹¹⁰ Bkz; Keeley Et. al, 2007: 69

¹¹¹ Goldman, 1956: 22

¹¹² Hauptmann, 1976: 55-63

¹¹³ Umurtak, 2016: 7-vd.

¹¹⁴ Zengi 2009: 27; Korfmann, 1983:Plan F3.

4. MÖ 2. BİNYILDA BATI ANADOLU'DA SAVUNMA MİMARİSİ BULUNAN YERLEŞİMLER

Savunma mimarisi içerisinde bulunan mimari unsurlara ve tekniklere bakıldığında, sürekli bir gelişim ve değişimin yaşandığı görülmüştür. Bu değişim, dönem içerisinde yaşayan insanların ihtiyacına ve coğrafyanın sunduğu imkanlara göre şekillenmiştir. Batı Anadolu bölgesinin uzun süredir kazısı yapılan yerleşimi Troia'dır. Son yıllarda Troia dışında, Batı Anadolu sahil kesiminde ve iç bölgelerdeki yerleşimlerde de tespit edilmiş savunma mimarisi örnekleri ise bölgenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yeni araştırmalar MÖ 2. binyılda Batı Anadolu'da görülen savunma mimari örnekleri ve mimari tekniklerinin kendi içerisindeki benzerlik ve farklarını göstermiş, var olan etkileşimi ortaya koymuştur.

4.1 MAYDOS KİLİSETEPE

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında bulunan Maydos Kilisetepe Höyüğü, Kilye Koyu'nun güneyinde yer almaktadır (**Harita 5**)¹¹⁸. Ege ve Marmara denizlerini birbirine bağlayan boğaz (Hellespont / Dardanelles) üzerinde yer alan höyük, konum olarak

¹¹⁵ Efe, 2007: 50

¹¹⁶ Klinkott-Becks, 2001: 222-225

¹¹⁷ Gündoğan, 2019: 104-vd ; Gündoğan, 2019: 1057-1110

¹¹⁸ Sazcı, 2012a: 13-21

Çanakkale ile karşı karşıyadır¹¹⁹. 1980’li yıllarda Mehmet Özdoğan tarafından yapılan yüzey araştırmalarında, yerleşmenin nekropol kısmının höyüğün batı kesiminde olabileceğini açıklamıştır¹²⁰. İlk kazı çalışmaları 2010 yılında Doç. Dr. Göksel Sazcı ve ekibi tarafından yapılmıştır¹²¹. Kazı çalışması günümüzde de devam etmektedir.

Gelibolu Yarımadası’nın en büyük höyüklerinden biri olarak bilinen Maydos Kilisetepe, 200 x 180 m genişliğinde ve deniz seviyesinden 33 m yüksekliğindedir¹²². Yerleşim avantajlı bir konuma sahip olması nedeniyle dönem içinde metal ticareti yapan denizcilerin burada uygun rüzgârı¹²³ beklediği düşünülmektedir. Yerleşimcilerin denizcilerin ihtiyaçlarını karşılayarak veya boğazdan geçiş için bir çeşit vergi olarak yüksek refah düzeyine ulaşmış olabilecekleri düşünülmektedir¹²⁴. Troia ile çağdaş buluntulara sahip olan Maydos Kilisetepe’nin, boğazın Avrupa yakası tarafının kontrolünü sağladığı düşünülmektedir¹²⁵. Bu yüzden Maydos Kilisetepe Höyüğü’nün önemli bir ticaret rotası üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu rota üzerinde olduğunu buluntularda destekler niteliktedir. Minos kültürüne ait taş kapak, bu bölgede Minos kültürüne ait tek eserdir¹²⁶. Ele geçen diğer buluntular arasında serpantin taşından yapılmış bir asa başı bulunmaktadır. Karadeniz’in kuzey ve kuzeybatısından olduğu düşünülen bu eserden yola çıkarak Maydos Kilisetepe Höyüğü’nün ticari bir üs

¹¹⁹ Aslan-Sazcı, 2016: 121-162

¹²⁰ Sazcı, 2012b: 397

¹²¹ Sazcı, 2012b: 389

¹²² Sazcı, 2013c: 32-34

¹²³ Sazcı-Sazcı, 2013a: 509-519

¹²⁴ Sazcı, 2012a: 14

¹²⁵ Sazcı, 2013c: 50 ;Maydos Klisetepe hafiri, “Çünkü Troia önündeki doğal koy MÖ 3. Binyıl sonlarında Dümrek ve Karamenderes nehirlerinin getirdiği alüvyonlarla dolmuş ve bataklık hâlini almıştır. Bu dönemde liman olarak Troia’ya kuşuçu mu 7 km. uzaklıkta olan Beşiktepe limanı kullanılmıştır. Boğazın kontrolü hiçbir dönemde yalnızca tek bir kıyıdan yapılamaz. İlk Tunç Çağı Troia, Poliochni ve Karaağaçtepe örneği ya da çok sonraları İstanbul’un fethine giden süreçte Fatih Sultan Mehmet’in inşa ettiği Çimenlik ve Kilitbahir kaleleri gibi boğaz kontrolü için her iki yakaya da kale inşa etmek gerekir. Bu yüzden biz Orta ve Son Tunç Çağında boğaz kontrolü için Avrupa yakasındaki kalelerden bir tanesinin Maydos Kilisetepe olduğunu düşünüyoruz.” diyerek bu savını desteklemiştir.

¹²⁶ Sazcı, 2015: 321

olarak kullanıldığı öngörülmektedir¹²⁷. Maydos Kilisetepe'nin hem stratejik konumu hem de Troia ile benzer buluntulara sahip olması nedeniyle dönemin önemli güçlü yerleşimlerinden biri olduğu düşünülmektedir¹²⁸. Özellikle Troia tabakaları içerisinde en karışık dönemlerden biri olan, Geç Tunç Çağı için açıklayıcı bir yerleşim olabileceği tahmin edilmektedir¹²⁹. Maydos Kilisetepe Höyüğü limanının sadece Ege ve Karadeniz'in batı kıyılarıyla değil; Makedonya, Trakya ve Balkanlarla da ilişkisi içinde olduğu anlaşılmıştır¹³⁰.

Kazı geçmişi erken tarihlere dayanmamasına rağmen, stratigrafisi yapılabilmektedir. Ele geçen buluntuların Troia ile paralellik göstermesinden dolayı tarihleme yapılırken bu paralellikten faydalanılmıştır. Son yapılan Erken Dönem önerisi şöyledir;¹³¹

TABAKALAR	EVRELER	DÖNEM	C-14 TARİHLEME	TROİA
I	a b	Bizans-Yakın Dönem		
II	a b	Klasik-Hellenistik Dönem		VIII
III	a b c	Geometrik-Arkaik Dönem		
	a b	Erken Demir Çağı		yak. MÖ 950 VIIIb1-3 yak. MÖ 1180
V	a b1 b2 c	GeçTunç Çağı	MÖ 1340-1305 MÖ 1450-1380 MÖ 1685-1520 MÖ 1745-1620	yak. MÖ 1200 VIIa yak. MÖ 1300 VI Geç VI Orta
VI	a b c	Son OrtaTunç Çağı	MÖ 1795-1780 MÖ 1850-1770 MÖ 1945-1885	VI Erken yak. MÖ 1750
VII	a b c d	İlk		V yak. MÖ 1900 yak. MÖ 2000
VIII		Erken Tunç Çağı III		IV

Tablo 4: Maydos-Kilisetepe stratigrafisi (Sazcı, 2016).

¹²⁷ Sazcı, 2015: 322

¹²⁸ Aslan-Sazcı, 2016: 145

¹²⁹ Sazcı, 2017: 49

¹³⁰ Sazcı, 2016: 65

¹³¹ Sazcı, 2016: 59

Yaklaşık 14 m civarında Tunç Çağı tabakası bulunan höyüğün¹³² savunma mimarisi tam olarak anlaşılmasa da VI¹³³, VII, VIII.¹³⁴ dönemi ve Geç Tunç Çağı'na¹³⁵ ait savunma sistemleri bulunmuştur.

MÖ 2. Binyılın başlarına denk gelen VIII. tabakada savunma duvarına ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır (**Levha 10**). Surun ortaya çıkarıldığı alan oldukça tahribata uğramış bir bölgede yer almaktadır. Tahribat nedeniyle sur duvarının üzerinde dört sıra duvar örgüsü yok olmuştur. Sur duvarının, taş temelli kerpiç üst yapı duvarları tespit edilmiştir (**Levha 11A**)¹³⁶. Surun olması gereken yerdeki alan erozyona uğradığından dolayı, bu tabakada çok iyi analiz edilememiştir (**Levha 11/B**).

VII. tabakada alışılagelmişin dışında bir savunma sisteminin varlığı anlaşılmıştır. Bu savunma sistemin iki farklı duvardan oluştuğu tespit edilmiştir¹³⁷. Savunma duvarı iri ve düzgün işlenmiş taşların üst üste dizilmesiyle oluşturulmuştur. Savunma sisteminin bir diğer ilginç özelliği, yerleşimdeki evlerin arka duvarları höyüğün savunma sistemini oluşturmaktadır. Bu duvarlar daha kalın örülüp, yer yer bastionlarla desteklenmiştir. Bu tabakaların stratigrafik çalışması henüz bitirilmemiştir¹³⁸.

Maydosta OTÇ ve GTÇ tarihlenen savunma sistemi özetlenecek olursa: İki farklı duvardan oluşan bir sistemden bahsedebilir. Birinci duvarı höyüğün yamacına eğimden de faydalanılarak inşa edilmiş, düzgün kesilmiş taşlardan oluşan tek yüzeyli bir savunma duvarıdır. Son yapılan çalışmalarda bu duvarda höyüğün kuzeybatısından bir geçiş tespit edilmiştir. İkinci savunma duvarını ise yerleşmenin merkezindeki evlerin

¹³² Sazcı, 2013d: 30

¹³³ Sazcı-vd, 2017: 330

¹³⁴ Sazcı, 2016: 57-70

¹³⁵ Sazcı, 2014: 34

¹³⁶ Sazcı, 2016: 59

¹³⁷ Sazcı, 2016: 61

¹³⁸ Sazcı, 2016: 62

arka duvarları oluşturmaktadır. Evlerin arka duvarları yaklaşık 2 m kalınlığında ve yer yer bastionlarla desteklenmiştir¹³⁹.

4.2 TROİA

4.2.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

Troia, MÖ VIII. yüzyılda yaşamış olan Homeros'un da belirttiği gibi, Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinde (**Harita 5**) yer alır¹⁴⁰. Arkeolojik bulgular ile, Homeros'un anlattığı coğrafya ve mantıksal olaylar birbiriyle ciddi oranda örtüşmektedir¹⁴¹. Yine de anlatılan dönemin coğrafyasının değişmiş olduğu kuşkusuzdur¹⁴². Zengin su kaynaklarına sahip olan¹⁴³ Troia, Çanakkale Boğazı'na hâkim bir noktada yer almaktadır. Binlerce yıl kesintisiz iskân görmesinin şüphesiz en büyük nedeni konumudur. Birçok kültürün geçiş noktası olan yerleşim; Balkanlar, Ege dünyası ve Anadolu'yu bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde yer almaktadır. Gökçeada, Semadirek ve Bozcaada'ya hâkim bir konuma sahiptir. İklimi ve su kaynakları yerleşimi cazip kılan bir başka etkidir.

Antik dönemlerde deniz yolculuğunun kara yolculuğundan daha güvenli olduğu düşünülmüş ve Troia'nın bu anlamda konumu nedeniyle dönemler boyunca önemini korumuş olduğu anlaşılmıştır. ETÇ ve OTÇ'de ticaret büyük oranda deniz yoluyla

¹³⁹ Bu sonuçlar henüz yayımlanmamıştır, söz konusu bilgilere kazı başkanı Göksel Sazcı ile yapılan kişisel görüşmelerle ulaşılmıştır. Kendisine desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

¹⁴⁰ Latacz, 2001a:38-40

¹⁴¹ Korfmann, 2001a: 63-66

¹⁴² Kayan, 2006a: 317-328; Kayan- vd., 1980 :237-250

¹⁴³ Kayan, 2001b: 82-84

gerçekleştirilmiştir¹⁴⁴. Denizcilik için belirleyici iki önemli unsur bulunmaktadır: akıntı ve rüzgâr. Ege Denizi'nden geçip Marmara Denizi'ne ve oradan zengin madenlerin bulunduğu Karadeniz kıyılarına ulaşmak için Çanakkale Boğazi'ndan geçmeliydiler. Burada bulunan akıntının şiddeti saatte 9 km/h'dır. Boğaz yönünde esen sürekli rüzgâr yardımıyla akıntı ve rüzgâr hızı 16,7 km/h'a ulaşır. Böylelikle buradan geçmeleri büyük kolaylık sağlamaktaydı¹⁴⁵.

Günümüzden 5000 yıl önce Batı Anadolu ve Troia'nın kıyı çizgisi elbette ki farklıdır. Kara Menderes çayının taşıdığı alüvyonların körfezde birikmesiyle kıyı şekillenmeye başlamıştır. Bugün denizden yaklaşık 5 km içeride bulunan Troia kenti, bu kıyıdaki tepe üzerine kurulmuştur (**Harita 6/A**)¹⁴⁶. Troia yerleşim süresi boyunca kıyı değişimleri yaşanmaya devam etmiştir¹⁴⁷. Daha önce de değinildiği gibi Batı Anadolu için yazılı bir belge bu dönem için henüz söz konusu değildir. Bölge hakkındaki ilk yazılı belgelere MÖ 15. yüzyıl sonlarında Hitit metinlerindeki politik kaynaklardan ulaşılmaktadır. Hitit metinlerinde karşımıza çıkan Wilusa ülkesinin, Troia'nın OTÇ ve GTÇ'ye denk gelen VI ve VIIa tabakalarının şehrini temsil ettiği düşünülmektedir¹⁴⁸. Araştırmacılar Homeros'un söylemlerinde geçen W (İlios) kelimesiyle Troia'nın aynı yer olduğu hakkında hemfikirlerdir¹⁴⁹. Bu benzerlik her geçen yıl artarak kesinleşmiştir. Eski Çağ dilleri uzmanlarının da bu benzerlik üzerinde aynı görüştedir¹⁵⁰.

Hisarlıkta ilk geniş çaptaki kazıyı Çanakkale'de uzun yıllar yaşamış olan F. Calvert tarafından yapılmıştır. Daha sonra bir rastlantı üzerine Calvert ile tanışan H. Schliemann

¹⁴⁴ Korfmann, 2001b : 205-210

¹⁴⁵ Sazcı-Sazcı, 2013 :509-519

¹⁴⁶ Kayan- vd., 1980a :237-250

¹⁴⁷ Günümüz deniz seviyesine kadar birçok değişim görülmüştür. Bunlar süregelen zaman içerisinde olmuştur. Troia yerleşimi süresi içerisinde kıyı şekillenmeleri devam etmiştir. Bkz; Kayan, 2001

¹⁴⁸ Starke, 2001, : 43-50

¹⁴⁹ Latacz, 2001b:56-59

¹⁵⁰ Korfman, 2002 :1-10

1870-1871 yıllarında Hisarlık Tepe’de kazı çalışmalarına başlamıştır¹⁵¹. Schliemann’ın ilk hedefi en alt tabakadaki şehre ulaşmak olduğundan tabakalara dikkat etmeden ana kayaya kadar kazmıştır. Daha sonraki yıllarda kazı çalışmasına bilimsel açıdan destek sağlamak için çeşitli alanlarda uzmanlaşmış kişilerle görüşmüştür¹⁵². Bunlar R. Virchow ve 1882 yılında çalışmaya başladığı W. Dörpfeld’dir. 1891 yılında H. Schliemann’ın ani ölümünden sonra 1893 yılında W. Dörpfeld kazı çalışmalarını devam ettirmiştir. Daha sonra kazı çalışmalarına 38 yıllık bir ara verilmiştir. Bu aradan sonra 1932 yılında Cincinatti Üniversitesi’nden C. W. Blegen başkanlığında kazı çalışmalarına devam edilmiştir¹⁵³. Blegen 1932 -1938 yılları arasında Troia’nın kronolojisini çeşitli karşılaştırma ve araştırmalarla geliştirmiştir¹⁵⁴. 50 yıllık bir aradan sonra 1988 yılında kazı çalışmalarına Prof. Dr. M. Korfmann yönetiminde tekrar başlanılmıştır¹⁵⁵. 1988-2005 yılları arasındaki kazılar vefatına kadar M. Korfmann tarafından sürdürülmüştür. 2006-2012 yılları arasında kazı çalışmalarını Tübingen Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ernst Pernicka ve Dr. Peter Jablonka tarafından devam edilmiştir¹⁵⁶. 2013 yılından itibaren Prof. Dr. Rüstem Aslan başkanlığında kazı çalışmalarına devam edilmektedir.

Uzun yıllardır kazı çalışmaları yapılan Troia için birçok kronoloji önerisi vardır¹⁵⁷. Troia yerleşim başlangıcı için çeşitli görüşler bulunmaktadır¹⁵⁸. 1870-1938 yılları arasında¹⁵⁹ yapılan kazılar sonrasında yapılan tabakalanmalar ve kronoloji üzerine daha sonra birçok bilim insanı tarihlendirme önerisinde bulunmuştur. 1963-1992 yılları arasında ve daha sonrasında¹⁶⁰ yapılan bu tarihlendirmeler ve tabakalamalar göz

¹⁵¹ Easton,2014:32-103

¹⁵² Jansen, 2001, :198

¹⁵³ Aslan-Thumm, 2001, :193

¹⁵⁴ Jahne, 2001, 195-197; Aslan - Thumm, 2001: 191-194

¹⁵⁵ Korfmann, 1990, :283-304

¹⁵⁶ Pernicka- vd, 2008, :311-328

¹⁵⁷ Korfmann-Kromer, 1993: 135-171

¹⁵⁸ Blum, 2016:89-121

¹⁵⁹ Blegen, 1940:8-12

¹⁶⁰ Pavuk, 2016: 49-60

önüne¹⁶¹ alındığında karışıklığın önlenmesi adına son yapılan kronoloji baz alınarak devam edilecektir. Batı Anadolu kronolojisinin temelini oluşturan ve Anadolu kronolojisini de dolaylı olarak etkileyen Troia kronolojisi hakkındaki görüşler daha fazla karışıklığa yol açmaktadır¹⁶². Korfmann, Troia'yı, Troia I'den Troia VII'ye kadar Erken Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağına kadar 50 yapı evresine ve 7 ana yerleşime ayırmıştır. Bu tabakalanmanın üstünde Yunan şehir yapılanması Troia VIII, Roma şehir yapılanması Troia IX, Bizans şehir yapılanması X. yapı katı olarak belirlenmiştir¹⁶³. Troia Ia, Korfmann'a göre yaklaşık olarak MÖ 2920 ile başlamıştır. Troia Ic tabakasını Troia I'in Erken evre sonu olarak ele almıştır. Korfmann, Troia Id-k'yı Troia I'in Orta ve Geç evreleri olarak sıralamıştır¹⁶⁴. Troia I döneminde kentin taş temelli ve kerpiç duvarla devam eden surlarla çevrili olduğu tespit edilmiştir. Ana kaya üzerine yapılan duvarın kalınlığı yaklaşık 2,5 m civarındadır¹⁶⁵. Troia I, defalarca yenilenmiş, takviye edilmiş ve küçük kaba taşlardan yapılmış savunma surlarına sahiptir. Sur duvarları 115 m uzunluğundadır. İki kule ile savunulan yerleşimin ana kapısı 2,97 metre genişliğindedir ve kuleler büyük blok taşlardan yapılmıştır¹⁶⁶.

Troia II, MÖ yaklaşık 2550–2250 yıllarına verilmiştir. Troia II döneminin başlangıcı Troia I evresinin zayıf bulgular veren son yapı katlarına denk gelmektedir. Troia II 3 evreye ayrılmıştır ve bu evrelerin hepsinde savunma mimarisi mevcuttur. Şehrin etrafı yaklaşık 330 m uzunluğunda taş temelli kerpiç sur duvarı ile çevrenmiştir. Troia'nın bu dönemi önemli bir merkez olduğunu işaret etmektedir. Bu tabakaya ait şehrin iki ana giriş kapısı bulunmaktadır ve bu girişlere rampalı iki koridordan ulaşılmıştır. Eğimli inşa edilen sur duvarları bastionlarla desteklenmiştir¹⁶⁷. Troia II kalenin güneyinde

¹⁶¹ Sazcı, 2007: 685-706

¹⁶² Korfmann, 1989: 271 vd

¹⁶³ Korfmann, 2001d, :203-204

¹⁶⁴ Korfman-Kromer, 1993: 135-vd

¹⁶⁵ Blegen, 1963:43 vd

¹⁶⁶ Korfmann 2001e: 29-36

¹⁶⁷ Dörpfeld, 1968: 52- vd.

bulunan Aşağı Şehir anıtsal bir ahşap savunma duvarı ile çevrilmiştir¹⁶⁸. Troia II tabakasına verilen bu sur duvarının ana kayaya oyulan ahşap dikmeler ve küçük hendeklerle yapıldığı anlaşılmıştır. Ana kayaya oyulmuş olan hendek ve ahşap direk oyukların dışında her hangi bir mimari unsur ele geçmemiştir¹⁶⁹. Yapılan hendek çukurları 0,4 m eninde ve 1 m derinliğindedir. 2,5 m de bir destek direklerin geldiği ve bu direkler için oluşturulan dikme oyukları aşağı doğru sivrilen ve yaklaşık 1 m derinliğinde 0,3 m eninde oyuktan oluşan bir sistem olduğu tespit edilmiştir. Hendeğin dip kısımlarında direkler arasına diğer mimari unsurlar için oyuklar bulunmuştur¹⁷⁰. Palisad olarak anılan bu sur yapısının 1 metrelik temel seviyesiyle birlikte düşünüldüğünde yaklaşık 6-8 m arasında bir yüksekliğe sahip olabileceği düşünülmektedir¹⁷¹. Ahşap sur duvarı, kapı aralığı ile birleştiği noktada kesilmiştir. Yaklaşık 2 m genişliğindeki kapı Troy II kalesinin güney kapısına yaklaşık 200 m mesafede yer alır. Böylece Troia II'nin aşağı şehirle birlikte yaklaşık 90.000 m² olduğu tahmin edilmektedir¹⁷². Yapılan araştırmalar ahşap sur sisteminin Geç Tunç Çağı'nda daha geniş alanda olduğunu, şimdilik yaklaşık 1 km civarında olduğu tespit edilmiştir¹⁷³.

Troia III, Anadolu Troia kültürü olarak nitelendirilmektedir. Yaklaşık olarak MÖ 2250-2200 yılları arasında Erken Tunç Çağ II'nin sonu olarak görülmektedir. Bu dönemde yerleşimi çevreleyen savunma sistemi ortaya çıkarılmıştır¹⁷⁴. Troia II de kullanılan taş rampaların bu dönem içerisinde tekrar kullanım gördüğü düşünülmektedir.

Troia IV ve V tabakaları, Anadolu Troia kültürü olarak nitelendirilir. Bu tabakalar MÖ 2200–1700 yılları arasını kapsamaktadır. Troia IV ve V tabakaları Erken Tunç Çağ sonu

¹⁶⁸ Korfmann, 2001d:203

¹⁶⁹ Jablonka, 2001: 216-217

¹⁷⁰ Jablonka, 2001: 216

¹⁷¹ Hueber, 2004:360-361

¹⁷² Jablonka, 2001: 217

¹⁷³ Jablonka-Rose, 2004: 615-630

¹⁷⁴ Korfmann, 2001c: 218

ve Orta Tunç Çağ başları içerisinde geçiş aşamasını içermektedir.¹⁷⁵ Bu kültür katında 7 yangın evresi olduğu belirlenmiştir. MÖ 1700'lerde Orta Tunç Çağ sürerken Troia'da yeni bir beylik veya yeni bir krallık (W)illios olarak var olmuştur¹⁷⁶.

Troia VI evresi Yüksek Troia kültürü olarak adlandırılmaktadır. MÖ 1700–1200 yılları arasında Orta Tunç Çağ ve Geç Tunç Çağ içerisinde kalan süreci içermektedir. Aşağı ve yukarı şehir toplamda 270.000 m² yüzey alanına sahiptir¹⁷⁷. Korfmann, Troia VI ve beraberinde Troia VII evresinde dikkati çeken en etkileyici unsurun kentin savunma mimarisinin olduğunu belirtmiştir¹⁷⁸. Bu evre, ünlü Troia savaşının yaşandığı katman olarak düşünülmüştür¹⁷⁹. Troia VI deprem ile sonlanmıştır. Troia VI ve sonrasında Troia VII, MÖ 2. Binyıl içerisinde Troia kültürünün doruğa ulaştığı dönemdir¹⁸⁰. Troia VIIa Geç Tunç Çağ içerisinde MÖ 1300-1200 yılları arasında yerleşim görmüştür.¹⁸¹ Troia VIIa'nın, Homeros'un İliada destanında belirtilen yer ile daha çok bağlantılı olduğu düşünülmektedir¹⁸². Troia VIIa katının yıkılmasının ardından VIIb1 ile Anadolu'da Balkan etkilerinin görüldüğü düşünülmektedir¹⁸³. Troia VIIb1, VIIb2, VIIb3 Erken Demir Çağ içerisinde MÖ 1200–1000 yılları arasında yerleşim görmüştür. Bu aşamada Troia VIIb'nin 2. ve 3. evrelerinde devam eden eski gelenek ile birlikte Kuzeydoğu Balkan ve Batı Karadeniz Bölgesi'nin tanınan el yapımı malzemelerinin ortaya çıktığı belirtilmektedir¹⁸⁴.

MÖ 15. yüzyıl içerisinde, Aşağı Şehir'in bir bölümünü çevreleyecek biçimde, 3-4 m genişliğinde hendekten oluşan bir savunma sistemi ile çevrelenmiştir (**Levha 12**). İç

¹⁷⁵ Korfmann, 2001c: 218-vd.

¹⁷⁶ Korfmann, 2001c: 218-221

¹⁷⁷ Apakidze, 2008: 118-126

¹⁷⁸ Savunma mimarisi detaylı olarak anlatılacaktır.

¹⁷⁹ Dörpfelt, 1902: 18-vd

¹⁸⁰ Jablonka, 2001: 216-217

¹⁸¹ Korfmann 2001a, 349

¹⁸² Bauza, 2009, : 245-261 ; Korfmann, 2001d, :204

¹⁸³ Gür, 2012b: 55-77

¹⁸⁴ Hnila- Sikora, 2002, : 94-103

kalenin alanı sınırlı olduğundan dolayı halkın çoğunluğu aşağı şehirde yaşamıştır. Geç Tunç Çağı sonlarında yer alan Troia VIIa evresinde dışarıdan gelen saldırıda sur, halkı ve iç kaleyi korumaya yetmemiş ve yerleşme yıkılmıştır¹⁸⁵. Troia VIIb'nin ilk aşaması, Troy VIIa'nın devamı gibi görünmektedir. Kalenin içinde ve dışında inşa edilen evler ve kale duvarları yeniden kullanılmıştır¹⁸⁶. Bu sonuca rağmen, Demir Çağı başlarından Roma dönemine kadar iç kale, yerleşim için önemli ve merkezi olma özelliğini kaybetmemiştir¹⁸⁷.

4.2.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Erken Tunç Çağı boyunca güçlü savunma mimarisiyle çevrelenen Troia, bu geleneğini 2. Binyılda da sürdürmüştür (**Harita 6/B**). Homeros, Troia'dan birçok övgü ile bahsetmektedir. Troia'nın yüksek ve gösterişli savunma mimarisinin hem ovadaki olayların izlendiği bir gözetleme mekânı hem de çarpışmalardan kaçan savaşçıların kolayca sığınabileceği bir sisteme sahip olduğunu anlatmaktadır. Şehrin etrafını çevreleyen surların ihtişamının tanrıların elinden çıkmış gibi görkemli olduğu betimlenir¹⁸⁸.

MÖ 2200–1700 yılları arasında yer alan Troia IV ve V katmanları geçiş dönemi olarak görülmekte ve Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi burada da ciddi yangın tahribatı bulunmaktadır. Bu yapı katlarında bulunan mimari elemanlarında ciddi değişikliklerin olduğu belirtilmektedir¹⁸⁹. Troia yerleşimlerinin önceki aşamalarında olduğu gibi Troia

¹⁸⁵ Aslan-Rose, 2016: 17-50

¹⁸⁶ Jablonka, 2010: 849-861.

¹⁸⁷ Aslan-Rose, 2016: 20

¹⁸⁸ Mannsperger, 2001: 70-71

¹⁸⁹ Korfmann, 2001d :203

V katmanında da savunma mimarisi devam etmektedir. Bu evrede bulunan sur duvarının kalınlığının her yerde aynı olmadığı görülmüştür¹⁹⁰.

MÖ 2. Binyıl içerisinde yer alan Troia VI ve Troia VII, Troia kültürünün doruğa ulaştığı dönemdir¹⁹¹. Bundan dolayı MÖ 2. Binyıl Troia savunma mimarisi için daha çok Troia VI evresinde yer alan savunma mimarisi üzerinde durulmalıdır. Blegen, Troia VI tabakası için Miken kent özelliklerine sahip dönem olarak bahseder¹⁹². Akurgal, Troia VI ortalarına doğru, doğusunda çok kuvvetli Hitit kültürü yaşanmasına karşın kültürlerinin ve mimari özelliklerinin Miken ile daha çok uyuştuğunu savunmuştur¹⁹³. Günümüze kadar ulaşmış ve yaklaşık 8 metresi korunmuş olan Troia VI-VII surları yerleşimin göze çarpan kalıntılarındandır (**Levha 13**). Uzunluğu takribi 550 metre olan sur duvarının 500 yıllık süre içerisinde yapılan ekleme ve güçlendirmelerle birlikte Troia yerleşiminin en görkemli suru olmuştur. Troia VI yerleşiminde yüksekçe bir tepe üzerine kurulmuş olan kale 200 m x 300 m boyutunda taş duvar temelli kerpiç duvarlarla yapılmıştır. Tahmini duvar yüksekliğinin 10 m olabileceği düşünülüyor¹⁹⁴.

Sur duvarları üstünde yaklaşık 5 m genişliğinde kerpiç duvarı olması ve toplam yüksekliği 9 metreyi aşan sur duvarı olduğu düşünülse de bu konuda sadece en erken evreye ait üst yapı bulunmuştur. Daha sonraki evrelerde kerpiç üst yapı duvarı bulunmamıştır. Troia VI'nın geç evresinde taş temelli kerpiç duvar yaklaşık 2 m kalınlığa ve 2 m yüksekliğe sahiptir¹⁹⁵. Bu savunma duvarı 2 kule ve 2 büyük bastion ile

¹⁹⁰ Blegen, 1963:104

¹⁹¹ Jablonka, 2001, :216

¹⁹² Blegen, 1963:108-vd

¹⁹³ Akurgal, 2003:131

¹⁹⁴ Klinkott-Becks, 2001 :222-225

¹⁹⁵ Dörpfelt, 1902: 103-118

desteklenmiştir¹⁹⁶. Yerleşimin etrafı arabalı saldırıları önlemek amacıyla hendek ile çevrilmiştir (**Harita 6/B**)¹⁹⁷.

Savunma duvarını destekleyen bastionlar ayrıca şehrin çevresini gözetleme ve daha rahat hareket edebilme imkânı sağlıyordu (**Levha 14**). Surun doğu duvarında eni 11 metreyi aşan ve bastionun sur duvarının yaklaşık 8 m önüne doğru uzanıp, kapı girişi ile surun doğu tarafını koruduğu anlaşılmıştır¹⁹⁸. Harçsız yapılan duvar örgüsünde iki taş arası oldukça sık dizilmiştir. Dalgalı yapılan duvar depreme karşı dayanıklılığı artırmış olabileceği düşünülmüştür¹⁹⁹. Kulenin ahşap kirişlerle yapılan üst yapı ile taşındığı düşünülmektedir. Güney duvarında ahşap destek yeri bulunmuştur. Üst kattan alt kata bir kapı ve merdivenle erişim sağlanmıştır²⁰⁰. Surun kuzeydoğusunda bulunan bastionun temelleri ana kaya üzerine oturtulmuştur. Bastion hem burada bulunan sarnıcın güvenliği için hem de aşağı şehre hâkim konumda olması için inşa edilmiş olmalıdır²⁰¹. Bastionun kuzeydoğu tarafındaki duvar 4,75-5,2 m, kuzeybatı yönündeki duvar ise 2,8 m genişliğinde yapılmıştır. Duvar aşağı doğru genişleyerek inmiş, tabanda yaklaşık 1–1,5 metrelik bir öne doğru yayılma olmuştur. Dış yüzeyi oldukça iyi işlenmiştir²⁰². Güneyde yer alan kapı girişinin batısında bulunan bastion özenle yapılmış dalga biçimli *undulation* tekniği kullanılmış ve dik bir eğim verilmiştir (**Levha 15**). Cephe duvarı 5 m genişliğinde, kapının doğusunda kalan duvar 2,3 m, bastionun bulunduğu batı duvarı ise 2 m kalınlığındadır. Kulenin arka tarafında bulunan 2 m kalınlığındaki duvara daha sonradan 5,7x 5,3 m boyutlarında bir iç kapı eklenmiştir²⁰³. Kale girişini sağlayan 5 kapı bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi kalenin ana girişi olarak düşünülen güney

¹⁹⁶ Korfmann, 2001d :204

¹⁹⁷ Korfmann, 2001d :204

¹⁹⁸ Dörpfelt, 1902:139-143

¹⁹⁹ Brandau, 2002:210 vd

²⁰⁰ Dörpfelt, 1902: 142

²⁰¹ Korfmann, 1996: 39-44

²⁰² Klinkott-Becks, 2001:223

²⁰³ Klinkott – Becks, 2004: 33-85

kapısı²⁰⁴, diğeri kuzeydoğu bastionunun hemen yanında bulunan kapı, bir diğeri ise doğu duvarında bulunan kapıdır. Kalan diğeri iki giriş kapısı ise güneybatı duvarındadır²⁰⁵.

Troia VI yerleşiminde MÖ 1700-1200 yılları arasında birçok değişiklik ve eklemeler olmuştur. Troia VI MÖ 1700-1500 arasında sur duvarı eğimli ve testere dişi çıkıntılara sahiptir (**Levha 16/A**). Duvarın dış yüzey eğimi oldukça fark edilir tarzda yapılmıştır²⁰⁶. Kalenin batı kısmında kalan sur duvarında 13 m mesafeyle iki çıkıntı bulunur ve bu çıkıntıların derinlikleri 0,15 m civarındadır. Toplam duvar kalınlığı ise 1,5 m civarındadır²⁰⁷. Bir sonraki aşama olan ve Troia VI ortalarına denk gelen MÖ 1500-1400 arasında, kalenin batı kısmındaki savunma duvarını güçlendirmek adına daha derine temel atılmıştır. Yaklaşık 3 m kalınlığında büyük dikdörtgen kesilmiş kireç taşından yapılmış duvarla desteklenmiştir²⁰⁸. Sert ve dayanıklı olan kireç taşı, bazen araları küçük taşlarla doldurulup örülür bazen de artı bir işlem gerektirmeyecek olan kıklopik düzende inşa edilmiştir²⁰⁹. İnşa edilen duvarların dış yüzeyleri bütün işlemler bittikten sonra bir çeşit zımparalama tekniği olarak da adlandırılabilen teknikle pürüzsüz hale getirilmiş olmalıdır (**Levha 16/B**). Bu teknik, yapılan kazılarda temele doğru inildikçe dış yüzeyinin tırtıklı olmasından anlaşılmıştır²¹⁰. Troia VI katmanı içerisinde yapılan yenilemeler MÖ 1500-1400 yılları arasında devam etmiştir. Surun doğu duvarı düzgün ve daha büyük kireç taşından yapılan takviye duvarla 5 m kalınlığa ulaşmıştır²¹¹. Bu dönem içerisinde duvarlar *undulation* tekniği adı verilen sistemle yapılmıştır. Bu teknikle ortada bir bel oluşturacak şekilde dizilen duvar taşları dıştan

²⁰⁴ Blegen,1958: 49 vd.

²⁰⁵ Klinkott-Becks, 2001:224

²⁰⁶ Klinkott-Becks, 2001 :222-225

²⁰⁷ Blegen, 1963:105

²⁰⁸ Apakidze, 2008: 120

²⁰⁹ Blegen, 1963: 110

²¹⁰ Blegen, 1963: 111

²¹¹ Blegen- vd, 1953: 81-vd

ortaya doğru sıkıştırılıp dayanıklılığı arttırıyordu²¹². Daha sonraki yenileme çalışmaları güney sur duvarında yapılmış ve bir önceki duvar tekniği dışına çıkılarak daha düz ve düzenli duvar örülmüştür. Fakat bu teknik dayanıklılık ve esneklik olarak undulation kadar iyi değildir. Ancak duvarın temelleri günümüze kadar korunarak gelebilmiştir²¹³.

4.3 PERGAMON

Batı Anadolu'nun İzmir iline bağlı önemli antik kentlerinden biri olan Pergamon, Ege'nin kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan Bakırçay (Kaikos) Irmağı'nın, kuzey kıyısında yer almaktadır (**Harita 5**). Kent, kuzeyinde Kozak (Pindasos), güneyinde Yunt (Asperdenon) Dağları ile çevrilidir. Dağlarla çevrili olan yerleşimin doğusunda Pergamon (Selinos), batısında ise Kestel (Ketios) Çayı uzanmaktadır²¹⁴. Pergamon günümüzde denizden 28 km içeride yer almakta ve denizden yüksekliği 335 m civarındadır²¹⁵. Yerleşimin üzerinde bulunduğu tepenin çevresindeki ovalara olan konumundan dolayı, karada oluşan yarımada görünümündedir²¹⁶.

Anadolu yarımadasında asırlık çalışmalar arasında yer alan Pergamon yerleşimi 1978 yılından bu yana araştırması yapılan bir yerleşimdir²¹⁷. 15. yüzyılda Ancona'lı Cyriacus yaptığı seyahat sonrası Pergamon'dan bahseder ve Avrupa'daki elit insanların buraya ziyareti başlar. Zeus sunağındaki parçalar da bu zamandan beri çıkmaya başlamıştır. Daha sonra 1864/65 yıllarında bölgeye C. Human ziyareti gerçekleşir. 1871 yılında gönderdiği iki parça kabartmanın devamının bulunması için 1877 yılında sistemli

²¹² Klinkott-Becks, 2001:222

²¹³ Blegen- vd, 1953: 105-109 ; Klinkott-Becks, 2001:222

²¹⁴ Durmaz, 2006: 14

²¹⁵ Mansel, 2014: 491; Bkz; Akarca, 1998: 82

²¹⁶ Radt, 2014: 188-208

²¹⁷ Pırson, 2014: 50-66

kazılara başlanmıştır²¹⁸. 1900 - 1913 yılları arasında W. Dörpfelt kazı çalışmasını yönetmiştir. 1927 - 1936 yılları arasında ise T. Wiegand tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür²¹⁹.

Yerleşim etrafında prehistorik yerlerin aranması ve belgelenmesi W. Dörpfeld ile başlar. 1940'larda K. Bittel tarafından bölgeden ele geçirilen prehistorik malzemeler (perdeli baltalar ve kesiciler gibi) hakkında ilk bilimsel makaleyi yazmıştır. Bu buluntular bir konteks içinde olmasa da Pergamon'nun prehistorik dönemde yerleşime sahip olduğunu göstermektedir²²⁰. Çevrede yapılan paleocoğrafik araştırmalar sonucunda Bakırçay Nehri'nin belirli dönemlerde taşıdığı, bundan dolayı yerleşimler için en uygun konumun yüksek tepeler olduğu saptanmıştır²²¹. Bakırçay Ovası'ndaki en erken Geç Kalkolitik / Erken Tunç Çağı'ndan başlayan sabit yerleşim yerleri bulunmuştur. İzleri belirlenen bu yerleşimlerin hiçbirinin merkezi konumda²²² olmadığı düşünülmektedir.

Pergamon kentinin sur alanlarında yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan Tunç Çağı seramik örnekleri buranın bir yerleşim yeri mi yoksa dolgu malzemesi mi sorusunu akla getirmiştir. Bu buluntular arasında tümlenebilir bir gaga ağızlı testi de bulunmaktadır. D. Hertel yaptığı çalışmalar²²³ sonucu şehri çevreleyen surun Geç Tunç Çağı'nda ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığını iddia etmektedir (**Levha 17/A**)²²⁴. Yapılan araştırmalar sonucunda ele geçen seramik örneklerinden de anlaşılacağı üzere Pergamon akropolunun güney yamacında MÖ 2. Binyıla ait kaba bir savunma duvarının olduğu tespit edilmiştir (**Levha 17/B**)²²⁵. Pergamon'un sadece Erken Yunan döneminde değil, Orta ve Geç Tunç Çağına ait savunma sistemine sahip olduğu ortaya atılmıştır. MÖ 2.

²¹⁸ Kastner, 2014: 20-38

²¹⁹ Radt, 2014: 38-50

²²⁰ Horejs, 2014: 106-122

²²¹ Horejs, 2014: 112

²²² Çevre araştırmasında belirlen Yeldeğirmenitepe'nin bulunan diğer yerleşimlerin aksine önemli bir merkez olabileceği düşünülüyor.

²²³ Bkz; Hertel D. (2011): 21-84

²²⁴ Horejs, 2014: 110

²²⁵ Radt, 2014: 188

Binyıla ait olan bu buluntular Panaztepe ve Eski-İzmir seramiğiyle benzerlik göstermektedir. Duvar tekniği de göz önüne alındığında Pergamon'un daha Orta ve Geç Tunç Çağında tahkim edilmiş olduğu ve Kaikos Vadisi'nin merkezinde olması gerektiği savunulmuştur²²⁶. Pergamon'da dışarıdan gözle görülebilen savunma sisteminin Eumenes dönemine ait sur duvarları olduğu bilinmektedir.

4.4 KAYMAKÇI HÖYÜK

4.4.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

Gediz Nehri vadisi çevresinde yer alan Kaymakçı Höyük, Manisa ilinde Saruhanlı ve Gölarmara ilçelerine bağlı Hacıveliler köyü sınırları içerisinde (Harita 5)²²⁷. Marmara Gölü civarında yapılan araştırmalar ışığında göl etrafında birçok Orta ve Geç Tunç Çağı yerleşimi tespit edilmiştir²²⁸. Bu yerleşimler genelde ovaya hâkim konumda sırtını sağlam bir tepeye yaslanmış durumda lokalize edilmiştir. Genel konuma bakıldığında Gediz Vadisi'ne bakan ve Marmara Gölü etrafında var olan tepeler üzerindeki yerleşimlerin, tarımsal faaliyetler için de en uygun yerler olduğu görülmektedir. Bu yerleşimlerde şehri çevreleyen savunma mimarisi bulunmaktadır²²⁹. Bunlardan en göze çarpanı Kaymakçı Höyük'tür. Marmara Gölü çevresindeki sosyokültürel yapıyı araştırmaya yönelik yapılan çalışmalar sonucunda, 8,6 hektarlık bir alanı kapsayan dönemin en büyük yerleşimi olan Kaymakçı Höyük, kale yapısı, geniş

²²⁶ Hertel, 2011: 21-84

²²⁷ Roosevelt- vd, 2016:243-268

²²⁸ 2005-2014 yılları arasında Marmara Gölü civarında yaklaşık 350 km² büyüklükteki alanda yapılan çalışmalarda MÖ 2.Binyıl yerleşimleri tespit edilmiştir.

²²⁹ Roosevelt-Luke, 2017a: 120-147; Ünlüsoy- vd, 2018: 1-17

bir alanı kapsayan aşağı Şehir ve mezarlık alanından oluřmaktadır²³⁰. Kaymakçı Höyük, Gediz Vadisi'ne hâkim tepeler üzerinde yer alan kale niteliğindeki yapıların konumu itibariyle Sardes'e yaklaşık 10 km uzaklıkta, Marmara Gölü etrafında konumlandırılmıştır. Mö 2. Binyıl yerleşimleri olduğu anlaşılan kale/yerleşim alanlarının yıllardır düşünülen ve Hitit metinlerinde de adı geçen Seha lkesi için güçlü bir adaydır²³¹.

Gediz Nehri, Gediz Ovası ve Marmara Gölü çevresindeki araştırmalar 2005-2014 yılları arasında CLAS²³² adı altında Boston niversitesi tarafından Christopher H. Roosevelt ve Christina Luke başkanlığında yürütülen bir projedir²³³. Marmara Gölü etrafında yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılıp belgelenen en az altı kale ve yerleşimin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; Kaymakçı, Gedevre Tepesi, Asar Tepe 1, Asar Tepe 2, Kızbacı Tepesi ve Koca Dere'dir (**Harita 7/A**)²³⁴. Yüzey araştırmalarından elde edilen verilerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu iskân edilen yerleşim ve kalelerin Orta Tunç ağı ve Geç Tunç ağı boyunca kullanıldığı belgelenmiřtir²³⁵. Yapılan çeşitli alıřmalarla²³⁶ alanın mikrotopografi haritası oluşturulmuştur. 2005-2014 yılları arasında yapılan alıřmalardan²³⁷ sonra 2014 yılında bölgenin en büyük yerleşimi olarak grlen²³⁸ Kaymakçı Höyük'te kazı çalışmalarına başlanmıştır. Mö 2. Binyıl Batı Anadolu, Ege ve Anadolu ile olan ilişkilerini gösterecek olan kazı çalışmaları devam etmektedir.

²³⁰ Roosevelt-Luke-nlsoy, 2016: 243-268

²³¹ Roosevelt-Luke, 2017a : 139

²³² CLAS; 'The Central Lydia Arhaeological Survey' aılımlıyyla bölgenin Lidya ncesi yerleşimlerinin araştırılıp belirlenmesini kapsamaktadır.

²³³ Roosevelt, 2014: 29-53

²³⁴ Tespit edilen bu yerleşimlerde kale niteliğinde yapılar mevcuttur.

²³⁵ Roosevelt-Luke, 2008: 305-326

²³⁶ Navigasyon sistemleriyle (RTK GNSS) ve insansız hava fotoğrafları(UAVP) ile alanın taraması yapılmıştır.

²³⁷ Bkz; Roosevelt, 2007: 135-154; Roosevelt-Luke, 2008: 305-326; Roosevelt-Luke, 2008: 433-450;

Roosevelt-Luke, 2009: 1-24; Roosevelt, 2011: 55-74; Roosevelt-Luke, 2011: 383-400 ;

Roosevelt-Luke, 2012: 237-253; Roosevelt-vd., 2013: 333-354; Roosevelt-vd., 2013: 239-258

²³⁸ Roosevelt, , 2011: 55-74

Uzun süreli yüzey araştırmaları ve haritalandırmalardan sonra kazısına başlanılan yerleşimde gözlemlenen mimari ve çanak çömlek farklarından en az iki yerleşim evresi tespit edilmiştir. Ele geçen buluntular, yerleşimin Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı'nda güçlü bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir²³⁹. Kaymakçı'nın özellikle Geç Tunç Çağı'nda yoğun bir yerleşime sahip olduğu, yerel seramik örneklerinden anlaşılmaktadır. Yerel üretime bakıldığında Geç Tunç Çağı erken ve geç evrelerine ayırmak mümkündür. Geç Tunç Çağı I (MÖ 17-15. yüzyıl) ve Geç Tunç Çağı II (MÖ 14-13. yüzyıl) olarak iki ana evreye tarihlenmektedir²⁴⁰.

4.4.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Kaymakçı höyük'te yapılan çalışmalarda öngörülen toplam alan ölçüsünün 75 hektar civarında olabileceği düşünölmektedir (**Levha 18**)²⁴¹. Yapılan çalışmalarda yukarı şehri çevreleyen savunma duvarı ortaya çıkarılmaya devam etmektedir. Aşağı şehri çevreleyen savunma mimarisi için çalışmalar sürmektedir. Kaymakçı'nın genel mimarisine bakıldığında şehri çevreleyen sur, çakıl döşeli caddeler, sokaklar, güçlü bir iç kale, kompleks yapıları ve tek başına duran yapılarıyla yerleşim mimarisi belirlenmiştir. Mimarisine bakıldığında genelın dışına çıkılmadığı görölmektedir. Harçlı ve harçsız taş temeller üzerine yerleştirilen kerpiç blokları, duvarın üst örgüsü hakkında bilgi vermektedir. Duvar dış yüzeyleri dekorasyon amaçlı dik koyulan levha taşlar ve çamurla sıvanmıştır. Yapılan kazılar, sonucunda şu ana kadar kaymakçı höyüğünün dört mimari tabakası açağa çıkarılmıştır. Savunma sisteminin yerleşimin en erken evresinde inşa edildiği ve yerleşimin sonuna kadar, bazı değişiklikler yapılarak, kesintisiz olarak

²³⁹ Roosevelt-vd, 2015: 428-449; Roosevelt-vd, 2018: 646

²⁴⁰ Roosevelt-Luke-Ünlüsoy, 2016: 244

²⁴¹ Roosevelt, 2011: 57; Ünlüsoy-vd, 2018: 1-17

kullanıldığı tespit edilmiştir. Kuzey savunma duvarına daha sonra eklenen ve öne çıkıntı yapan kule ya da bastion olduğu düşünülen yapının 2. evreye ait olduğu düşünülmektedir (**Levha 19**)²⁴². Kaleyi çevreleyen savunma duvarının önceden tahmin edildiği gibi topografyaya uygun şekilde yapıldığı görülmektedir. Kale yerleşimin zamanla genişlediği ve bu gereksinimden dolayı savunma duvarı sınırlarının da genişlediği görülmüştür. Zaman içerisinde eklemelerle güçlendirilen savunma sistemine sonradan ek olarak iki bastion benzeri kule inşa edilmiştir. Ana kaya üzerine inşa edilen bastionun duvarları iyi korunmuştur. Yaklaşık 1,8 m yüksekliğinde olan duvar 2 m kalınlığında sandık duvar tekniğiyle yapılmış ve iç kısmı moloz taşlarla doldurulmuştur. Yerleşimin önceden anlaşılan bir veya daha fazla giriş kapısı olduğu saptanmıştır²⁴³. Bunlardan kazı çalışması yapılan bir tanesi, savunma duvarının kuzeyinde yer almaktadır. Giriş kapısı etrafında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan duvar kalıntıları, burada savunma mimarisiyle ilişkilendirilecek mekânların olabileceğini göstermektedir. Höyüğün doğusunda açığa çıkartılan sur araziye uygun olarak güneydoğuya doğru dönerek devam eder fakat bu yönde ilerleyen savunma duvarı belirginliğini kaybeder. Bu durumun savunma mimarisinin zamanla mekân mimarisi ile bütünleşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sandık duvar örme tekniğiyle yapılan savunma mimarisinin ortalama kalınlığı 2 metreden fazla ve içerisi molozla doldurulmuştur (**Levha 20**)²⁴⁴. Kaymakçı da yapılan son araştırmalarda iç kalenin genel plan ve yerleşim için öncelikli mekân olduğu görülmüştür. Yapı içerisinde depolama ile ilişkilendirilen yaklaşık on altı silo bulunmuştur. Bunlardan on üçü kale içerisinde 1,5 m genişliğindeki duvarla çevrilmiş olan yukarı teras kısmında, diğer üç tanesi terasın dışında bulunmuştur.

²⁴² Roosevelt-vd., 2017b: 563-586

²⁴³ Roosevelt-Luke, 2017c: 1-23

²⁴⁴ Roosevelt-Luke-Ünlüsoy, 2016: 248

Kaymakçı'nın konumunun Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Ege için önemli olduğu öngörülmüştü. Yapılan kazılarda bulunan mimari unsurlar, seramikler ve tunç eserler bu ilişkiyi desteklemektedir. Kaymakçının güçlü savunma mimarisi ve iç kalesi yerleşimin bölge içinde önemini vurgulamaktadır.

4.5 LİMAN TEPE

4.5.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

Liman Tepe, deniz kıyısında bulunan bir liman kentidir. Denize hâkim olan yerleşim, İzmir Körfezi'nin Güneybatı kısmında yer almaktadır. İzmir'in Urla ilçesinde, İzmir - Çeşmealtı karayolu üzerinde bulunan kazı alanı, söz konusu yol ile kuzey-güney olarak iki kısma ayrılmaktadır (**Harita 5**)²⁴⁵. Yapılan kazı çalışmalarında kuzey-güney alanı olarak isimlendirilmektedir.

Liman Tepe'nin antik çağlarda doğu ve batı yönünde iki körfezle çevrelenmiş yarımada olduğu bilinmektedir. Bu özelliğini zaman içerisinde kısmen kaybetmiş olsa da günümüzde halen yarımada görünümündedir. Kuzey rüzgârını kesen kayalık sayesinde yerleşim korunaklı bir liman özelliğine sahiptir²⁴⁶. Yerleşim bu yarımada üzerinde kuzeyinde bulunan kayalıklara yaslanmış ve güneye doğru genişlemiştir.

Liman Tepe, aynı bölge içerisinde yer alan Klazomenai antik yerleşiminin Prehistorik merkezidir²⁴⁷. Liman Tepe yerleşiminin güney kısmında yer alan protohistorik dönem tabakası, Klazomenai antik kenti altında kaldığından kazı çalışmaları daha çok kuzey

²⁴⁵ Erkanal-Hüryılmaz, 1994, :361-373

²⁴⁶ Erkanal-Hüryılmaz, 1994:361

²⁴⁷ Erkanal, 2011

kısımda yoğunlaşmıştır²⁴⁸. 1930-40 yılları arasında höyük görünümünde olan Liman Tepe, gerek yeni tarım alanı açma ihtiyacından gerek yapılan yazlık evler tarafından tahribata uğramış ve höyüğün yüzey kısmı yaklaşık 5 metrelik bir kayba uğramıştır²⁴⁹.

Liman Tepe'nin tarih öncesi açısından önemine ilk olarak 1950 yıllarında Ekrem Akurgal tarafından değinilmiştir²⁵⁰. İlk kazı çalışmalarına kurtarma kazısı olarak Güven Bakır ve Çetin Anlağan tarafından başlanılmıştır²⁵¹. 1980 - 81 yıllarında kazı çalışmalarına Hayat Erkanal ve Armağan Erkanal tarafından devam edilmiştir²⁵². Daha sonrasında verilen 10 yıllık aranın ardından 1992 yılında Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hayat Erkanal ve ekibi tarafından tekrar başlanan kazı çalışmaları günümüzde de sürdürülmektedir. Liman Tepe'de 2000 yılından beri kara kazıları ile birlikte sualtı çalışmaları da devam etmektedir²⁵³.

Liman Tepe yerleşim alanı Klasik dönemlerden, Kalkolitik döneme kadar kesintisiz iskân edilmiştir. Liman Tepe VIII. Tabaka olarak adlandırılan Neolitik Çağ için taban suyu seviyesi sorunundan dolayı her hangi mimari kalıntılara ulaşamamıştır, ancak bu tabaka ele geçen seramik örnekleriyle temsil edilmektedir²⁵⁴. Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar sürekli yaşam izlerinin var olduğu Liman Tepe'nin kültür tabakaları şu şekildedir;

Liman Tepe I	Klasik Dönem
Liman Tepe II	Geç Tunç Çağı
Liman Tepe III / 1-4	Orta Tunç Çağı
Liman Tepe IV / 1-2	Erken Tunç Çağı III. Mimari Tabakası

²⁴⁸ Bakır-Anlağan, 1980: 87-90 Bkz; Erkanal-Erkanal, 1983, :1163-183

²⁴⁹ Erkanal, 2008: 179-190

²⁵⁰ Akurgal, 1950:4

²⁵¹ Bakır-Anlağan, 1980: 87-90

²⁵² Erkanal-Erkanal, 1998: 164

²⁵³ Erkanal- Artzy, 2002: 375-388

²⁵⁴ Erkanal, 1999: 326

Liman Tepe V / 1-3	Erken Tunç Çağı II. Mimari Tabakası
Liman Tepe VI / 1-3	Erken Tunç Çağı I. Mimari Tabakası
Liman Tepe VII/1-4	Kalkolitik Çağı
Liman Tepe VIII	Neolitik Çağ ²⁵⁵

Liman Tepe tabakaları kendi içerisinde alt evrelere ayrılmaktadır. MÖ 2. Binyıl verileri için Liman Tepe III ve Liman Tepe II katmanlarına bakıldığında, genel mimari özellikleri en iyi temsil eden katman kendi içerisinde 4 evreye ayrılmış olan²⁵⁶ Liman Tepe III. tabakasıdır.

4.5.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Liman Tepe’de detaylı olarak araştırılan Erken Tunç Çağı tabakalarından ele geçen buluntular bu yerleşimin önemini vurgular niteliktedir. Çalışmalar, Liman Tepe’nin deniz aşırı kültürlerle iletişim²⁵⁷ içinde olduğunu ve yerleşimin en güçlü döneminin ETÇ II’de yer aldığını göstermiştir²⁵⁸. Bu dönemde, gerek güçlü sur ve bastionlarla desteklenen savunma mimarisi²⁵⁹ gerek diğer kalıntılarıyla merkezi bir otoriteye sahip olduğu düşünülmektedir.

²⁵⁵ Erkanal- 2013: 92 Bkz; Tuncel (Baskıda)

²⁵⁶ Erkanal-Hüryılmaz, 1994:362; Bkz; Erkanal-Günel, 1996: 261-267

²⁵⁷ Şahoğlu, 2005 ; Şahoğlu, 2008; Şahoğlu, 2011a

²⁵⁸ Erkanal- Günel, 1997: 231-260

²⁵⁹ Erkanal- Günel, 1995: 263-280

MÖ 2. Binyıl Liman Tepe III ve Liman Tepe II²⁶⁰ yerleşimlerinde topoğrafik nedenlerden dolayı evler için teraslarla güçlendirilen zeminler oluşturulmuştur²⁶¹. Liman Tepe III. tabaka 3. ve 4. evreleri hem MÖ 2. Binyıl Batı Anadolu sahil bölümü mimarisi hakkında hem de yerleşimin bu dönem mimarisi hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır²⁶². Bu dönemin genel mimari tarzı, farklı gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan ilki kısa kenarının ovalleştirilerek uzun duvara bağlanmasıyla oluşturulan ‘Oval Ev Tipi’²⁶³ diğeri ise genelde görülen iki duvarın düz bir şekilde birbirine bağlanmasıyla oluşturulan mimari yapılardır. Dönemin savunma mimarisi bu evrelerde saptanmıştır²⁶⁴.

Daha önce yapılan çalışmalar sırasında ortaya çıkan güçlü teras yapıları için savunma mimarisi ihtimali üzerinde durulmuştur, fakat net bir ifade kullanılmamıştır²⁶⁵. Son yapılan araştırmalar neticesinde Orta Tunç Çağı tabakalarına ait savunma mimarisi daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır²⁶⁶. Yerleşim alanında yapılan kazı çalışmalarında doğu-batı doğrultusunda sur duvarı açığa çıkartılmıştır. Kuzey yüzü tahribe uğramış olan sur duvarının güney yüzü korunmuştur. Toplam uzunluğu 13,2 m olan sur duvarının genişliği 3 metredir. Doğu uzantısı büyük ölçüde tahrip olmuş sur duvarının batı ucu profil içine doğru uzanmaktadır. Korunan güney yüzünden bakıldığında duvarın orta ve büyük şekilsiz taşlarla örüldüğü, kuzey kısmının daha çok toplama küçük taşlarla oluşturulduğu görülmektedir²⁶⁷. Savunma duvarı daha detaylı incelendiğinde, üst üste konularak oluşturulan şekilsiz taşların kiklopik duvar örgüsü

²⁶⁰ Liman Tepe II yerleşimin Geç Tunç Çağı’nı temsil etmektedir. Bir önceki başlıklarda da değinildiği gibi Liman Tepe II tabakası mimarisi çeşitli nedenlerden dolayı dar bir alanda mevcuttur. Söz konusu tabaka alandan çokça ele geçen ve dönem için oldukça önemli olan bulgularla tespit edilmektedir.

²⁶¹ Erkanal-vd, 2003: 423-427

²⁶² Söz konusu tabakalar hem antik dönem tahribatından hem yakın tarihteki tahribatlardan daha az etkilendiği için daha net bilgiler sunmaktadır.

²⁶³ Erkanal- Günel, 1997: 236

²⁶⁴ Erkanal-vd., 2017: 133-150

²⁶⁵ Erkanal- Artzy-Kouka, 2004:165-178

²⁶⁶ Erkanal-vd., 2017: 137

²⁶⁷ Erkanal- Aykurt, 2008: 223-242

için kullanılan taşlar gibi devasal özellikte olmadığı görülmüştür(**Levha 21/A**). Kıta Yunanistan'da oluşturulan bu duvarların bazen metrelerce uzunlukta ve tonlarca ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Orta Anadolu'da görülen kiklopik duvarlarında iri taşlardan olduğu görülmüştür. Liman Tepe OTÇ ve GTÇ savunma mimarisinin bulunduğu alandan ele geçen Miken seramiklerinin Geç Hellas IIIA2 seramik örnekleriyle çağdaş olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihleme, kuzey kazı alanında bulunan mimari tabakayla aynı döneme ait olan sur duvarı ile (Geç Tunç Çağı Liman Tepe II 3. mimari tabakasıyla temsil edilmiştir.) özdeşleştirilmiştir²⁶⁸. Geç Tunç Çağı sur mimarisinin bulunduğu alanın güney tarafında yapılan derinleşme çalışmalarında bulunan bu sur duvarının, Orta Tunç Çağı sur duvarı üzerine inşa edildiği görülmüştür (**Levha 21/B**). Liman Tepe III. tabakanın 4. evresine ait olan OTÇ sur duvarının Geç Tunç Çağı sur duvarından farkı ise duvar örgüsünde kalın levha taşlarının kullanılmış olmasıdır²⁶⁹ (**Levha 22/A**). Bu sur duvarının korunan yüksekliği 0,55 m ile 0,65 m arasında değişmektedir. Orta Tunç Çağı ile ilgili yapılan kazılarda sur duvarıyla bağlantılı olabilecek mimari kalıntılara rastlanılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Orta ve Geç Tunç Çağları sur mimari yapısının üst üste inşası, bununla birlikte Erken Tunç Çağı surunu da içerisine alan Orta Tunç Çağı sur yapısı, Liman Tepe yukarı şehir sınırlarının zaman içerisinde çok fazla değişmediğini göstermektedir.²⁷⁰ Orta Tunç Çağı sur duvarının güneydoğusunda yapılan çalışmalar sonucunda bulunan mimarinin yükselerek sur duvarına doğru uzanmıştır. Bu duvarların batı yüzlerinin iç tarafına göre daha belirgin olması ve daha önceki yıllardan bilinen Erken Tunç Çağı II sur mimarisinin üzerine doğru uzanan kiklopik taş örgüsü, bu alanın Orta Tunç Çağı'nda rampalı bir giriş olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır²⁷¹.

²⁶⁸ Erkanal-vd., 2017, :137

²⁶⁹ Erkanal-vd., 2017, :138

²⁷⁰ Erkanal-vd., 2017, :137-140

²⁷¹ Erkanal-vd., 2017, :143

4.6 ÇEŞME - BAĞLARARASI

4.6.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

İzmir'in Çeşme ilçesinde yer alan Çeşme - Bağlararası, modern Çeşme Limanı'nın 130 m kadar güneybatısında yer almaktadır (**Harita 5**)²⁷². Her iki yanında bulunan tepelerin şiddetli rüzgârları engellediği yerleşimin, ideal bir liman kenti olduğu görülmektedir. Tarihî dönemlere nazaran günümüzde deniz kıyısından 50 m içeride yer alan yerleşimin, daha önceden var olan dere tarafından taşınan alüvyonlarla ve oluşan yamaç sellerinin biriktirdiği kolüvyal dolgularla dolduğu böylece günümüz kıyı çizgisinin oluştuğu tespit edilmiştir²⁷³. Son 7000 yıl içerisinde çeşitli değişimler geçiren kıyı çizgisi ve yerleşimin yakınında yer alan derenin yer değiştirmiş olma ihtimalinden dolayı, Çeşme - Bağlararası tabakalanması yatay olarak gelişmiştir. MÖ 2. Binyılda, MÖ 3. Binyıl yerleşimi terk edilip biraz daha içeri kısımlarda iskân edilmiştir²⁷⁴. İki ayrı alanda incelenen yerleşimin tarihî çağlardaki konumunun bugünkü halinden oldukça farklı olduğu yapılan jeoarkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya konmuştur²⁷⁵. Çeşme - Bağlararası'nda yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen verilere göre MÖ 2. Binyılda oldukça fazla Minos ve Miken etkili buluntular ele geçmiştir. Dönem içinde oldukça aktif bir etkileşim içinde oldukları görülmüştür. Çesme Bağlararası'nın gerek uzak mesafe ticareti gerek kültürler arası iletişim açısından Anadolu için oldukça önemli bir

²⁷² Erkanal- Karaturgut, 2004: 153-164

²⁷³ Öner-Vardar, 2018, :21-31

²⁷⁴ MÖ 3. Ve MÖ 2. Binyıl yerleşimi arasında oldukça az bir mesafe vardır; yaklaşık 20 m kadardır bu mesafe.

²⁷⁵ Vardar- Öner- İlhan, 2017: 589-614

liman kenti olduğu görülmektedir. Günümüzde halen bir liman kenti olan Çeşme - Bağlararası'nın her dönemde bu özelliğini sürdürdüğü görülmektedir²⁷⁶.

Zamanla çeşitli çevresel faktörlerle verimli alüvyal topraklarla dolan kıyı şeridi, yakın bir zamana kadar tarım arazisi olarak kullanılmış. Daha sonra narenciye bahçesi olarak kullanım gören arazi modern yerleşime açılmıştır²⁷⁷. 2001 yılında modern yerleşime açılan arazide, duvar kalıntıları ve buna bağlı olarak çıkan arkeolojik malzemenin fark edilmesi üzerine, Çeşme Müzesinin idari, Prof. Dr. Hayat Erkanal bilimsel başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Çeşme - Bağlararası kazısı, 2009 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve Ankara Üniversitesi Mustafa V. Koç Deniz Arkeolojisi Uygulama ve Araştırma Merkezi (ANKÜSAM) çalışmaları kapsamında İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmalar Projesi (IRERP)²⁷⁸ desteğiyle Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu ve ekibi tarafından sürdürülmektedir.

Çeşme - Bağlararası stratigrafisinin anlaşılabilmesi için yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi çeşitli nedenlerden dolayı yerleşimin yer değiştirdiğini görmekteyiz. Tipik bir höyük görüntüsünde olmayan Çeşme - Bağlararası üst üste yerleşim görmemiştir²⁷⁹. MÖ 3. Binyıl ve MÖ 2. Binyıl yerleşimlerin farklı alanlara inşası, mimarinin daha sağlam bir şekilde günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yerleşim yerinde yapılan son Jeolojik çalışmalar, daha önce yapılan tarihlemeyi desteklemiş ve kesinleştirmiştir. Böylece deprem öncesi ve deprem sonrası yerleşimleri²⁸⁰ olarak ayırımı yapılan tabakaların tarihlemesi doğrulanmıştır²⁸¹. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri de yerleşim alanında bulunan volkanik kül örneklerinin incelenmesi

²⁷⁶ Şahoğlu, 2011a: 463

²⁷⁷ Erkanal- Karaturgut, 2004: 153

²⁷⁸ ANKÜSAM ve IRERP birçok kurumun desteğiyle oluşturulmuş arkeolojik kazı ve veriler için çalışan bir kurumdur. Detaylı bilgi için bkz; <http://ankusam.ankara.edu.tr>

²⁷⁹ Şahoğlu, 2014, :179-194

²⁸⁰ Çeşme –Bağlararası stratigrafisinde geçen 2b ve 2a olarak adlandırılan tabakaların elde edilen verilerden dolayı 2b tabakasının depremden önce ve hemen sonrasında ise 2a tabakasının depremden sonraki yerleşim olduğu anlaşılmıştır.

²⁸¹ Vardar- Öner- İlhan:589-614

olmuştur. İki farklı evre arasında yer volkanik külleri, yaklaşık 3640 yıl önce yaşanmış olan Santorini adasındaki patlama külleri ile uyumlu olduğu görülmüştür²⁸². Daha sonra yapılan araştırmalarda ise, alınan volkanik kül örneklerinin tek bir volkan patlamasına ait olmadığı anlaşılmıştır. Bu sonuç, aynı dönemde ve muhtemelen Çeşme'ye konum olarak daha yakın bir yerde başka bir volkanik patlamanın yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir²⁸³.

Erken Tunç Çağı II ve Orta Tunç Çağı sonu-Geç Tunç Çağı başına tarihlenen²⁸⁴ Çeşme - Bağlararası için verilen tarih aralığı ve karşılaştırmalı stratigrafisi şu şekildedir;

Çeşme - Bağlararası 0	Geç Tunç Çağı / Geç Hellas IIIa2/GHIIIB1
BOŞLUK	
Thera Volkanının Patlaması MÖ 1640	
Çeşme - Bağlararası 1	Geç Tunç Çağı /Geç Minos IA
Çeşme - Bağlararası 2a	Orta Tunç Çağı Sonu/Orta Minos III
DEPREM	
Çeşme - Bağlararası 2b	Orta Tunç Çağı Sonu/Orta Minos III
BOŞLUK	
Çeşme - Bağlararası 3	Erken Tunç Çağı II ²⁸⁵ .

²⁸² Öner-Vardar, 2018 :27

²⁸³ Şahoğlu- vd., 2018: 374

²⁸⁴ Şahoğlu, 2011a: 463-474

²⁸⁵ Şahoğlu, 2015 :593-608 ;Şahoğlu, 2011a: 464

4.6.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Çeşme - Bağlararası yerleşimi, stratigrafisinde belirli boşluklar bulunmasına rağmen dönem için önemli veriler sunmaktır. MÖ 2. Binyıl yerleşiminde yapılan çalışmalarda şehir planının ortaya çıkmasıyla birlikte yerleşimin savunma mimarisine uygun planı dikkati çekmiştir. Şehir uzun bir sokakla ayrılmış ve sokağın her iki yanında evlerin girişleri bulunmaktadır. Evlerin birbirine bitişik olmasına rağmen ortak duvar kullanım anlayışı yoktur²⁸⁶. Bu yerleşim planı MÖ 3. Binyıl yerleşimiyle arasındaki önemli farklılıklar arasındadır²⁸⁷. Her evin kendine ait duvarlarının bulunduğu yerleşim, dar sokaklarla ve ev adacıklarıyla oluşturulmuştur. Evlerin içerisinde en arka kısmın sol tarafında genellikle bir ocak / fırın bulunmaktadır. Evler bazen ihtiyaç dâhilinde ovalimsi bir kavisle birbirine bağlanmaktadır²⁸⁸. Yerleşimin bu kadar sık ve düzenli olması etrafının bir surla çevrili olması ihtimalini güçlendirmiş ve nihayetinde 2010 yılı çalışmalarında sur mimarisine ait olabilecek duvarlar bulunmuştur²⁸⁹. Yerleşimin uzun ve güçlü sur duvarı açığa çıkarılmıştır (**Levha 22/B**). Ancak taban suyu nedeniyle daha derine inilememiştir. Çeşme - Bağlararası kazı çalışmalarında çokça tahribat çukurlarına rastlanılmıştır²⁹⁰. Bu çukurların bir kısmını, savunma mimarisi taşlarının sökülerek sonradan kullanımı için açıldığı görülmüştür.

Çeşme - Bağlararası savunma mimarisinin ait olduğu ve büyük oranda çukurlarla tahrip olan 2b tabakası sur duvarıyla net olarak sınırlandırılmış²⁹¹ ve sur duvarının dışında herhangi bir mimari kalıntı izlerine rastlanılmıştır (**Levha 23/A**).

²⁸⁶ Erkanal- Karaturgut, 2004: 153-164

²⁸⁷ Şahoğlu- vd, 2018: 375

²⁸⁸ Şahoğlu, 2015: 599

²⁸⁹ Şahoğlu, 2014: 179-194

²⁹⁰ Şahoğlu, 2012: 489-508

²⁹¹ Şahoğlu- vd, 2018: 373

Büyük levha taşlarla örülmüş olan sur duvarının daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde toplam uzunluğunun yaklaşık olarak 30m, kalınlığının ise 2,5 m civarında olduğu anlaşılmıştır. Yerleşim içerisinde yer alan evlerin duvarları, sur duvarına doğru uzanmıştır. Sur ile bağlantısı bulunan ve bastion olarak nitelendirilen kısım nöbet kulesi olarak öngörülmektedir. Bastionun içerisinde sert tabanlı bir ocak bulunmuştur. Sur üzerinde yapılan çalışmalarda duvarının diğer kısmı da tespit edilmiştir. Böylece sur duvarının genel uzunluğu yaklaşık olarak 30 metreye ulaşmıştır **(Levha 23/B)**. Savunma duvarının sağlamlığını arttırmak için belirli aralıklarla çıkıntı yapılarak desteklendiği düşünülmektedir²⁹². Çeşme - Bağlararası'nın 2b yerleşimine ait savunma sistemi, güçlü bir deprem ile tahrip olmuştur. Söz konusu bu depremin ardından yerleşimde yenilemeler yapılmıştır. Deprem sonrası yapıların yapım tekniklerinde değişiklikler görülse de yaşam standardı aynı kalmıştır. Deprem sonrasında yaşanan bu değişikliğin savunma mimarisine de yansıdığı görülmüştür. Yerleşimdeki yapıların özellikle doğu kısmında yapılan çalışmalarda eski duvarın üzerine inşa edilen bir sur duvarı tespit edilmiştir. Yerleşimdeki yapıların duvarları üzerine sur duvarının inşa edilmesi, yerleşimin deprem sonrasında 2a evresinde küçülmüş olabileceğini göstermektedir²⁹³.

4.7 BADEMGEDİĞİ TEPE

Bademgediği Tepesi, Aydın otoyolu Torbalı kavşağı kenarında bulunmaktadır **(Harita 5)**. Yerleşim, 1999 yılında Metropolis kazısı yapılırken çevredeki araştırmalar sonucu keşfedilmiştir. Yerleşimde Hitit Dönemi'ne ait olabileceği düşünülen bir mühür

²⁹² Savunma duvarındaki çıkıntıya(diş olarakta nitelendirilmektedir.) iki ayrı noktada rastlanılmıştır. Bu çıkıntılar yaklaşık 2 m genişliğindedir.

²⁹³ Şahoğlu- vd, 2018: 374

bulunmuştur²⁹⁴. Kazı başkanı R. Meriç, yerleşimin Hitit metinlerinde adı geçen Puranda ile aynı yer olduğunu düşünmektedir²⁹⁵.

Hitit kaynaklarında adı geçen Arzawa kenti Puranda ile aynı yer olarak önerilen Bademgediği Tepe, MÖ 2. Binyıl yerleşmesinin etrafının surlarla çevrili olduğu tespit edilmiştir²⁹⁶. Orta Tunç Çağı'ndan sonra bir boşluk olduğu ve bu arada bulunan boşluğun MÖ 1318 yılında II. Murşili'nin Puranda'ya yaptığı seferle ilişkili olduğu düşünülmektedir²⁹⁷.

Bademgediği Kalesi dört ayrı tabakayla temsil edilmektedir. Bu tabakalar ve özellikleri şu şekildedir;

I. tabaka, Geç Geometrik ve Sub-Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu tabaka MÖ 8 ve 7. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. Bademgediği Kalesi'nin II. tabakası Geç Hellas IIC Dönemine (MÖ 1190-1050 yılları arasında), tarihlenmiştir. Bu tabakada yoğun olarak Miken seramik buluntuları ele geçmiştir. III-V. tabakası Geç Minos IIIA2 dönemine (MÖ 1375 - 1300 yıllarına), tarihlendirilir²⁹⁸. Bu tabakada Orta Kiklad sonlarına tarihli seramik bulunmuştur.²⁹⁹ Bademgediği VI. tabakası Orta Minos III / Geç Minos IA Dönemine (MÖ 1575 - 1500 yılları arasında), tarihlendirilmiştir³⁰⁰.

Sonuç olarak III.-V. tabakaları MÖ 15. ve 14. yüzyıllara ait buluntularla desteklenmiştir. Böylelikle II. tabaka ile III.-V. tabakalar arasındaki zamansal

²⁹⁴ Meriç-Öz,2002:235

²⁹⁵ Meriç, 2002: 233

²⁹⁶ Meriç-vd, 2002: 89

²⁹⁷ Meriç-vd, 2002: 89

²⁹⁸ Meriç-vd, 2006:250

²⁹⁹ III-V.tabakasında bulunan ve Orta Kyklad Dönemine tarihlendirilen seramik parçası, Bademgediği Tepesi ile Kykladlar arasındaki ilişkiyi gösterdiği için önemlidir.

³⁰⁰ Meriç-vd, 2005: 141

kesikliğini II. Murşili'nin Arzawa kenti olan Puranda MÖ 1315 yılında ele geçirmesiyle ilgili yapılan açıklamayı güçlendirmiştir (**Levha 24**).³⁰¹

I. ve II. tabakaya ait olan Bademgediği Tepesi'nin sur mimarisini, yüzeyden de görmek mümkündür (**Levha 25/A**). Yapılan araştırmalarda bu tabakalarda sur mimarisinin üst üste yapıldığı tespit edilmiştir³⁰². II. tabakaya ait güney sur kapısı tarafında bulunan ve bastion olabileceği düşünülen mimari unsurun temeli açığa çıkartılmıştır. İyi korunamamış olan bastion blokları, sur duvarındaki taşlara oranla daha büyük ve sura dik bir açıyla yerleştirilmiştir (**Levha 25/B**)³⁰³. Bademgediği Tepesi'nin surları kulelerle desteklenmekte olup, kuleler Hitit kazamat duvarlarında olduğu gibi düzenli mesafelerle yerleştirilmemiş ve daha az sayıdadır³⁰⁴.

4.8 AYASULUK

Antik Çağ'ın en ünlü kentlerinden biri Ephesos'dur. İzmir ili Selçuk ilçesi sınırları içerisinde yer alan (**Harita 5**) Ephesos, Hellenistik-Roma ve Bizans-Osmanlı yerleşmeleri olarak iki ayrı yerleşimle nitelendirilirdi. Küçük Menderes Nehri'nin döküldüğü körfezin yanında kurulmuş olan kent, yüzyıllarca büyük bir liman ve ticaret kenti olma özelliğini korumuştur³⁰⁵. Ege Denizi'nin yaklaşık 7 Binyıl yıl önce Belevi Boğazı'na kadar içeride olduğunu yani Ephesus ve Ayasuluk'un zamanında deniz

³⁰¹ Meriç-vd, 2005: 141

³⁰² Meriç-vd, 2006:250

³⁰³ Meriç-vd, 2007: 244

³⁰⁴ Maner, 2017: 73-84

³⁰⁵ Erdemgil-Büyükkolancı, 1992: 265-vd

kenarında olduğu bilinmektedir³⁰⁶. Günümüzde bakıldığında Selçuk ovasının zamanla dolduğunu ve Ephesos Antik Kenti'nin denizden içeri kısımda kaldığını grmekteyiz³⁰⁷.

Ayasuluk Tepesi, üzerinde yer alan ve Aydınoğulları'ndan kalan kale ve Bizans dönemine ait St. Jean Bazilikası ile tanınmış olsa da yerleşimin bilinen bu tarihinin yanı sıra Geç Kalkolitik döneme uzanan iskân sürecinin varlığı bilinmektedir³⁰⁸. Ayasuluk Tepesi kazıları ilk olarak 1921 - 1922 yıllarında G.A. Sotiriou tarafından bařlatılmıřtır³⁰⁹. Daha sonra St. Jean Bazilikası kazısını Avusturya Arkeoloji Enstitüsü srdrmştir. 1960 - 1963 yıllarında çalışmalara Efes ve İzmir müzeleri devam etmiřtir³¹⁰. Efes Antik Kenti'nin prehistorik yerleşimi kabul edilen Ayasuluk yerleşiminin tarih öncesi dönem bulguları ilk olarak 1960 yılında ele gemiřtir³¹¹. Ayasuluk Tepesi'nde Miken yerleşimi bulmak amacıyla, 1974 - 1990 yılları arasında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından birçok sondaj çalışması yapılmıştır fakat netice alınamamıştır. 1992 - 2007 yılları arasında Efes Müzesi kazıyı yönetmiştir. 2007 yılından itibaren de kazılar M. Büyükkolancı tarafından srdrlmektedir³¹². 1990 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında tesadüfen bulunan yoğun kerpiç yanıkları, seramikler ve bunların 2 m üst seviyesinde büyük taşlarla yapılmış yaklaşık 3 m genişliğindeki, kentin sur duvarı bulunmuřtur³¹³. Böylece Ephesos'un ilk olarak M 1050 yıllarında kolonistler tarafından kurulmadığı, daha erkene gittiği grlmştir. Ayasuluk Tepesi erken dönem tabakalanması şu şekildedir:

X. Tabaka	Geç Tunç ağı (1400 - 1200)
-----------	-----------------------------

³⁰⁶ Kayan,2006b:136-vd

³⁰⁷ ner, 1997: 75-86

³⁰⁸ Konakçı, 2016: 135-165

³⁰⁹ Büyükkolancı, 2000: 19-vd

³¹⁰ Gültekin-vd, 1962:49-52

³¹¹ Gültekin-Baran, 1964: 122 vd

³¹² Büyükkolancı, 1998: 69- vd

³¹³ Erdemgil-Büyükkolancı, 1992: 265

Hiatus	
XI. Tabaka	Orta Tunç Çağı (2000 - 1800)
XIa	Orta Tunç Çağ (1900 - 1800)
XIb	Orta Tunç Çağ (2000 - 1900)
Hiatus	
XII. Tabaka	Erken Tunç Çağı II
XIII. Tabaka	Erken Tunç Çağı I
XIIIa	ErkenTunç Çağı I
XIIIb	ErkenTunç Çağı I
XIV. Tabaka	Geç Kalkolitik Dönem(?) ³¹⁴

Ayasuluk Tepesi yerleşiminin erken dönem tabakalarından en iyi anlaşılan dönemi GTÇ yerleşimidir. Taş temelinin alt üç sıra örgüsü bulunan sur, Geç Tunç Çağı veya Miken dönemine tarihlendirilmiştir³¹⁵. Savunma sistemi altında yer alan tabakada bulunan ve OTÇ ile çağdaş seramik örnekleri veren tabakanın güçlü bir yangın geçirdiği görülmüştür. Bulunan seramiklerin benzerleri Troia IV-V ve Liman Tepe gibi yerleşimlerle çağdaş olduğu anlaşılmıştır³¹⁶. 1990 yılında bulunan sur duvarı Bizans sur duvarının hemen dışında kuzey-güney yönünde 7 m uzunluğunda ve duvarın bitiminde köşe yaparak batıya doğru uzanmaktadır (**Levha 26**). Duvarı takip amaçlı yapılan çalışmalarda, duvarın batı yönüne 5,6 m devam ettikten sonra 90°den büyük açıyla güneye doğru uzandığı görülmüştür (**Levha 27/A**)³¹⁷. Duvarı tam olarak görmek için üstünde bulunan Bizans moloz taşları kaldırılarak sur duvarına ulaşılmıştır. Blok taşlarının alt ve üst yüzeyleri düzeltilmiş fakat ön yüzlerine herhangi bir işlemde

³¹⁴ Konakçı, 2016: 135-165

³¹⁵ Erdemgil-Büyükkolancı, 1992: 265 vd

³¹⁶ Büyükkolancı, 2008: 44-45

³¹⁷ Büyükkolancı, 2008: 41-55

bulunulmamıştır. En alt sıra taşları bulunan sur duvarının dış yüzeyleri işlenmemiştir. Dikdörtgen kireçtaşı bloklar 1 m uzunlukta ve 0,5 m genişliğindedir. Duvar kalınlığının ortalama 3 m civarında olduğu belgelenmiştir (**Levha 27/B**)³¹⁸. Yerleşimde bulunan savunma sistemi ve bulunan seramik örnekleri sonucunda yerleşimin Hitit metinlerinden bildiğimiz Arzawa-Mira Ülkesi başkenti Apasas olma ihtimali üzerinde durulmuştur³¹⁹.

Yapılan bu değerlendirmeler 2007 yılı kazılarında rastlanılan farklı bulgulardan dolayı değişmiştir. Miken Çağı'na tarihlendirilen ve Hitit ile çağdaş olduğu düşünülen yapının Hellenistik döneme ait olabileceği³²⁰ ihtimalinin kuvvetli olduğu düşünülmektedir³²¹. Yapılan incelemeler sonucunda bilginin kesinliği vurgulansa da³²² GTÇ için oldukça fazla günlük kullanım eşyaları mevcuttur. Yerleşimde çokça Miken buluntusu ele geçmektedir. Bu buluntular Ayasuluk'un bu dönem içinde oldukça yoğun kullanım gördüğünün kanıtıdır.

³¹⁸ Büyükkolancı,2008: 45

³¹⁹ Büyükkolancı,2008: 46

³²⁰ Büyükkolancı,2009: 224, Kazı hafiri bu durumu“*Bu amphoralardan biri 'Nikeandros Tipi' denen Efes yapımı, diğeri ise Kios amphorasıdır. İkisi de MÖ 3. yüzyıl. ın ilk yarısına aittir. Bu veriler ve sur duvarının Efes'in Lysimakhos Dönemine tarihlenen sur duvarlarıyla benzeşmesi bizim daha önce (?) olarak Miken' veya 'Apasas Sur Duvarı' olarak tanımladığımız ve MÖ 2. Binyılın 2. yarısına tarihlemek istediğimiz eski sur duvarları hakkındaki fi krimizi değiştirmemizi gerektirir. Bu duvarlar büyük olasılıkla Koressos bölgesinde daha önce tespit edilen Arkaik Dönem veya Efes çevresindeki Helenistik Dönem sur duvarlarının devamı veya benzeri olarak Ayasuluk Tepesi'nde inşa edilmiş bir kaleye aittir. Her iki durumda da Ayasuluk Tepesi'nin bilinmeyen bir dönemi açığa çıkarılmış olacaktır.*” Şeklinde açıklamıştır.

³²¹ Büyükkolancı,2009: 219-232

³²² Konakçı, 2016: 142

4.9 ÇİNE – TEPECİK

4.9.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

Çine - Tepecik Höyük, Aydın ilinin Çine ilçesine bağlı Karakollar köyü sınırları içerisinde, Çine Çayı'nın 1 km doğusunda yer alır (**Harita 5**). Kuzey-güney yönünde uzanan höyük, kuzey ve doğu kesiminde 4 ile 6 m arasında değişen yüksekliktedir. Höyük kuzey-güney yönünde yaklaşık 150 m doğu-batı yönünde ise yaklaşık 70 m genişliğe sahiptir³²³. Höyüğün, yapılan tarımsal faaliyetler ve kaçak kazılar nedeniyle tahribata uğradığı anlaşılmıştır³²⁴. Höyük derin bir vadi olan Büyük Menderes'in güneyindeki, Çine Ovası'nın güney uzantısında yer almaktadır. Bulunduğu konumu itibariyle bölgelerarası iletişim, ticaret ve kültürel etkileşim açısından öneme sahiptir. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler Çine-Tepecik Höyük'ün hem Ege dünyasıyla hem de Orta Anadolu ile olan yakın ilişkilerini belgeler niteliktedir³²⁵.

Höyük, Prof. Dr. Sevinç Günel ve ekibi tarafından 2001-2002 yılları arasında gerçekleştirilen Aydın ve Muğla illeri yüzey araştırmasında elde edilen bilgiler ışığında keşfedilmiştir³²⁶. Höyükte ilk bilimsel çalışmalar, 2004 yılında Prof. Dr. Sevinç Günel başkanlığında bir ekiple başlanmış ve kazılar günümüzde de devam etmektedir.

Çine-Tepecik Höyüğü, Geç Neolitik dönemden Tunç Çağları ve Karia Geometrik dönem kalıntlarına uzanan bir merkezdir. Höyüğün üst seviyelerinde görülen çatı

³²³ Günel, 2004: 719-737

³²⁴ Günel, 2006: 19

³²⁵ Günel, 2012a: 19-38

³²⁶ Günel, 2004: 8; Günel, 2003: 75-100; Günel, 2003b, : 115

kiremitli mezarlar yerleşimin Hellenistik - Roma döneminde mezarlık olarak kullanıldığını da göstermiştir³²⁷.

I	1		Klasik Dönem
	2		Karia Geometrik Dönem
II	1	a	Geç Tunç Çağı
		b	
II	2	a	Orta Tunç Çağı
		b	
III	Erken Tunç Çağı		
IV	Kalkolitik Dönem		

Tablo 5: Çine Tepecik Höyük stratigrafisi (Günel, 2012a)

Çine-Tepecik Höyük'te ele geçen boya bezeli Miken kapları Geç Tunç Çağı seramik kültürünü, yapım tekniği ve seramik formunu göstermektedir. Ele geçen seramik parçalarından kırmızı kâse gurubuna ait parçalar Çine-Tepecik Höyüğü'nün Batı Anadolu seramik örneklerini sunmuştur. Miken seramik örnekleri Geç Hellas IIIB/C evrelerinin özelliğinde olduğu anlaşılmıştır³²⁸. Aynı tabakadan bulunmuş olan- parçalar arasında Ege dünyasında sıkça uygulanan resimsel anlatımlı örnekler mevcuttur. Söz konusu seramiklerin benzerleri Geç Hellas IIIC erken ve orta evrelerinde

³²⁷ Günel, 2012a: 19-38

³²⁸ Günel, 2013: 379

görülmektedir³²⁹. Bu buluntuların yer aldığı tabaka Miken kültürünün son evreleriyle paralel olduğunu göstermektedir³³⁰.

Çine-Tepecik Höyük'ün II. Kültür tabakasının 1a-b evrelerinin, arazinin topoğrafyasına uygun güçlü bir savunma sistemiyle çevrelenmiştir. Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bu tabaka, gerek buluntularıyla gerek mimarisiyle Çine-Tepecik Höyüğü'nün gelişmiş bir kent yapısına sahip olduğu ve bölgelerarası ticarete etkin rol oynadığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda yerleşimde güçlü yangın tabakasının olduğu görülmüştür. Söz konusu durumu, kentin savunma mimarisinin güçlü olmasının nedenleri arasında göstermek mümkündür. Yerleşmeden ele geçen buluntular Çine-Tepecik Höyüğü'nün sade bir kültür yaşamadığını, batısından Miken ve doğusundan Hitit ile etkileşiminden doğan bu karma kültürü kendinde harmanlayarak yaşadığını göstermektedir³³¹. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, yerleşimin Ege dünyası için önemli bir bağlantı noktası olduğunu, önemli bir konuma sahip olduğunu ve olabilecek her hangi bir aksi durum için güçlü bir savunma sistemine ihtiyacı olduğunu bize göstermektedir.

4.9.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

İlk olarak 2004 yılında kazısına başlanılan höyüğün savunma mimarisi aynı yıl içerisinde kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusunda belirginleşmeye başlamıştır. MÖ 2. Binyıl 2. yarısında Çine-Tepecik yerleşiminin etrafı topoğrafyaya uygun bir şekilde sur ile çevrelenmiştir. Savunma mimarisi yaklaşık 20 m aralıklarla kare planlı kuleler ile desteklenmiştir. Yapılan araştırmalarda toplam 3 kule yapısı açığa çıkarılmıştır.

³²⁹ Günel, 2015: 290

³³⁰ Günel, 2012a: 19-vd.

³³¹ Günel,2017: 119-133

Savunma sistemiyle bağlantılı olan magazin yapısı ise önemli bulgular sunmuştur **(Levha 28)**³³².

Topoğrafyaya uygun şekilde inşa edilen savunma duvarının genişliği 2,17 – 2,2 m, korunan duvarın yüksekliği ise 0,56 - 0,63 m arasında değişmektedir. Duvarın her iki tarafı uzun iri taşlarla yapılmış ve arası ufak toplama taşlarla doldurulmuştur³³³. Duvar taşları arasında çok sert beyaz renkte bir harcın kullanıldığı tespit edilmiştir. Duvarın alt seviyesini oluşturan taş örgüsünün oturtulduğu zemin oldukça sert ve beyaz renkte olup, yer yer çakıl taşları bulunmaktadır³³⁴. Sur duvarının kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan kısmı, kuzeybatı-güneydoğu kesiminde yer yer tahribata uğramış, başka bir duvarla kesilmiştir. 6,5 x 6,5 m boyutlarında kare planlı bu yapının taban seviyesinde sert beyaz renkte döşeme ve bir ucunda çakıl taşı bulunmaktadır **(Levha 39/A)**. Duvar kalınlığı 1,3 -1,4 m arasında olan yapının savunma mimarisini destekleyen kare planlı kule olduğu anlaşılmıştır³³⁵. Kule yapısının içerisinde bulunan devetüyü renkli, ince nitelikli derin bir kâse ve Miken boya bezeli bir krater parçası söz konusu yapıyı tarihlemeye yardımcı olmuştur. Tüm bunları birlikte ele aldığımızda Batı Anadolu seramiğinin MÖ 2. Binyıl 2. yarısının özelliklerini bize vermektedir³³⁶. Açığa çıkartılan ikinci kulenin yine aynı yöntemle örüldüğü, duvarın köşelerinde ve kenarlarında iri düzensiz taşların kullanıldığı, iç duvar dolgusunun daha küçük taşlarla doldurulduğu görülmektedir. Kule sur duvarıyla devam etmektedir. Yapının içerisinde yer yer küçük taş döşemelere rastlanılmaktadır³³⁷. Bulunan ikinci sur kulesi ile diğer sur kulesi arasındaki mesafenin 20,04 m civarında olduğu görülmektedir. 2015 yılında bulunan 3. kule yapısının ise tahribata uğramasına rağmen duvar örgü tekniği, kullanılan taş cinsi, duvar uzunluğu ve kalınlığı neticesinde kule olduğu anlaşılmıştır. Kare planlı kulelerin

³³² Günel, 2016b: 281

³³³ Günel, 2006: 19-28

³³⁴ Günel, 2007: 231-248

³³⁵ Günel, 2009: 227-240

³³⁶ Günel, 2009: 231

³³⁷ Günel, 2010a: 459-474

boyutları 6,32 – 6,5 m arasında, duvar kalınlıkları ise 1,3 – 1,4 metre civarındadır. Bu verilere göre savunma mimarisinin, her 20 m aralıklarla kare planlı kulelerle desteklenen sur duvarıyla topografyaya uygun bir şekilde şehri çevrelediği anlaşılmıştır.

Höyükte MÖ 2. Binyılın 2. dönemine tarihlenen savunma sistemi, stratigrafik olarak höyüğün II. kültür tabakasının 1. yapı katına aittir ve Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar kullanılmıştır³³⁸. Savunma sistemi ile çevrelenmiş olan yerleşimin II. kültür tabakası bize Geç Tunç Çağı'nda yerleşimin gelişmiş bir merkez olduğunu göstermektedir. Savunma sistemiyle bağlantılı aynı kültür tabakası içerisinde yer alan depo ve magazin olarak adlandırılan yapının hem sur mimarisiyle olan bağlantısı hem de içerisinde ele geçen buluntularıyla, yerleşimin bölgeler arası ticarete güçlü bir merkez olduğunu kanıtlar niteliktedir (**Levha 29/B**)³³⁹. Bu yapılar yerleşmenin bir nevi ekonomik anlamda belirli bir organizasyon yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir³⁴⁰. Bu kültür tabakasında bulunan mimariyle ilişkilendirilmiş buğday tanelerinin C¹⁴ analizi sonucunda MÖ 1360 - 1280 ve en geç 1120 tarihleri elde edilmiştir³⁴¹.

Kule yapısına bitişik, dikdörtgen planlı 3 x 2,2 m boyutunda ve 0,55 – 0,4 m duvar genişliğinde bir mekan bulunmuştur. Bu mekan içinde bulunan malzemeler, bu yapının depo odası olarak kullanıldığını düşündürmektedir³⁴². Yapının duvarları içten tek sıra taş uzantısıyla birbirine bağlanmıştır. Savunma sistemiyle bağlantılı olduğu düşünülen depo odası sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda, bu görüşü desteklemiştir³⁴³. Sur ile ilişkili bu yapı 16 m uzunluğunda 3,5 m genişliğindedir. Yapının iki kısa kenarı küçük taş örgüsüyle, diğer iki uzun kenarları ise levha taşların dik yerleştirilmesiyle

³³⁸ Günel, 2013: 379-380

³³⁹ Günel, 2013: 380

³⁴⁰ Günel, 2015: 287-300

³⁴¹ Günel, 2016a: 201-214

³⁴² Günel, 2009: 231-vd.

³⁴³ Günel, 2010a: 462; Bkz; Günel, 2011: 70

yapılmıştır³⁴⁴. Yapının içerisinde bulunan bulgular neticesinde, yapı “*magazin*” olarak tanımlanmıştır. Magazin yapısından ele geçen buluntular arasında Hitit sığ kaplarıyla paralellik gösteren geniş ve yayvan kaplar bulunmaktadır³⁴⁵. Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen ve Magazin yapısının tabanı üzerinde bulunan iki *mühür baskısı* bölge için yeni bilgiler sunmaktadır. Batı Anadolu’nun Hitit ile olan bağlantılarını güçlendirmektedir³⁴⁶.

4.10 MİLET

4.10.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

Milet, Aydın’ın Söke ilçesine bağlı Balat köyü yakınında, Büyük Menderes’in denize döküldüğü ağızda yer almaktadır (**Harita 5**)³⁴⁷. Yerleşimin kuzeyinde Mikale (Samsun), doğusunda Latmos (Beşparmak) dağları vardır. Yerleşimin içine kadar sokulan Ege Denizi ise yerleşimin batı kesiminde yer alır. Ege Denizi’nin içerisinde kalan Beşparmak Dağları’nın, Bafa Gölü’ne kadar uzandığı ve Milet’e geniş bir körfez oluşturduğu bilinmektedir³⁴⁸. Yerleşimin kuzeyinde Priene, doğusunda Myus, Herakleia ve güneyinde Didyma antik şehirleri yer almaktadır.

Ege Bölgesi’nin doğu-batı doğrultusunda uzanan vadileri ve yolları, Akdeniz dünyasını Orta Anadolu’ya ve Yakın Doğu uygarlıklarına bağlayan bir geçiş noktası olma

³⁴⁴ Günel, 2011: 70

³⁴⁵ Günel, 2011: 69-81

³⁴⁶ Günel, 2009: 227-240, Bknz; Günel- Herbordt, 2010: 1-12

³⁴⁷ Gültekin, 1952

³⁴⁸ Baran, 1965:1-23

özelliğini göstermektedir³⁴⁹. Bütün uygarlıklar için geçerli olan, coğrafi konum avantajı ve elverişliliği Batı Anadolu için ayrı bir önem taşır. Aynı liman hinterlandına sahip olsalar da³⁵⁰ enlem olarak daha güneyde kalan Milet, Akdeniz dünyası için daha elverişliydi³⁵¹. Milet'in Menderes Ovası'nın bitimindeki konumu, Ege Bölgesi içindeki diğer önemli kentlere oranla ulaşımın kolay sağlanmasından dolayı Anadolu ve Akdeniz arasında ticareti sağlayan doğal bir liman haline gelmiştir³⁵². Klasik Çağ'dan bildiğimiz ticaret merkezlerinden biri olan Milet'in aslında prehistorik dönemlerde de cazibe merkezi olduğu, yapılan son dönem kazılarında anlaşılmıştır³⁵³. Milet tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olarak görülmüştür.

Körfezin güneybatı ucundaki bir yarımada üzerine kurulmuş olan yerleşim, özellikle MÖ 2. Binyılın 2. yarısında Orta Anadolu'da hüküm sürmüş Hitit Krallığı tarafından olasılıkla Milawanda ya da Milawata olarak anılmaktaydı³⁵⁴. Yeri tam olarak kesinleştirilemeyen Milawanda/Milawata için, Milet yerine alternatif merkezler sunan bilim adamları da vardır³⁵⁵. Ancak genel kanı Milet'in Milawanda/ Milawata olduğu yönündedir.

Milet kazıları ilk olarak 26 Eylül 1899 tarihinde Theodor Wiegand öncülüğünde başlamıştır. Fakat daha öncesinde yerleşim alanından, Olivier Rayet ve Albert Thomas tarafından çıkartılan heykeller, Louvre Müzesi'ne götürülmüştür³⁵⁶. Alanda ilk topografik haritalanmayı ünlü bir gezgin olan Carl Humann 1891 yılında yapmış ve o

³⁴⁹ French, 2016

³⁵⁰ Örnek olarak Ephesos ve Smyrna limanları verilebilir.

³⁵¹ Magie, 1950: 39

³⁵² Panteleon 2015: 312

³⁵³ Raymond, 2005:185 vd

³⁵⁴ Greaves,2003: 94 vd

³⁵⁵ Ünal, 1991: 16-44

³⁵⁶ Panteleon, 2015: 11-35; Eserler için Bkz; Rayet, O & Thomas, O.: 1877 Milet et le Golfe Latmique. Paris.

dönem antik kentten geriye kalanları bir nevi belgelemiştir³⁵⁷. Savaş nedeniyle aralıklarla kazısı yapılan Milet'te sistematik kazılara³⁵⁸ 1974 - 1989 yılları arasında W. Müller-Wiener tarafından başlanmıştır. Daha sonra 1990 - 2012 yılları arasında V. von Graeve buradaki kazıları sürdürmüştür³⁵⁹. 2012'den günümüze kadar devam eden kazı yönetiminin başında P. Niewöhner bulunmaktadır. Milet'in Erken Dönemlerini gösteren buluntular Athena tapınağının hemen güneyinden gelmektedir. Bu alanda çalışmalar Prof. Dr. W. D. Niemeier sorumluluğunda 1994 - 2004 yılları arasında yapılmıştır³⁶⁰.

Milet erken dönem tabakaları ilk olarak 1907 yılında T. Wiegand tarafından tespit edilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen çalışmalar³⁶¹ sonucunda Milet'in Tunç Çağ'ları için üç yapı evresi belirlenmiştir³⁶². Milet stratigrafisine girecek kadar etkili olan Thera volkan patlaması, Milet IV tabakasını ikiye ayırmaktadır. Milet IVa bu patlamayla gelen cüruf ve volkan külüyle ilgili bir tahribat ile son bulmuş ve hemen Milet IVb diye adlandırılan evrede yeniden ayağa kaldırılmaya çalışılmıştır³⁶³. Milet Athena Tapınağı'nın güneyindeki kazı çalışmalarını yapan Prof. Dr. W. D. Niemeier'in yaptığı son tarihleme çalışmaları doğrultusunda³⁶⁴ erken dönem stratigrafisi şöyledir³⁶⁵.

	Neolitik Çağ ³⁶⁶	MÖ 7000 - 5000
Milet I	Kalkolitik Dönem	MÖ 5000 - 4000

³⁵⁷ Panteleon 2015: 299-302

³⁵⁸ C. Weickert tarafından 1938 ve 2. Dünya Savaşı sonrasında 1955-1957 yıllarında kazısı yapılmıştır.

³⁵⁹ Graeve, 1992: 9-20

³⁶⁰ Graeve, 2007: 628

³⁶¹ Weickert, 1959/60b: 1-96

³⁶² Fakat yapılan son çalışmalar sonucunda önceden verilmiş olan ilk üç evre (I, II, III) sırasıyla IV, V ve VI olarak Prof. Dr. W.-D. Niemeier tarafından yenilenmiştir.

³⁶³ Graeve- Niemeier, 2002: 75-88

³⁶⁴ Greaves-Helwing, 2001: 463-511

³⁶⁵ Greaves, 2003: 58-99

³⁶⁶ Yerleşimin doğusunda yer alan Beşparmak dağlarında bulunan mağara resminden yola çıkılarak ele geçen buluntuların değerlendirilmesi sonucu tarih öncesi yerleşimin olma ihtimali kuvvetlenmiştir.

Milet II	Erken Tunç Çağı	MÖ 3100 - 2000
Milet III	Orta Tunç Çağı	MÖ 2000 - 1650
Milet IV ³⁶⁷	Geç Tunç Çağı	MÖ 1650 - 1100
Milet IV	I. Geç Tunç Çağı Yapı Dönemi	MÖ 1700 - 1490/50
Milet V	II. Geç Tunç Çağı Yapı Dönemi	MÖ 1450/30 - 1300
Milet VI	III. Geç Tunç Çağı Yapı Dönemi	MÖ 1300 - 1100
Milet VII ³⁶⁸		

4.10.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Milet Athena Tapınağı'nın güneyindeki kazı çalışmalarında ele geçen buluntular Geç Tunç Çağı tabakasına aittir (**Levha 30**). Milet VI tabakasında ise, dönemin en çarpıcı özelliği olan sur mimarisi ilk olarak bu alanda bulunmuştur³⁶⁹. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar tiyatro yakınlarında yapılmış ve MÖ 13. yüzyılda tekrar kurulduğu düşünülen şehirde, bu kez genişliği 4,25 - 4,4 m aralığında ve yüksekliği tahmin edilemeyen, etrafı 15 m aralıklarla kule ile çevrelenmiş bir savunma mimarisi bulunmuştur (**Levha 31**). W. Schiering, savunma mimarisi için yaklaşık 1.100 m uzunluğunda ve 5 hektarlık bir alanı çevrelediği görüşünde olduğunu belirtmiştir³⁷⁰. Bu

³⁶⁷ Yapılan tarihlemelerde kendi içerisinde çakışma olduğu için Milet IV iki kere verildi.

³⁶⁸ Graeve, 2007: 630. Milet kazı başkanı bu evreyi "Athena Tapınağı'nın bulunduğu alanda gerçekleştirilen 2004 yılı kazı çalışmaları, Milet'in yaklaşık MÖ 1315'teki tahribatından MÖ 1100/1050'e kadar olan zaman arasında başka bir tahribat görmediği düşüncesinin değiştirilmesi gerektiğini gösterdi. Miken sur duvarı ve megaron buluntuları, Milet VI'nın MÖ yaklaşık 1200'de Akdeniz'in doğusundaki diğer birçok yerleşim gibi (Mykene, Pylos, Tiryns, Theben, Troia, Hattusa, Ugarit, Kıbrıs vs. gibi) büyük tahribata maruz kaldığını gösterir. Daha sonra halk yerleşim yerine geri dönerek evlerini yeniden inşa etmiş; ancak sur duvarını onarmamıştır. Bu yeni tespit edilen faz, Milet VII olarak adlandırılacaktır." Şeklinde belirtmiştir.

³⁶⁹ Greaves, 2003: 82 vd

³⁷⁰ Schiering, 1959-1960: 4-30

fikre Cristopher Mee de katılmakta ve Ege dünyası içerisinde en büyük kentlerden biri olarak Milet'i göstermektedir³⁷¹.

Savunma mimarisinin bir kısmı da Athena tapınağının 500 m güneyinde bulunmuştur. Yerleşimin çok fazla Miken etkisinde olduğu buluntulardan ve sosyal yaşamından anlaşılmasına rağmen, yerleşimi çevreleyen savunma mimarisinin Hitit etkisinde olduğu görülmektedir³⁷². Miken tipi yapım tekniklerinden olan kyklopik yapım tarzı yerine bir Hitit yapım tarzı olan kazamat tarzında yapıldığı görülmektedir³⁷³. Milet ev mimarisinin sura göre şekillendiği ve sura dayalı yapıldığı anlaşılmıştır³⁷⁴.

4.11 SEYİTÖMER HÖYÜK

4.11.1 Yerleşim Yeri Özellikleri ve Tarihçesi

İç Anadolu ve Ege bölgeleri arasında tampon bölgesi konumunda olan Seyitömer Höyük, Kütahya ilinin 26 km kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi Müessesesi Kömür Havzası içerisinde yer almaktadır (**Harita 5**). Höyüğün bulunduğu alan dâhil olmak üzere bölge pliosen dönemi eski bir göl oluşumuna sahiptir. Havza genel olarak büyük tektonik depremlere maruz kalmıştır³⁷⁵. Höyüğün doğu yönüne doğru gidildikçe dere yatağına eğim yapan bir ana kaya üzerine kurulduğu görülmektedir³⁷⁶. Höyük

³⁷¹ Mee, 1978: 135-136

³⁷² Voigtlander, 1975: 17

³⁷³ Kleiner, 1969/70: 113-123

³⁷⁴ Mee, 1978: 135

³⁷⁵ Aydın, 1991: 191-203

³⁷⁶ İlaslı, 1996: 1-4

yaklaşık 23,5 m yükseklikte ve 150 x 140 m ölçülerinde oval bir görünüme sahiptir³⁷⁷. Elverişli paleoklimatik ve fasiyere sahip olduğundan³⁷⁸ Seyitömer Höyüğü altında ve çevresinde yaklaşık 12 milyon ton kömür rezervi bulunmaktadır³⁷⁹. Höyüğün bulunduğu bölge kömür rezervi sonucunda sürekli işlem gördüğünden coğrafi özelliklerini tamamen yitirmiştir³⁸⁰. Buna rağmen Seyitömer Höyük yerleşiminin bölge arkeolojisi için önemli bir yerde olduğu açıkça ortadadır³⁸¹.

Seyitömer Höyük kazı çalışmaları ilk olarak 1989 yılında Eskişehir Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılmıştır³⁸². Daha sonra 1990-1995 yılları arasındaki kazı çalışmalarına Afyon Müzesi Müdürlüğü devam etmiştir³⁸³. Çalışmalara 10 yıl ara verildikten sonra 2006 yılında Prof. Dr. Nejat Bilgen başkanlığında kazı çalışmaları tekrar başlatılmıştır³⁸⁴.

Seyitömer Höyük'te 1989 - 1995 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Roma, Hellenistik, Frig, Hitit ve Erken Tunç Çağı olmak üzere beş Binyıl yıllık bir yerleşim süreci tespit edilmiştir³⁸⁵. 2008 yılındaki çalışmalarda IV. Tabaka olarak Orta Tunç Çağı, iki alt evresiyle birlikte tespit edilmiştir³⁸⁶. 2009 yılında OTÇ'ye ait bir alt evre daha eklenmiştir³⁸⁷. Seyitömer kazılarında tespit edilen stratigrafi şu şekildedir:

I. Tabaka (Roma Dönemi)
II-A: Geç Evre

³⁷⁷ Bilgen, 2008: 321-332

³⁷⁸ Nakoman, 1978: 191-202

³⁷⁹ Bilgen, 2011a: 1-19

³⁸⁰ Aydın, 1991:192

³⁸¹ Bilgen, 2008b : 49-52

³⁸² Aydın, 1991: 191-203

³⁸³ İlaslı,1996: 1-4; Topbaş, 1992: 11-34; Topbaş, 1993: 1-30; Topbaş, 1994: 297-310

³⁸⁴ Bilgen, 2011: 1

³⁸⁵ Bilgen, 2009: 71-88

³⁸⁶ Bilgen- vd., 2010: 341-354

³⁸⁷ Bilgen- vd., 2011: 367-381

II-B: Erken Evre
III. Tabaka (Akamenid Dönem: MÖ 500 - 334)
III-A: MÖ 4. yüzyıl (400 - 334)
III-B: MÖ 5. yüzyıl
IV. Tabaka (Orta Tunç Çağı)
IV-A: Geç Evre (MÖ 1750 - 1700)
IV-B: Orta Evre (MÖ1790 - 1750)
IV-C: Erken Evre (MÖ 20. yüzyıl - 19. yüzyıl)
V. Tabaka (Erken Tunç Çağı: MÖ 3000 - 2000)
V-A: Geç Evre (ETÇ III) ³⁸⁸
V-B: Orta Evre (ETÇ III)
V-C: Erken Evre (ETÇ III)
V-D: Geç Evre (ETÇ II) ³⁸⁹

4.11.2 Savunma Sistemi ve Mimarisi

Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı tabakası kendi içerisinde üç alt evreye ayrılmaktadır. Bunlardan IV-A ve IV-B evrelerinin her ikisinin de depremle son bulduğu anlaşılmıştır³⁹⁰. Enkaz altında kalan iskeletlerin olduğu, yerleşimin yıkılıp yandığı görülmektedir. Her üç evre mimarisinin aynı özellikte olduğu görülmüştür.. Genel mimarisine bakıldığında dikdörtgen planlı, tek veya çok odalı, birbiriyle bağlantılı ya da bağlantısız kompleks yapılar söz konusudur³⁹¹. Mekân duvarları çift yüzlü yassı taşlarla örülmüştür. Bu duvarlar bazen tavana kadar taşlarla örülmüş bazen de taş temel

³⁸⁸ Bilgen, 2011b, :208-212

³⁸⁹ Kazı çalışmalarında tabaklanma evreleri detaylanıp yeni evreler ek olmuştur.

³⁹⁰ Bilgen- vd., 2010: 349

³⁹¹ Bilgen-Bilgen, 2015: 63

üzerinde kerpiçlerle yükseltilmişlerdir. Mekân içerisinde tavanı desteklemek için dikme delikleri bulunmuştur. Bu dönemde sıkça bulunan siloların varlığı da söz konusudur³⁹².

Her ne kadar her üç evrede de sur mimarisi kalıntıları olsa da Orta Tunç Çağı sur mimarisinin en kesin bilgilerini IV-C evresinden almaktayız. IV-B ve IV-A evrelerinde sur mimari kalıntılarının varlığına rastlanılsa da bu henüz net bir bilgi değildir. Bunun nedenleri arasında mimari unsurların yeniden kullanımı için sökülmiş olma ihtimali düşünülmektedir³⁹³.

Geç Dönem sur duvarlarının da bulunduğu höyükte³⁹⁴ OTÇ tabakası içerisinde ilk olarak 2010 yılı çalışmalarında teras-sur duvarı olarak tanımlanan duvarlar bulunmuştur. IV-C evresine ait bu duvarlar höyüğün batısında, güneydoğusunda ve kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu üç duvardan batısında bulunan duvar 56,68 m, güneydoğusundaki 12,3 m ve kuzeydoğusunda bulunan teras-sur duvarı ise 17,1 m uzunluğundadır³⁹⁵. Bu veriler höyüğün IV-C evresinin sur duvarları ile çevrili olduğunu göstermektedir (**Levha 32**)³⁹⁶. Bu duvarlar yer yer kopukluk yaşamalarına rağmen toplam uzunlukları 182 metredir³⁹⁷. Sur duvarı genişliğinin 0,9 m ile 1,60 m arasında değiştiği tespit edilmiştir. Sur duvarının inşası topografyaya uygun olarak şekillendirilmiş ve bu duvarların belirli süreler içerisinde tamir gördüğü anlaşılmıştır (**Levha 33/A**). Ayrıca şiddetli bir yangın sonrası da tekrar onarıldığı görülmektedir³⁹⁸. Yerleşimin güney kısmında yer alan sur duvarının yaklaşık 39 metrelik bir kısmının topografyaya uygun şekilde dış yaparak öne çıktığı ve tekrar bir dış yaparak içeri girdiği görülür. 2. kullanım evresinde sur tamir edilmiş ve farklı bir teknik uygulanarak surun iç ve dış duvarlarının

³⁹² Bilgen- vd., 2011: 369

³⁹³ Bilgen-Bilgen, 2013 :61-64

³⁹⁴ Seyitömer Höyükte III. Tabakada (Akhaemenid Dönemi) sur duvarları mevcuttur.

³⁹⁵ Bilgen- vd., 2012:233-256

³⁹⁶ Bilgen-Bilgen, 2013: 72

³⁹⁷ Bilgen- vd., 2013, :204; Bilgen-Bilgen, 2013: 72

³⁹⁸ Bilgen-Bilgen, 2013 :69

yeniden örüldüğü görülmüştür³⁹⁹. İki duvar arasına atkı duvar yapılmış ve bu iki duvar arası toprakla yükseltilip moloz taşlar doldurularak, bir tür sandık duvar, oluşturulmuştur. Bu kısımda muhtemelen duvarın üst bölümünde ahşap bir düzenekle askerlerin yürüme yolunun bulunduğu düşünülmektedir. Aynı sur duvarının, höyüğün doğu kısmında daha ince olduğu, höyüğün bu kısmının daha eğimli olabileceği düşünülerek bu şekilde inşa edilmiştir⁴⁰⁰.

Sur duvarlarının güneybatı kısmında giriş kapısı olduğu fakat daha sonra geçirdiği tamiratla kapatıldığı düşünülmektedir. Ana giriş kapısının ise batı sur duvarında olduğu anlaşılmıştır (**Levha 34**). IV c evresinin ilk safhasında surun batı kısmında yer alan kapı genişliğinin yaklaşık 3,5 m civarında olduğu ve bu evrenin yangınla son bulduğu tespit edilmiştir⁴⁰¹. C evresinde bulunan ana girişe ek olarak 2. bir giriş güneybatı kısmında bulunmuştur. İkinci kullanım evresinde iki giriş kapısı bulunmuştur. Bunlardan batıdakinin bir önceki evreyle aynı yerde olduğu diğerinin biraz kaydırılmış olduğu gözükmemektedir. 3,41 m genişliğinde olan batı girişinin her iki tarafının dış yüzlerinde yer alan destek kuleleri bulunmaktadır⁴⁰². Sağ tarafında iki, sol tarafında üç destek kulesi yer almaktadır. Güneybatısında yer alan 2 m genişliğindeki kapıyla bağlantılı olarak muhtemel bekçi odaları olduğu düşünülen mekânlar bulunmuştur⁴⁰³.

Yapılan çalışmalar sur dışında da yerleşim olduğunu göstermektedir (**Levha 33/B**)⁴⁰⁴. Sur içinde ve dışında yaşam izlerini araştıran ekip, sur dışı yerleşim mimarisinde ortak duvarlar kullanıldığını fakat bunun sur içindeki mimari için geçerli olmadığını tespit etmiştir⁴⁰⁵.

³⁹⁹ Bilgen-Bilgen, 2013 :71

⁴⁰⁰ Bilgen-Bilgen, 2013 :61-118

⁴⁰¹ Bilgen-Bilgen, 2013:66

⁴⁰² Bilgen-Bilgen, 2013 :69-76

⁴⁰³ Bilgen-Bilgen, 2013 :69

⁴⁰⁴ Bilgen-vd., 2013, :201-216

⁴⁰⁵ Bilgen-vd., 2014, :349-360

Çalışmaların en ilginç ve düşündürücü yanlarından biri, sur içi ve sur dışı mimari unsurları ve buluntularının farklı olmasıdır. Daha önceden belirtildiği gibi ortak duvar kullanımının yanında sur içindeki mekânlarda ışık, depolama gibi alanlar bulunurken sur dışı mekânlarda bunun olmaması ve bu alanlarda bulunan mühür, bronz ok uçları, bu yerleşimlerde başka yerlerden gelen tüccarların olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir⁴⁰⁶.

5 MÖ 2. BİNDE KITA YUNANİSTAN, GİRİT, KIKLAD VE DOĞU EGE ADALARINDA GÖRÜLEN SAVUNMA SİSTEMLERİ

Batı Anadolu, coğrafi konumundan dolayı her çağda çevre kültür bölgeleriyle etkileşim içerisinde olmuştur. Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan materyaller incelendiğinde bu etkileşimin en güzel örneğini Melos obsidyeni oluşturur. Melos Adası'nda yer alan ve Batı Anadolu sahil kesimi yerleşimleri içerisinde ele geçen bu obsidyen aletler takas sisteminin en erken örnekleridir. MÖ. 3. Binyıl ikinci yarısından itibaren bu değiş-tokuş çok daha büyük bir ticaret ağına dönüşmüştür⁴⁰⁷. Özellikle Ege Denizi ile bağlantılı bölgeler içerisinde Girit Adası, MÖ 2. Binyılda ticaret ağının en ön sırasında yer almaktadır.

Daha öncesinde temelleri atılan merkezi yönetim şekli MÖ 2. Binyılda da benimsenmiştir. MÖ 2. Binyılın ilk yarısında merkezi Girit'te olan Minos⁴⁰⁸ Uygarlığı, deniz gücüne dayalı yapısıyla güçlü bir yönetime sahip olmuştur. Minos uygarlığı'nın

⁴⁰⁶ Bilgen-Bilgen, 2013 :61-118

⁴⁰⁷ Şahoğlu, 2005

⁴⁰⁸ Antik çağ tarihçileri Herodot ve Thucydides Girit'in efsanevi kralı Minos'un denizlerin efendisi olduğunu belirtmişlerdir. Bkz; Herodot I: 171, 173, Herodot III: 122, Herodot VII: 169-171 ; Bkz; Thucydides I: 4-8

denizler üzerindeki bu hakimiyeti MÖ 3.Binyıldan itibaren süregelmiştir. Minos Uygarlığı'nın, Ege Denizi sınırları içerisinde kurmuş oldukları koloni yerleşimleri ile ticaret ağını yürüttüğü düşünülmektedir⁴⁰⁹. MÖ. 2. Binyılda Minos etkisi görülen karakteristik seramik örneklerini; Kıta Yunanistan, Batı Anadolu, Kiklad Adaları, İtalya, Mısır ve Suriye-Filistin kıyılarına kadar çok geniş bir coğrafyada görmekteyiz. Yapılan bu ticaret ağı coğrafyasını düşündüğümüzde, dönem şartlarının bu ticareti sağlayabilmesi için güçlü bir organizasyona sahip olması gerekmektedir. Bu ticaret ağı gereksinimi karşılayabilmesi için oluşturulan sistemin birisi veya birileri kontrolünde olmuş olması gerekmiştir. Bu gereksinim Minos yönetici sınıfından karşılanmış veya mecburi kalınmıştır⁴¹⁰. MÖ 2. Binyılda Girit adasında büyük şehirler kurulmuş ve önemli saraylarla temsil edilmiştir. MÖ 2.Binyılda Girit'te yer alan önemli yerleşimler Knossos, Malia, Hania, Kato Zakro Gournia ve Phaistos'tur. Minos Uygarlığı'nın kullandığı hiyeroglif yazısı olan Linear A yazılarının tam anlaşılabilmesi Minos tarihini gizemli bir hale getirmiştir⁴¹¹.

Kazi çalışmalarından ele geçen buluntular, Minos ticaret ağına muhtemel rotasının doğu zincirini, Rodos-Kasos, Karpathos, Chalki, Tilos Nisyros ve Batı Anadolu ucu olan, Knidos; Batı zincirini, Thera, Melos, Siohnos, Seriphos, Keos üzerinden Kıta Yunanistan olduğu yönündedir⁴¹². Kıta Yunanistan ve Anadolu'nun kuzeyi arasında kuzey zincirini ise, Gökçeada (Yenibademli), Lemnos (Poliochni), Samotrake (Mikro Vouni) ve buna ek olarak Çeşme (Çeşme Bağlararası) yerleşimleri oluşturmuştur⁴¹³. Girit merkezli bu ticaret ağına kullanılan rotaların sadece birer durak olmadığını bu

⁴⁰⁹ Mansel, 2014: 33

⁴¹⁰ Bkz; Kopcke, 1987: 255-vd. ; Wiener, 1991: 225-vd.

⁴¹¹ Gates, 2015: 175

⁴¹² Love, 1984: 251

⁴¹³ Bkz: Culrato, 2005: 237-246; Privitera, 2005: 229-235; Guzowska, 2002: 586 vd

rotaları oluştururken ham madde kaynaklarını da göz önünde bulundurduğu düşünülmektedir⁴¹⁴.

Batı Anadolu'da Minos kolonisi olup olmadığı tartışmalı olsa da Anadolu'nun batı kıyı şeridinde Minos etkisi izlenmiştir. Bunlar arasına son yıllarda araştırması yapılan yerleşimlerden Milet ve Çeşme Bağlararası da eklenmiştir⁴¹⁵. Batı Anadolu'nun önemli yerleşimlerinden olan Milet, Çeşme-Bağlararası ve Troia'da ele geçen Girit kökenli bulgular bize bu dönemde Girit ve Batı Anadolu arasındaki ticaret ağını göstermektedir⁴¹⁶. Kuzey kısımda yer alan Yenibademli Höyük'te de Minos kökenli seramik örnekleri bulunmuştur⁴¹⁷.

MÖ 2. Binyılın ilk yarısında Ege'de etkin güç olan Minos Uygarlığı, Akdeniz dünyasında oluşturduğu bu ticaret ağını, Miken Uygarlığı'na bırakmıştır. Saray yönetiminin kontrolü altında yapılan bu ticaret sisteminin planlı bir şekilde yapıldığı ve bu konuda uzmanlaşmış olduğu açıktır⁴¹⁸. Girit merkezli olan Minos kültürünün, daha sonra çeşitli nedenlerden dolayı (doğal afetler ve istila gibi) ticari hâkimiyetini kaybettiği güçlü bir varsayımdır⁴¹⁹. Güç kaybeden Minos koloni merkezlerine yavaş yavaş Miken kültürü hâkim olmuştur. GTÇ içerisinde etkin rol oynayan Miken kültürü Batı Anadolu'da ve Ege dünyasında hâkim ticaret gücü haline gelmiştir. Bu ticaret sonucunda oluşan etkileşim etnik kültürlerin birbirleriyle iletişimini güçlendirmiştir⁴²⁰. Kazılardan ele geçen Linear B yazıtlarından⁴²¹ Miken yönetim şeklinin hiyerarşik düzende olduğu ve bu toplumun başında Savaşçı-Kral olduğu anlaşılmaktadır⁴²².

⁴¹⁴ Branigan, 1981: 24-33; Bkz; Branigan, 1987: 49-vd

⁴¹⁵ Şahoğlu, 2007: 309-322

⁴¹⁶ Niemeier, 2006: 47-56 ; Bkz; Şahoğlu, 2007: 309-322, Blum, 2006: 153

⁴¹⁷ Guzowska, 2002: 586 vd

⁴¹⁸ Matthaus, 2006: 336

⁴¹⁹ Alexiou, 1991: 71

⁴²⁰ Matthaus, 2006: 335

⁴²¹ Pylos ve Knossos'un metinlerinin elde edilen bilgiler Bkz; Fields-Spedaliere, 2004

⁴²² Fields-Spedaliere, 2004: 57

Geç Tunç Çağında doruk noktasına ulaşan deniz ticaretinin önemini Uluburun batığından ele geçen buluntular üzerinden görebiliriz⁴²³. Dönemi hakkında önemli bilgiler veren batık içerisinde, Mikenli olduğu düşünülen en az bir yolcu olduğu bilinmektedir. Bu durumu ele geçen mühür⁴²⁴ ve Miken kültürünü yansıtan çeşitli eşyalar kanıtlar niteliktedir⁴²⁵. Bu verilerden Akdeniz uygarlıklarının sıkı bir kültürel birlik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır⁴²⁶.

MÖ 2. Binyılın 2. yarısında, Ege Denizi'ne kıyısı olan birçok uygarlığı etkileyen Miken kültürünün, Anadolu'nun iç bölgelerine kadar ulaştıklarını ve dönemin önemli gücü olan Hitit ile etkileşim içinde olduğu bilinmektedir. Orta Anadolu'da bulunan seramik örnekleri dışında Hattuşa yakınlarında Miken kültürüne ait olduğu düşünülen bir kılıç da bulunmuştur⁴²⁷. Bu kültürel etkileşimin içerisinde mimari unsurlar da yer almaktadır⁴²⁸. Batı Anadolu bu bağlantılarda önemli bir konumdadır. Batı Anadolu'da kazı çalışması yapılan birçok yerleşim yerinde Miken kültürüne ait bulgular ele geçmiştir⁴²⁹. Ele geçen Hitit tabletleri üzerinde sıkça bahsi geçen Ahhiyava⁴³⁰ ülkesi aracılığıyla da etkileşimin yoğunlaştığı düşünülmektedir⁴³¹. Özellikle Milet yerleşimi azımsanmayacak bulgulara sahiptir⁴³². Son yıllarda kazıları yapılan Çeşme Bağlararası⁴³³ ve Çine-Tepecik⁴³⁴ höyük bu kültür ve bu kültürün dönemi hakkında bilgi veren diğer önemli yerleşimlerdir.

⁴²³ Yalçın, 2013: 48 Matthaus, 2006: 364

⁴²⁴ Pulak, 1988: 34

⁴²⁵ Pulak, 1994: 385

⁴²⁶ Matthaus, 2006: 363

⁴²⁷ Hansen, 1994: 213-215

⁴²⁸ Gür, 2012a: 12-22

⁴²⁹ Özgünel, 1984: 697; Bkz; Mee, 1998: 137-148; Bkz; French, 1979: 371-373

⁴³⁰ Adını metinlerden bildiğimiz Ahhiyava'nın Batı Anadolu sahil kesiminde yer aldığı düşünülmektedir Bkz; Sommer 1947: 20. Huxley, 1960: 1-11; Ünal 1991: 17-21

⁴³¹ Gür, 2012a: 12-22

⁴³² Bryce, 1989: 2

⁴³³ Şahoğlu, 2012b: 83-91; Aykurt, 2010: 1-64

⁴³⁴ Günel, 2010b: 25-49

Miken medeniyetinin sonu yine sarayların sonuyla belirlenmiştir. MÖ 12. yüzyılda sarayların birçoğunun yıkılmasıyla Miken uygarlığını sona ermiştir. Bu yıkım MÖ 1100 civarında, Geç Hellas III C evresi olarak tarihlendirilmektedir⁴³⁵.

5.1 KITA YUNANİSTAN

Yunanistan'ın Tunç Çağı "Hellas" olarak adlandırılmıştır. Burada yaşayan insanlar ise kendilerini "Hellenler" olarak tanımlamıştır. Günümüzde Greece olarak bilinen ülkeyi ilk defa Romalılar "Graecia" olarak adlandırmışlar, burada yaşayan insanları ise "Graeci" olarak tanımlamışlardır⁴³⁶. Yunanistan'da bulunan ilk yerleşim izleri Paleolitik Çağ'da görülmektedir. Bu dönem mağara yerleşimleri arasında en iyi bilinenleri arasında Argolis Bölgesi'ndeki Frankthi Mağarası'dır. Frankthi Mağarası'nda yapılan araştırmalar, mağaradaki iskanın kesintiye uğramadığını ve Neolitik Çağ'a kadar yerleşimin olduğunu göstermektedir. Kıta Yunanistan'ın Neolitik dönem için önemli bölgeleri arasında Teselya, Sesklo, Dimini, Argissa ve Sufli gösterilebilir. Bu yerleşimlerin çoğunun tarihi M.Ö. 5. Binyıla kadar uzanmıştır. Fakat Teselya bölgesinde bu tarih M.Ö. 7. Binyıla kadar devam etmektedir⁴³⁷.

Knossos kazılarında elde edilen bilgiler doğrultusunda yapılan kronolojik değerlendirmede esas alınan Erken, Orta ve Geç Minos ayrımı⁴³⁸ Yunanistan için de kabul görmüş ve aynı sistemde kronolojik ve terminolojik düzenlemeler yapılmıştır.

⁴³⁵ Renfrew, 2011: 49

⁴³⁶ Tekin, 2008: 34-35

⁴³⁷ Tekin, 2008: 37-vd.

⁴³⁸ Higgins, 1981: 13

Kabul görülen bu kronolojik sıralama Erken, Orta ve Geç Hellas olarak adlandırılmıştır⁴³⁹. Yapılan kronoloji ve terminoloji altta verilmiştir⁴⁴⁰.

Erken Hellas Dönemi	EH I	MÖ 3000 - 2650
	EH II	MÖ 2650 - 2200
	EH III	MÖ 2200 - 2000
Orta Hellas Dönemi	OH I	MÖ 2000 - 1900
	OH II	MÖ 1900 - 1800
	OH III	MÖ 1800 - 1700
Geç Hellas Dönemi	GH I	MÖ 1700 - 1600
	GH II	MÖ 1600 - 1400
	GH IIIA	MÖ 1400 - 1300
	GH IIIB	MÖ 1300 - 1200
	GH IIIC	MÖ 1200 - 1100

OTÇ sonlarında başlayıp GTÇ’de gücünü artıran Miken toplumunun kendilerini nasıl adlandırdıkları bilinmese de Miken tanımı H. Schliemann’ın Mykenai’de yaptığı

⁴³⁹ Manning, 2010: 13

⁴⁴⁰ Manning, 2010: 11-28

kazılardan sonra kullanılmaya başlamıştır⁴⁴¹. Miken kelimesi daha çok etnik bir halkı temsil eder nitelikte kullanılmaktadır⁴⁴².

Orta Hellas döneminde, Yunanistan anakarasında savunma mimarisine sahip olan yerleşimler, Argolid bölgesinden Argos / Aspis⁴⁴³, Attika bölgesinden Brauron⁴⁴⁴ ve Kiapha Thiti⁴⁴⁵, Messenia bölgesinden ise, Malthi-Dorion⁴⁴⁶, Pylos⁴⁴⁷, Peristeria⁴⁴⁸,dır **(Harita 5)**. Bu yerleşimlere ait savunma mimarisinin tarihlenmesi konusunda aynı fikirde olmayan araştırmacılar da vardır⁴⁴⁹.

Argos'ta yer alan savunma mimarisi çift duvar sistemiyle inşa edilmiştir. Duvar aralarında harç olmadan masif taş blokların üst üste bindirme tekniğiyle yapılmıştır. Dış duvar kalınlığı 6 m genişliğindedir. Bu savunma sistemi Attika bölgesinde yer alan Brauron akropolün kuzey tarafında ve daha küçük taşlarla inşa edilmiştir. Buna rağmen bu duvar 2 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Küçük bir parça halinde bulunan bu duvarın kesin tarihi belirsizdir. Aynı bölgede yer alan bir diğer yerleşim Kiapha Thiti'dir. Thiti'de ortaya çıkarılan savunma sistemi yaklaşık olarak 145 m uzunluğa sahiptir. Duvar kalınlığı ise 2,2 m olan savunma sisteminin iki kulesi bulunmaktadır. Savunma sisteminin inşasında moloz dolguya raslansa da, surun dış cephesinde oldukça düzgün, işlenmiş kesme taşlar kullanılmıştır. Bu savunma sistemi OHIII- GHI dönemi içerisine tarihlendirilmektedir⁴⁵⁰.

Miken kültürünün, Yunanistan anakarasında ve Ege Denizi'nde yer alan adalar üzerinde Geç Tunç Çağı boyunca aktif bir role sahip olduğu bilinmektedir. Bu kültürü en iyi

⁴⁴¹ Bkz; Tsountas-Manat, 1987

⁴⁴² Manning, 2010: 13

⁴⁴³ Philippa-Touchais, 2016: 645-661

⁴⁴⁴ Scoufopoulos, 1971: 17-24

⁴⁴⁵ Hagel, 1992: 53-76

⁴⁴⁶ McDonald -Simpson, 1961: 221-260

⁴⁴⁷ Jung, 2006: 275

⁴⁴⁸ Alusık, 2006: 886-887

⁴⁴⁹ Alusık, 2006: 885-889

⁴⁵⁰ Alusık, 2006: 885-889

temsil ettiği düşünölen ve Miken Uygarlığı'na adını veren yerleşim Mykenai kentidir. Bu költürden etkilenen yerleşimler belli bir zaman sonra bu költür sahası içerisine dâhil olmuştur. Arkeolojik veriler⁴⁵¹ doğrultusunda 18 büyük Miken yerleşiminin olduğu kabul edilmiştir. Fakat söz konusu merkezlerin tamamının yeri saptanamamıştır⁴⁵².

Miken uygarlığı geniş bir alana yayılmıştır. Bu yayılım içinde yer alan yerleşimlerde savunma mimarisini kiklopik duvar örgüsü tarzında yapmıştır. Bunlardan en iyi bilinenler Teselya bölgesinde Petra, Boeotia bölgesinde Eutresis, Attika bölgesinde Krisa Thorikos, Ayios Kosmas ve Kiapha Thiti, Messenia bölgesinde ise Asine ve Berbati'dir⁴⁵³. Ancak, Argolid'deki Mykenai, Tiryns ve Midea, Atina akropolisi ve Boeotia'daki Gla Kalesi gerçekten büyük ve güçlü Miken savunma sistemiyle çevrelenmiştir. Bu yapılar kiklopik tarzda oldukça görkemli, inşa edilmiştir. Kiklopik tarzdaki duvarlar büyük düzensiz bloklar ve daha küçük taşlarla inşa edilmiştir. Genişliği 4 ile 8 m arasında değişen duvarların yüksekliği ise yaklaşık 13 m'dir⁴⁵⁴. Savunma sistemi ile çevrili yerleşimler⁴⁵⁵; Mykenai⁴⁵⁶, Tiryns⁴⁵⁷, Pylos⁴⁵⁸, Thebes, Gla⁴⁵⁹, Midea⁴⁶⁰, Argos / Aspis⁴⁶¹, Argos-Larissa Brauron⁴⁶², Kiapha Thiti⁴⁶³, Malthi-Dorion⁴⁶⁴, Peristeria⁴⁶⁵, gibi yerleşim yerleridir (**Harita 5**).

⁴⁵¹ Ele geöen Linaar B yazıtlarından anlaşılmıştır. Bkz; Jung, 2006: 271- vd

⁴⁵² Jung, 2006: 271

⁴⁵³ Demakopoulou, 1995:151

⁴⁵⁴ Demakopoulou, 1995:152

⁴⁵⁵ Scoufopoulos, 1971: 1-vd

⁴⁵⁶ Scoufopoulos, 1971: 35

⁴⁵⁷ Maran- Papadimitriou, 2006: 97-vd.

⁴⁵⁸ Jung, 2006: 275

⁴⁵⁹ Iakovidis, 1983: 91-92

⁴⁶⁰ Demakopoulou, 1995:154

⁴⁶¹ Philippa-Touchais, 2016: 645-661

⁴⁶² Scoufopoulos, 1971: 17-24

⁴⁶³ Hagel, 1992: 53-76

⁴⁶⁴ Renfrew, 2011: 257

⁴⁶⁵ Alusık, 2006: 886-887

Ünlü ozan Homeros'un anlattığı efsaneye göre Mykenai kentinin güçlü savunma duvarları, Zeus'un oğlu Perseus tarafından dev canlılar olan Kikloplara yaptırılmıştır⁴⁶⁶. Homeros, bronz zırhlı Akhalılar'ın giyimlerinden ve silahlarından bahseder. Mykenai kentindeki kazılarda bulunan seramik üzerine işlenmiş savaşçı askerlerin tasvirleri, Homer'in anlatımıyla paralellik göstermektedir⁴⁶⁷. Mykenai'da kazılar Heinrich Schliemann tarafından 1940 yılında başlanmıştır. Kent, deniz seviyesinden 278 m yüksekliktedir. Miken kültürünün en güzel örneklerini veren şehir GH III'de güçlü savunma sistemiyle korunaklı hale getirilmiştir (**Levha 35**). Şehirde anıtsal giriş kapıları ve rampaları olan surların üst yapısı hakkında bilgi veren kalıntılara rastlanılmamıştır. Sur duvarlarının kalınlığı sabit değildir, ortalama kalınlığı 6 metredir fakat bu kalınlık bazı yerlerde 8 metre civarındadır⁴⁶⁸. Yerleşimin kapıları arasında en önemli giriş olan Aslanlı Kapı anıtsal boyutta yapılmıştır. Adını kapının üzerinde bulunan karşılıklı iki aslandan almaktadır. Bu aslanlar üçgen bir alınlık içerisinde işlenmiştir. Kapının üzerinde yapılan bu betimlerin muhtemelen şehri koruduğuna inanılmaktaydı⁴⁶⁹. Miken kültürüne sahip yerleşimler arasında en görkemli saraya sahip olan yerleşim Mykenai kentidir. Mykenai Sarayı çok daha geniş alana sahip ve sürekli yapılan eklemelerle daha gösterişli bir yapı haline gelmiştir⁴⁷⁰. Sarayın Miken döneminin sonlarına doğru GH IIIC evresinde çıkan yangınla sona erdiği bilinmektedir⁴⁷¹.

Trynis, Argolis bölgesinde bir yarımada üzerinde, etrafı dağlarla çevrili⁴⁷², düz bir ova üzerinde ve önündeki denizle birlikte korunaklı bir yerleşim yeridir (**Harita 5**). Yerleşim, sarayı çevreleyen savunma sistemine sahiptir⁴⁷³ (**Levha 36**). Trynis Miken

⁴⁶⁶ Spyropoulou-vd, 2013: 2

⁴⁶⁷ Fields-Spedaliere, 2004: 53

⁴⁶⁸ Hutchinson, 1953: 5-21

⁴⁶⁹ Scoufopoulos, 1971: 35

⁴⁷⁰ Iakovidis, 1983: 57

⁴⁷¹ Mylonas, 1966: 77

⁴⁷² Maran- Thaler, 2017: 83-90

⁴⁷³ Maran- Papadimitriou, 2006: 97-vd.

savunma kaleleri içerisinde en eskisi, olarak bilinmektedir⁴⁷⁴. Savunma mimarisini kireçtaşından birbiri üzerine bindirme tekniğiyle kiklopik tarzda inşa edilmiştir. Büyük taş blokları arasında oluşan boşluklar, daha küçük taşlarla doldurulmuştur⁴⁷⁵. Oldukça iyi korunan duvarların yüksekliği yaklaşık 7,5 m civarındadır. Yer yer değişen duvar kalınlığı ise 7 ila 8 m arasında değişmektedir⁴⁷⁶. Tiryns Savunma mimarisinin üç evreden oluştuğu saptanmıştır. MÖ 1450 yıllarına tarihlenen savunma sistemi küçük bir alanı çevreler. Duvar örgüsü düzgün kesme taş bloklardan oluşturulan bu evrenin temel taşları daha küçük boyutlu, kesme taş duvar için temel taşları olarak kullanılmıştır⁴⁷⁷. Bir sonraki evre 13. yüzyıl sonuna aittir⁴⁷⁸. Kalenin yerleşim alanı genişlediği için çevresine eklemeler olmuştur. Savunma sistemi son aşamasında daha korunaklı ve görkemli bir hal almıştır. Doğu tarafına güçlü rampalı kapı girişi ve kuzey tarafına da bir kule yapısı ile tamamlanmıştır⁴⁷⁹. İki girişi olan sistemde asıl giriş doğu tarafında bulunan kapı ile sağlanmıştır⁴⁸⁰.

Argolid Ovası'nın doğu ucuna hâkim olan Midea, 270 metreye ulaşan konik bir tepenin üzerine inşa edilmiştir (**Harita 5**). Yerleşim etkileyici kiklopik savunma mimarisine sahiptir. Sur duvarları akropolün kuzey-doğu ve batı yamaçlarını çevrelemiştir. Savunma mimarisinin uzunluğu yaklaşık 450 metredir. Genişliği 5 ile 7 m arasında değişen duvarın korunan yüksekliği ise yaklaşık 7 m'dir. Bununla birlikte, surlarla çevrili alan, yaklaşık 24.000 m² olarak hesaplanmıştır. Savunma duvarının 2 m genişliğindeki ana giriş kapısı batı kısmında yer alan 5 x 5,5 boyutunda bir kule/ bastion tarafından korunmaktadır (**Levha 37/A**)⁴⁸¹.

⁴⁷⁴ Demakopoulou, 1995:152

⁴⁷⁵ Schliemann, 1976: 178

⁴⁷⁶ Schliemann, 1976: 179-180

⁴⁷⁷ Iakovidis, 1983: 3-5

⁴⁷⁸ Spyropoulou-vd., 2013: 2

⁴⁷⁹ Iakovidis, 1983: 6

⁴⁸⁰ Mylonas, 1966: 46- 47

⁴⁸¹ Demakopoulou, 1995:154

Messenia bölgesinde yer alan ve Miken için önemli yerleşim yerlerinden olan Pylos, güçlü saray mimarisine sahiptir⁴⁸². Bölge için stratejik bir üst olarak kabul edilmiştir (**Harita 5**)⁴⁸³. Yerleşimde yapılan çalışmalar ışığında, saray mimarisi öncesinde yerleşim yerinin duvarla çevrili olduğu ve bu duvarın doğu tarafında izlenebilir belirginlikte olduğu görülmüştür. Elde edilen buluntular Erken Miken dönemini vermektedir⁴⁸⁴. Pylos'ta ele geçen Linear B⁴⁸⁵ arşivi bu kentin önemini daha da arttırmıştır. Fakat Pylos'ta yapılan çalışmalarda tespit edilen çevre duvarının Mykenai ve Trynis'te bulunan savunma mimarisi kadar güçlü olmaması şaşırtıcıdır⁴⁸⁶. Yerleşim MÖ 1200'lerde geçirdiği yangınla son bulmuştur.

Yunanistan anakarasında bulunan bir diğer önemli yerleşim Gla'dır (**Harita 5**). Yerleşim yerinde Miken dönemine ait güçlü savunma mimarisi bulunmaktadır⁴⁸⁷. Bu savunma mimarisi oldukça güçlü ve gösterişlidir (**Levha 37/B**)⁴⁸⁸. Yaklaşık 3 km uzunluğundaki sur sistemi, yerleşimin bulunduğu tepeyi çevreler. Savunma sisteminin dış yüzeyinde belli aralıklarla daha şekilsiz taşlar kullanılarak dişli görüntü verilmeye çalışılmıştır⁴⁸⁹. Duvarlar kireçtaşından yapılmış ve belirli tekniklerle eğimli olan yerlerde, daha farklı ve daha düz kesilmiş bloklar kullanıldığı görülmüştür. Savunma sisteminin toplam dört kapısının olduğu belirlenmiştir. Bu kapılar yerleşimin kuzey, güney, güneybatı ve batı tarafında bulunmaktadır⁴⁹⁰. Bu savunma sistemi GH IIIB sonlarına kadar kullanılmıştır. Fakat bu savunma sistemine rağmen iç kısmında yapılan

⁴⁸² Jung, 2006: 267-276

⁴⁸³ Blegen-Rawson, 1966:30

⁴⁸⁴ Blegen-Rawson, 1966: 31

⁴⁸⁵ Taylour, 1964: 32-39

⁴⁸⁶ Jung, 2006: 275

⁴⁸⁷ Iakovidis, 1983: 91-92

⁴⁸⁸ Jones, 1995: 235-238

⁴⁸⁹ Mylonas, 1966: 43

⁴⁹⁰ Iakovidis, 1983: 93-95

araştırmalar bu alanın günlük kullanım için değil, herhangi zor bir durumda yerel halkın burayı sığınak olarak kullandığını dřndrtmektedir⁴⁹¹.

Messenia bölgesinde yer alan Malthi-Dorion yerleşimi (**Harita 5**), tüm bölgedeki en iyi konumlardan birine sahiptir. Yerleşim ticaret yolu üzerine uygun Şekilde konumlandırılmıştır. OH'da kalın bir duvarla sistematik olarak planlanmış ve güçlendirilmiştir (**Levha 38**)⁴⁹². Savunma mimarisinde kireçtaşı kullanılmıştır. Savunma mimarisi Miken dönemi içerisinde yenilenerek tekrar kullanılmıştır. Yerleşim, kuzey güney yönünde 138. 80 m, doğu-batı istikametinde ise 82.10 m'dir. Muhtemelen yarı dairesel form yerleşimin yapısına bağlıdır. Yerleşimin etrafında yer alan doğal yamaçlar, gerektiğinde daha kalın duvarlarla desteklenerek savunmaya artı katkı sağlamıştır Malti-Doiron. 420 m uzunluğa sahip savunma sistemiyle çevrelenen yerleşimin neredeyse tamamı gün yüzüne ıkarılmıřtır⁴⁹³. Bu surun genişliği 1,6 – 3,55 m arasında değişiklik göstermektedir. Duvarın dış yüzeyinde orta boy taş bloklar, iç kısım ise daha küçük taşlar kullanılmıştır. Kesin olmamakla beraber sur sistemine ait kulelerin olduğu ve yerleşimin 5 veya 6 kapısının bulunduğu düşünülmektedir. Savunma mimarisi için yapılan tarihlendirme OHIII - GHI arasına verilmektedir. Messenia da yer alan diğer yerleşim Peristeria'dır. Buradaki kalıntılar fazla belirgin değildir. Fakat var olan savunma duvarını, J.B. Rutter OH; R.H. Simpson ve O. Dickinson ise GH olarak tarihlendirmiřtir⁴⁹⁴.

Kiklad takımadalarının kuzeybatı tarafında, Kıta Yunanistan'a yakın kısmında bulunan Aegina adasında yer alan yerleşimin etrafının, EH, OH ve GH boyunca savunma

⁴⁹¹ Mylonas, 1966: 44

⁴⁹² Renfrew, 2011: 257

⁴⁹³ Van Royen-Isaac, 1978: 49

⁴⁹⁴ Alusık, 2006: 886-887

mimarisi ile çevrili olduğu tespit edilmiştir. OH içinde yer alan savunma mimarisi belli aralıklarla kule/ bastion ile desteklenmiştir (Levha 39)⁴⁹⁵.

5.2 GİRİT

M.Ö. 3. ve 2. Binyıllarında Ege arkeolojisinde “Minos Uygarlığı” önemli bir yere sahiptir. Bu uygarlığın ön plana çıkmasındaki en büyük etken uzak mesafe deniz ticaretini çok iyi kurgulayarak, birçok uygarlıkla etkileşime geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Akdeniz’de bulunan Girit adası, sahip olduğu konum nedeniyle bölgenin önemli gücü haline gelmiştir. Üç kıta arasında yer alan ada ticaret ve kültür merkezi durumundadır⁴⁹⁶. Arthur Evans, Girit arkeolojisinin başlangıcı olan Knossos’ta kazılara 1900 yılında başlamıştır. Evans elde ettiği bulgulara göre belirli sınıflamalar ve tarihlemeler yaparak üç bölümlü bir sistem geliştirmiştir. Minos uygarlığını Erken, Orta ve Geç Minos olmak üzere kendi içerisinde de üç safhaya ayırmıştır⁴⁹⁷.

Çevre kıtalardan gelen yabancı insanların Minos yaşam şeklini değiştirdiği ve geliştirdiği düşünülmektedir. Sinclair Hood, Girit Minos’u eski dünyanın Amerika’sı olarak tanımlar. Minos Uygarlığı, karma bir kültürü yorumlayarak yeni ve daha zengin bir kültür oluşturmuştur⁴⁹⁸. Yapılan Son tarihleme ise şöyledir⁴⁹⁹;

Eski Saraylar Dönemi	Yaklaşık MÖ 1930-1700(OM IB-II)
Yeni Saraylar Dönemi	Yaklaşık MÖ 1700-1450(OM III GM IA-B)

⁴⁹⁵ Scoufopoulos, 1971: 115

⁴⁹⁶ Castleden, 2001: 31

⁴⁹⁷ Alexiou, 1991: 11

⁴⁹⁸ Castleden, 2001: 29

⁴⁹⁹ Gates, 2015: 173

Geç Minos II	Yaklaşık MÖ 1450-1400
Saray Sonrası	Yaklaşık MÖ 1425-1050

MÖ 2. Binyılın ilk yarısında Minos Uygarlığı, Akdeniz coğrafyasının etkin gücüdür⁵⁰⁰. Yapılan araştırmalar bu uygarlığın deniz gücüne dayalı bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir (**Harita 7/B**). Girit Adası'nda şehir devletleri ortaya çıkmıştır ve güçlü saray yönetimi kontrolünde belli bir sistem ile ticaret akışı sağlanmıştır. Girit Adası'nın daha çok orta ve doğu tarafında yerleşimler yoğundur⁵⁰¹. Bu kadar görkemli olan yerleşimlerde kesin bir şekilde savunma mimarisinin bulunmaması ilginç olan konulardandır⁵⁰².

Knossos'ta uzun yıllar kazı yapan Arthur Evans konuyu detaylı bir şekilde ele almasa da Knossos Sarayı etrafında yer yer görülen savunma mimarisinden de bahsetmiştir⁵⁰³. Girit Adası'nda gözetleme kuleleri ve askerlerin beklediği nöbetçi kulelerinin olduğu bilinmektedir. Bu yapıların şekli ve boyutu topogafyaya göre şekillendirilmiştir. Ayrıca, bir diğer savunma mimarisi örneğine yerleşimin girişine veya mekânların iç kısmına bağlı olarak bulunan askerlerin beklediği odalar verilebilir. Bunlar Minos sarayları ve Minos Uygarlığına ait önemli yapılarının giriş koridorlarında bulunan mekânlardır⁵⁰⁴. OM boyunca Girit'te bulunan savunma amaçlı yapıların iki türlü olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar gözetleme kuleleri ve askeri odalardan ibarettir⁵⁰⁵.

Girit savunma mimarisi üzerine yapılan araştırmalar OM içerisinde birkaç yerleşimin etrafının sur ile çevrilmiş olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Fakat bu yerleşimlerde

⁵⁰⁰Melas, 1988: 109-120

⁵⁰¹Mansel, 2004: 29

⁵⁰²Junk, 2006: 267

⁵⁰³Evans, 1921: 141; Ayrıca sayfa 293 ve 307 de bahsetmektedir.

⁵⁰⁴Alusık, 2006: 888

⁵⁰⁵Alusık, 2006: 889

detaylı çalışma yapılmamıştır. Mesa Lasithi Agioi Apostoloi'de bulunan geniş duvar kalıntıları, yerleşimin etrafını çevreleyen savunma mimarisi olma ihtimali yüksektir⁵⁰⁶.

GMIIC dönemine denk gelen MÖ 2. Binyılın sonlarına doğru savunma mimarisi bulunan merkezler ortaya çıkar⁵⁰⁷. Miken surlarına benzeyen geniş sur duvarlarına sahip yerleşimler (Kastrokephala, Zakros Gorge Kato, Luktas ve Kritsa) söz konusudur (**Harita 5**)⁵⁰⁸. Deniz kıyısında, ulaşılması zor, tepelerde bulunan savunma alanları bulunmaktadır(Palaikastro Kastri, Vrokastro, Myrsini). Denizle az veya hiç ilişkisi olmayan savunulabilir veya sığınma yerleri olarak kullanılan (Monastiraki Katalimata, Elliniki Korifi, Arvi Fortetsa, Kerato, Kavousi Kastro, Oreino Kastri, Vainia Stavromenos, Mythoi Kastello, Frati Kephali, Mirthios Kirimianou, Kolokasia Kastri ve diğerleri) yerleşimler de mevcuttur⁵⁰⁹. Fakat adı geçen bu yerleşimlerde bulunan savunma sistemi ayrıntılı ve net değildir⁵¹⁰. Tarihleme konusunda kesin bir ifade yoktur⁵¹¹.

5.3 KIKLAD VE DOĞU EGE ADALARI

Kiklad Adaları, Ege Denizi'nin güneyinde, Kıta Yunanistan, Anadolu ve Girit üçgeni arasında, yer almaktadır⁵¹². Kiklad Adaları, kuzeyde Andros ve Tenos'tan güneyde Melos ve Thera'ya kadar olan bölgeyi kapsadığını söylebiliriz. Fakat bölgenin sınırları

⁵⁰⁶ Nowicki, 2013: 141-165

⁵⁰⁷ Nowicki, 2001: 23-39

⁵⁰⁸ Bu sisteme bakıldığında buranın planlı ve herhangi bir saldırıya karşı ayakta durabilecek güçte olduğu düşünülmektedir. Televantou, (2001): 212

⁵⁰⁹ Nowicki,2001: 25-26

⁵¹⁰ Hayden, 2001: 61-83

⁵¹¹ Kanta, 2001: 14

⁵¹² Stampolidis-Sotirakopoulou, 2011a: 18

kimi zaman genişletilir. Girit (Ayia Photia), Küçük Anadolu (Iasos)⁵¹³ ve kuzeyindeki adaların buluntuları, Kiklad adalarının maddi kültürünün karakteristik özelliklerini taşır. Bunlardan bazılarının koloniler olarak adlandırıldığı söylenebilir⁵¹⁴.

Ege Tunç Çağı kültürleri için kullanılan terimler ve Ege Tunç Çağı kronolojisi, uzun bir gelişim sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştır⁵¹⁵. Kiklad Tunç Çağı kronolojisi, çevre kültür bölgelerinde de kullanıldığı gibi erken, orta ve geç olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Daha sonra kendi arsında da I, II ve III olarak alt safhalara ayrılmıştır⁵¹⁶. Tunç Çağı kronolojisi aşağıdaki tabloda verilmiştir⁵¹⁷;

MÖ 3200 - 2800	Erken Kiklad I
MÖ 2800 - 2700	Erken Kiklad I-II
MÖ 2700 - 2300	Erken Kiklad II
MÖ 2300 - 2000	Erken Kiklad III
MÖ 2000 - 1650	Orta Kiklad
MÖ 1650 - 1100	Geç Kiklad I

Geç Kiklad kronolojisi kendi içerisinde evrelere şu şekilde ayrılmıştır⁵¹⁸.

Geç Kiklad I	(MÖ 1700/1675 – 1625/00)
--------------	---------------------------

⁵¹³ Kelder, 2016: 1

⁵¹⁴ Barber, 2010a: 126-136

⁵¹⁵ Barber, 2010a: Chapter 9

⁵¹⁶ Stampolidis-sotirakopoulou, 2011a: 19

⁵¹⁷ Stampolidis-sotirakopoulou, 2011a: 20

⁵¹⁸ Barber, 2010b: 160-170

Geç Kiklad II	(MÖ 1625/00-) ⁵¹⁹
Geç Kiklad III Erken	(MÖ 1390 – 1260)
Geç Kiklad III Orta	(MÖ 1260 – 1150)
Geç Kiklad III Geç	(MÖ 1150 – 1090)
Geç Kiklad III Son	(MÖ 1090 – 1065/1015)

Kiklad takımadaları hiçbir zaman bir bütün halinde merkezi bir sistemle yönetilmemiştir. Adalarda yaşayan halkın yaşam tarzı ve kültürel nitelikleri, Hellas tipindeki kolektif ekonomik ve kültürel sistemlerin gelişmesini desteklememektedir.⁵²⁰ MÖ 2. Binyıl Kiklad Adaları maddi kültürü, ilk olarak Minos (Girit) ve daha sonra Miken (Yunanistan'ın) etkisi altında olsa da kendine özgü bir karaktere sahip olmuştur⁵²¹.

Ege Denizi'nde bulunan kültürlerle baktığımızda savunma mimarisinin ETÇ öncesine kadar uzandığı görülmektedir. Savunma duvarları Neolitik Çağ sonlarına doğru Doğu Ege'de yer alan Sakız adasında, Emborio'da açığa çıkarılmıştır. Kikladlarda Grotta-Pelos kültürünün muhtemel savunma mimarisi kanıtının bulunduğu tek yerleşim yeri Despotiko Adasındaki Zoumbaria'dır. Ancak duvarlar çok etkileyici değildir. Bu yerleşimlerin tarihlenmesi net verilmemiştir⁵²². Kiklad Adalarında, Neolitik Çağ'da Saliagos yerleşimi ve Andros'ta yer alan Strofilas yerleşimi savunma duvarı ile çevrelenmiş ve burada yuvarlak planlı bastionlar yapılmıştır⁵²³. ETÇ dönemine gelindiğinde ise, Ege Denizi içerisinde yer alan yerleşimler güçlü savunma sistemleriyle

⁵¹⁹ Manning, 2010: 11-28

⁵²⁰ Vlachopoulos, 2016: 124

⁵²¹ Barber, 2010b: Chapter 12

⁵²² Renfrew, 2011: 394

⁵²³ Stampolidis–Sotirakopoulou, 2011b: 28

ortaya çıkar. Bunların öncülüğünü Batı Anadolu'da Liman Tepe, Bakla Tepe ve Troia yerleşimleri yapmaktadır. Yine aynı dönemlerde Midilli'de bulunan Thermi⁵²⁴, Limnos'ta Poliochni'de⁵²⁵ savunma mimarisi bulunmuştur. Syros adasında yer alan Kastri yerleşiminde güçlü savunma mimarisi bulunmaktadır. Savunma mimarisi bulunan diğer yerleşimler ise; Amorgos- Markiani⁵²⁶, Panarmos ve Kynthos'dur⁵²⁷.

Kuvvetli veya savunma pozisyonlarındaki yerleşimler Kikladlar'da uzun bir geleneğe sahiptir. Savunma mimarisi, tam olarak EK döneminde ortaya çıkar, OK ve GK dönemlerinde devam eder (**Harita 5**)⁵²⁸.

Kiklad ada gurubu içerisinde yer alan Melos adasında yapılan Phylakopi kazı çalışmaları sonucunda yerleşimin savunma mimarisiyle çevrelendiği görülmüştür (**Levha 40**). Phylakopi erken dönemlerinden itibaren var olan savunma mimarisinin 2. Binyıl yerleşimleri Phylakopi II, Phylakopi III ve Pylokopi IV olarak ayrılmıştır. Phylakopi III ve Phylakopi IV yerleşimlerinde savunma mimarisi bulunmaktadır⁵²⁹. Phylakopi yerleşiminin güney tarafındaki sur duvarının araştırılması ilk olarak 1896 - 1899 yıllarında yapılmıştır. İlk çalışmalar yapıldığında sur etrafında karışık malzemeler gelmesi nedeniyle tarihleme konusunda net bir yargıya varılamamıştır⁵³⁰. Genel olarak savunma duvarının erken evrelerde inşa edilip, Miken döneminde güçlendirildiği düşünülmektedir⁵³¹. Fakat daha sonrasında yapılan çalışmalarda Phylakopi III yerleşiminin GH I-II (GM I) ve Phylakopi IV yerleşiminin ise GH IIIB/C evrelerine tarihlendirilmiştir⁵³². Phylakopi IV GH IIIB savunma mimarisinin karakteristik özelliği

⁵²⁴ Lamb, 1936

⁵²⁵ Macqueen, 1968: 71

⁵²⁶ Marangou, 2006: 81

⁵²⁷ Stampolidis-Sotirakopoulou, 2011c: 33

⁵²⁸ Lambrinouidakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 163

⁵²⁹ Renfrew- vd., 2007: 9

⁵³⁰ Renfrew- vd., 2007: 68

⁵³¹ Renfrew- vd., 2007: 53-54

⁵³² Renfrew- vd., 2007: 10 ; Barber, 1981: 14

deniz kenarlarında bulunan etrafı kesik şekilsiz ve iri taşlardan kiklopik düzende yapılmış olmasıdır⁵³³.

Naxos Adası'nda yer alan yerleşimlerden Grotta'da GM/GK dönemlerine tarihlenen savunma mimarisi bulunmaktadır⁵³⁴. Yapılan çalışmalarda en geç evresi GTÇ'ye tarihlenmektedir⁵³⁵. Yerleşimde yaklaşık 20 m uzunluğunda ortaya çıkarılan LH IIIC ile aynı döneme ait bir sur duvarı önem arz etmektedir. Sur duvarının yaklaşık genişliği 3,1 – 3,2 m arasında değişmektedir. Miken üslubunda inşa edilen duvarda işlenmemiş büyük taş blokları kullanılmıştır. Savunma sistemi kerpiç bir üst yapı ile kendine özgü bir tarzda inşa edilmiştir. 1 - 1,3 m civarında duvar yüksekliği ve duvar üzerinde 2 ile 8 kat arasında kerpiç örgüsü üst yapı hakkında bilgi vermektedir. Duvarlarda ahşap hatılların koyulduğu yuvalarda tespit edilmiştir⁵³⁶. Ayrıca Naxos'ta yer alan Rizokastellia ve Mikre Vigla gibi yerleşimlerde, sistematik bir inceleme sonrasında, OK ve erken GK dönemlerine ait savunma mimarisi bulunduğu belgelenmiştir⁵³⁷.

Kiklad Adaları'nın kuzey bölümünde kalan Kea adasındaki Ayia İrini yerleşimi yıllarca yenilenen güçlü savunma mimarisine sahiptir (**Levha 41**). En erken savunma mimarisi D Dönemi diye adlandırılan ve OM IB / IIA'ya⁵³⁸ tarihlendirilen evrede inşa edilmiştir⁵³⁹. Büyük bir yangınla tahrip olan D evresi daha sonra F,G ve P evrelerinde tekrar inşa edilmiştir⁵⁴⁰. Çok iyi korunamamış olsa da F evresine ait X olarak adlandırılan dikdörtgen bir kulesi vardır. Sur duvarının kuzeyinde bulunan kule

⁵³³ Renfrew- vd., 2007: 6

⁵³⁴ Lambrinoudakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 159

⁵³⁵ Lambrinoudakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 157

⁵³⁶ Lambrinoudakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 160

⁵³⁷ Lambrinoudakis-Philaniotou-Hadjianastasiou, 2001: 164

⁵³⁸ Ayia İrini D yerleşimi OM IB / IIA döneminde Minos savaşının etkisiyle yıkıma uğradığı düşünülmektedir.

⁵³⁹ Lee, 1977: 177; Barber, 1981: 2-vd

⁵⁴⁰ Lee, 1977: 179

duvarları 1 – 1,5 m boyutlarında şist taşından inşa edilmiştir. Kulenin korunan kısmı yaklaşık 50 cm yüksekliğindedir. Bu kulelerin belli aralıklarla yerleşimin tamamını çevrelediği düşünülmektedir⁵⁴¹. Savunma duvarının dış yüzeyleri levha taş ile kaplanmıştır⁵⁴². Duvarın ortalama genişliği 1,8 metredir. Sur duvarında sistemli olarak bulunan boşlukların merdiven boşluğu olduğu ve sur duvarının üstünden merdiven kullanılarak inildiği tahmin edilmektedir⁵⁴³.

Samos'ta yer alan Heraion⁵⁴⁴ her ne kadar Kiklad takımadaları dışında olsa da Batı Anadolu ve Kiklad Adaları arasında önemli bir konumdadır. Heraion I – V aşamalarında güçlü savunma sistemine sahiptir⁵⁴⁵. Anadolu sahillerine yakınlığıyla bilinen Heraion yerleşimi, Kiklad adalarına ve Yunanistan anakarasına olan bağlantıları ile Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda konumunun önemini işaret etmektedir. ETÇ III surunun (MÖ 2200 - 2000) bir kısmı keşfedilmiştir. Dahası, etkileyici sur duvarlarının üç aşaması, Orta Tunç Çağı'na (MÖ 2000 - 1700) denk gelmektedir⁵⁴⁶. ETÇ surunun boyu 4,5 m, genişliği ise 1,8 - 2 m civarındadır. Savunma mimarisinin ana giriş kapısının her iki tarafında bulunan dikdörtgen bastionlar, kapının güvenliğini sağlamıştır⁵⁴⁷. Orta Tunç Çağı'na denk gelen savunma mimarisinin ilki 3 m uzunluğunda, beş ile yedi sıra düzensiz kireçtaşı ve volkanik taşla inşa edilmiştir. Üst kısımlarında bulunan kerpiç duvarların bir kısmı korunmuştur. Son evreye ait sur duvarı, OTÇ'nin yumuşak, kumlu tabakaların altında bulunmuştur. Bulunan bu savunma duvarının yüksekliği 1 m, genişliği 3 m ve uzunluğu yaklaşık 8 m civarındadır⁵⁴⁸.

⁵⁴¹ Lee, 1977: 2-3

⁵⁴² Lee, 1977: 4

⁵⁴³ Lee, 1977: 6-7

⁵⁴⁴ Konum olarak Doğu Ege adaları içerisinde yer alan yerleşim Kiklad Adaları başlığı altında alınmıştır.

⁵⁴⁵ Kouka, 2013: 576

⁵⁴⁶ Kouka, 2015: 223

⁵⁴⁷ Kouka, 2015: 227

⁵⁴⁸ Kouka, (Baskıda)

Ege denizi içerisinde yer alan bir diğer yerleşim Skyros⁵⁴⁹ adasında bulunan Palamari'dir. Palamari körfezi, Skyros adasının kuzeydoğu kıyısında yer almaktadır⁵⁵⁰. Renfrew'un gözlemlediği gibi, dönemin önemli yerleşim yerlerinin birçoğu denizcilik faaliyetlerine erişim için elverişli alanlara konumlandırılmıştı⁵⁵¹. Yerleşimde bulunan savunma mimarisi ETÇ II'den OTÇ sonuna kadar yerleşimi çevrelemiştir⁵⁵². Palamari'de bulunan sur kalıntıları ve savunma yapıları 19 m yüksekliğindeki tepenin üstünde 17.000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır⁵⁵³.

Kiklad adalarının batı kısmında yer alan Sifnos adasında MÖ 2. Binyılın sonlarında Miken dönemine ait iki yerleşim bulunmaktadır: Bunlardan biri Froudi tis Baronas diğeri ise Ayios Andreas yerleşimidir⁵⁵⁴. Bu yerleşimlerden Ayios Andreas güçlü bir savunma mimarisiyle çevrelenmiştir (**Levha 42**)⁵⁵⁵. Savunma mimarisine bakıldığında buranın planlı ve oluşabilecek herhangi bir saldırıya karşı kuvvetli bir sisteme sahip olduğu anlaşılmıştır⁵⁵⁶. Savunma mimarisinde payanda çıkıntısı şeklinde planlanmış 9 adet bastion bulunmaktadır⁵⁵⁷.

⁵⁴⁹ Konum olarak Doğu Ege adaları içerisinde yer alan yerleşim Kiklad Adaları başlığı altında alınmıştır.

⁵⁵⁰ Pavlopoulos- at all 2007: 5

⁵⁵¹ Broodbank, 2000: 279

⁵⁵² Romanau- vd., 2010: 281

⁵⁵³ Pavlopoulos- at all 2007: 6

⁵⁵⁴ Televantou, (2001): 191

⁵⁵⁵ Televantou, (2001): 191-213

⁵⁵⁶ Bu yerleşimlerde görülen savunma duvarı ve bu duvarlara yapılan eklere bakılınca Krzysztof Nowicki, 'Bu ek duvarın inşa edilmesiyle savunma duvarının güçlendirilmesi söz konusudur. Bu yerleşimlerin bazı yerel çiftçiler veya çobanlar tarafından değil, önemli ölçüde askeri deneyimi olan iyi organize olmuş bir toplum tarafından yapıldığı izlenimini vermektedir.' Yorumunu yapmıştır. Bkz; Televantou, (2001): 212

⁵⁵⁷ Televantou, (2001): 191

6 MÖ 2. BİNYILDA ORTA ANADOLU'DA GÖRÜLEN SAVUNMA SİSTEMİ

Orta Anadolu'yu kendi içerisinde sınıflandırarak iki kısma ayırınca; İlki Alacahöyük'ün kuzeyi ve Orta Karadeniz Bölgesi (özellikle Yeşilirmak ve Kızılırmak arasındaki bölge), ikincisi ise Alacahöyük'ün güneyi ve Kayseri Ovası olur⁵⁵⁸. Bu kültür her ne kadar kuzeyde Karadeniz, güneyde Çukurova, doğuda Yukarı Kızılırmak, batıda Sakarya'ya kadar yayılmış olsa da asıl merkezi olarak esas alınan bölüm Kızılırmak kavsinin içi, Kayseri ve Yeşilirmak ile Kızılırmak arasındaki sahadır⁵⁵⁹.

MÖ 2. Binyılda Orta Anadolu denildiğinde akla ilk gelen Hitit Uygarlığıdır. Hitit öncesi Anadolu topraklarına hakim olan Hatti Uygarlığı'nın adı ilk defa Mezopotamya yazılı kaynaklarında Akkad sülaleler döneminde geçer. "Hatti Ülkesi" olarak adlandırılan Anadolu toprakları bu ismi o kadar benimsemiştir ki Hitit'ler bile yeni yurtlarından söz ederken "Hatti Ülkesi" sıfatını kullanmışlardır⁵⁶⁰.

Günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce Mezopotamya'dan Anadolu içlerine yapılan ticaretteki merkezi konumda Kaniş yer almaktaydı⁵⁶¹. Bu ticarete güç dengesini elinde tutan Hitit krallarının bir şekilde MÖ 2.Binyıl sonlarına kadar etkin rolü devam etmiştir⁵⁶². MÖ 2. Binyılda Eski Assur metinlerinde Hititler olarak adlandırılan halkın varlığına işaret eden metinler bilinmektedir⁵⁶³. MÖ 1800 lere tarihlenen Kültepe tabletlerinde adı geçen Pithana'nın oğlu Kral Anitta'nın Hint-Avrupa kökenli mi yoksa yerli Hatti kökenli mi olduğu tartışmalıdır. MÖ 2.Binyılın başlarında durum böyleyken MÖ 17. yüzyıldan itibaren Hitit tarihi, Eski Krallık Dönemi(MÖ 1650-1425), Orta Krallık Dönemi(MÖ 1425-1350?) ve İmparatorluk dönemi(MÖ 1350-1200)olarak

⁵⁵⁸ Özgüç, 1963: 30

⁵⁵⁹ Özgüç, 1963: 31

⁵⁶⁰ Akurgal, 2015: 1

⁵⁶¹ Kulakoğlu, 2011: 1012-vd

⁵⁶² Van Den Hout, 2012: 22-44

⁵⁶³ Klengel, 2012:413

belirlenmiştir⁵⁶⁴. MÖ 2. Binyılın 2. yarısında Miken, Batı Anadolu ve Hitit karşılaştırmalı tablosu alttaki gibidir⁵⁶⁵.

	MİKEN	BATI ANADOLU TROIA	HİTİT
.....1500	GH I		
1500-1460	GH IIA	VId	
1460-1400	GH IIB	Vle VIf	
1400-1375	GH IIIA1	Vlg	1390 I.Tuthaliya
1375-1300	GH IIIA2	Vlh	1370 I. Arnuwanda 1355 II.Tuthaliya 1344 I. Şuppiluliuma 1322 II. Arnuwanda 1321 II. Murşili
1300-1230	GH IIIB1	VIIa	1295 II. Muwatalli 1271 III. Murşili 1264 III. Hattuşili 1239 IV. Tuthaliya
1230-1210	GH IIIB2	VIIa	
1210-1200	Geçiş GH IIIB2-IIIC Erken	Yıkım ?VIIb1	1209 III. Arnuwanda 1205 II. Şuppiluliuma
1200-1130	GH IIIC Erken	VIIb1	
1130-1100	GH IIIC Orta	VIIb2	
1070-1050/1030		VIIb2 ?	
1050/1030-1020/1000	Miken Sonrası Dönem	?	

Tablo 3 : Karşılaştırmalı Hitit – Miken- Batı Anadolu kronolojisi, Mountjoy, (1999);

Mountjoy P. A., (1998)

⁵⁶⁴ Van Den Hout, 2012: 27

⁵⁶⁵ Mountjoy, 1999:295-346; Mountjoy P. A., (1998): 33-67

Hitit öncesi Anadolu'da başlayan kiklopik duvar tarzı Eski Hitit Krallıklar Dönemi'nden itibaren kullanılmıştır⁵⁶⁶. Sur duvarları ve yer altı tünelleri ile güçlü savunma sistemi dönemin en güzel örneklerindedir⁵⁶⁷. Hitit şehirleri önceden planlanıp, topografyaya en uygun şekilde olan savunma sistemi ile çevrelenmiştir. Savunma mimarisinin özel olarak düzenlenmesi temel şehircilik anlayışı içerisinde yer almaktadır⁵⁶⁸. Surlar sandık duvar tekniğinde yapılmış, kapılar iki masif kule tarafına yerleştirilmiştir. Bu kuleler arasında bir veya iki kapılı geçitler bulunmaktadır. Hitit savunma sistemlerinin kapısı genelde, bir ila üç odacıklı bir oda kapısı olarak inşa edilirdi⁵⁶⁹. Hititler, düzenli aralıklarla kuleleri veya bastionları olan kazamat duvarları inşa etmişlerdir⁵⁷⁰. Hititlerin Geç Tunç Çağı'nda kazamat inşaatı tekniğinin benimsenmesi ve geliştirmesinin ardından, kazamat inşaat tekniği için en önemli form haline gelmiştir. Kuleler ve bastionlar, arasındaki mesafeler 10-15 m arasında düzenli aralıklarla inşa edilmiştir. En belirgin özellikleri arasında şehrin surları altından geçen yalancı tonoz tekniği ile yapılmış yer altı geçitleridir⁵⁷¹. Bunlar hem askeri işlevi hem de sembolik işlevi olan yapılardır. Hitit metinlerinde de sıkça savunma mimarisinden duyulan gururdan bahsedilmektedir.⁵⁷²

Özellikle MÖ 2. Binyılın 2. yarısında Anadolu'da etkin rol oynayan bu uygarlığın, Yeşilirmak-Kızılırmak kavsi arasında ve güneyinde yer alan bölge içerisinde önemli yerleşimleri bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin etrafını çevreleyen kendilerine özgü savunma sistemi ile çevrelenmiştir. Söz konusu bu yerleşimler: Kültepe/ Kaniş, Konya Karahöyük, Alishar, Hattuşa, Alaca Höyük, Şapinuva/Ortaköy, Kül Höyük, Kuşaklı/Sarissa, Eskiypar ve Büklükale'dir. Yerleşimlerin hemen hemen hepsinde

⁵⁶⁶ Akurgal, 2015: 84

⁵⁶⁷ Puchstein, 1912: 51

⁵⁶⁸ Mielke, 2012: 139

⁵⁶⁹ Maner, 2017: 73-84

⁵⁷⁰ Maner, 2017: 73-84

⁵⁷¹ Maner, 2013: 419-vd ; Bkz; Macqueen, 1986: 11- vd

⁵⁷² Mielke, 2012: 141

görülen en büyük özellik belli bir yapı ve sistemde, bir birlik oluşturacak şekilde inşa edilmeleridir. Bu sistemin en belirgin özelliği, kazamat ve sandık duvar tekniğidir⁵⁷³. Bu tekniğin temel özelliği, güçlü yapılan ve karşılıklı duran iki duvar arasında küçük bölmeler/hücreler oluşturarak duvarların daha sağlam olması sağlanmıştır. Bölmelerin iç dolgusu yerleşimlere göre bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Kazamat tipi olarak adlandırılan duvar bölmelerin içi boş⁵⁷⁴ bırakılırken sandık duvarların içi taş veya toprakla doldurulmuştur. OTÇ içerisinde var olan potern unsurları bu dönemde Kıta Yunanistan da dâhil olmak üzere⁵⁷⁵ birçok yerde görülür. Hitit savunma mimarisinin de en belirgin özelliklerinden biri olan poternli girişler savunma duvarının altından sistemli bir şekilde geçişi sağlar.

Savunma yapılarına bakıldığında aslında bu mimari öğelerin ilk amacı olarak, yerleşim yerinin korunması, güveniğin sağlanması ve ani bir saldırı öncesi zaman kazanmak olduğu düşünülmektedir. Fakat bu yapıların Anadolu'da özellikle Hitit ile başlayan sembolik bir tarafı da bulunmaktadır. Yerleşim yerinin savunma mimarisi ayrıca o yerleşimin güçlü ve gösterişli olduğunun da kanıtı olarakta düşünülmüştür. Bu yüzden Hitit savunma mimarisinin daha çok bir güç gösterisi ve ihtişam algısı yaratmak için yapıldığı düşünülmektedir. Hattuşa'da yerleşimin tamamında maksimum 12-15 Binyıl arasında insan yaşadığı tahmin edilmektedir; Savunma mimarisine bakıldığında ise savunma duvarının çok geniş alanı kapladığını, çok fazla kule ve bastion yer aldığı görülmektedir. Sadece askeri açıdan bakıldığında neredeyse halkın tamamının surda görevli olması gerekirdi⁵⁷⁶.

⁵⁷³ Maner, 2009: 57

⁵⁷⁴ Bu boş bölmeler bazen asker odası niteliğinde bazen depo olarak ve bazen de savunma sırasında dışarıyı gözetleme ve savaşa alanı olarak kullanılıyordu.

⁵⁷⁵ Tiryns'te bu uygulamaya örnek verilebilir.

⁵⁷⁶ Boğazköy/ Hattuşa hafiri olan Andreas Schachner'in kendi ağzından alıntı yapılmıştır. Çalışmam sırasında verdiği destekten dolayı kendisine teşekkür ederim.

Aslında Hitit yerleşimlerine bakıldığında, arkeolojik bulgular Hititlerin, yaşadıkları yerlerde inşa edilen mimari yapılarını, bu yapılara uyguladıkları teknikleri ve kullanılan taş işçiliği standartlaştırmaya çalışıldığını göstermektedir⁵⁷⁷.

MÖ 2. Binyılda Orta Anadolu savunma mimarisinin en erken örneği, Kültepe/ Kaniş yerleşiminde yer almaktadır (**Harita 5**). Hafiri tarafından yerleşimin, Yakınoğu'nun en geniş sur sistemlerinden birine sahip olduğu düşünülmektedir⁵⁷⁸. Kent planının düzenli bir şekilde olması ve höyüğün kenarlarının yükseltisinin aynı seviyelerde olması sur ihtimalini doğrular niteliktedir. Yapılan incelemeler sonucunda sur duvarının bazı kısımları bulunmuştur⁵⁷⁹. Sitadel kısmında yer alan Geç Sarayın (sitadelin II ve Ib katlarına ait) çevre duvarı 110x120 m. boyutlarında, temel kalınlığı ise 4 metredir. Sarayın çevre duvarına 7 metrelik aralıklarla küçük kuleler/payandalar yerleştirilmiştir fakat bunlar savunma amaçlı değildir (**Levha 43/A**)⁵⁸⁰. Sitadel suru aynı zamanda sarayın dış duvarı olarak tanımlanmaktadır. Saray bu sura bağlı şekilde yapılmıştır⁵⁸¹. Geç dönem surundaki payanda/kuleler testere biçimi görünümündedir ve Alishar ile Karahöyük sur sisteminde kullanılan teknikle benzerdir⁵⁸². Surun güneybatı köşesinde, yüksekliği 2 m. genişliği ise zeminde 1.50 m, üst genişliği 1 m olan poternli giriş bulunmaktadır⁵⁸³. Geç dönem savunma duvarı eski sistemin üzerine yapılmıştır. Alttaki eski sur, iki kenarı iri düz taşlarla örülmüş ortası moloz taşlarıyla doldurulmuş ve üstü kerpiç duvarla yükseltilmiş, toplam temel yüksekliği 4 m civarındadır. Surun bir diğer özelliği ise Alishar'da da görüldüğü gibi testere dişi tekniğiyle yapılmasıdır. Bu duvarların farkı ise içleri dolu sandık şeklinde olmaması, sandıksız taş örgüyle yapılmış

⁵⁷⁷ Maner, 2017: 73-84

⁵⁷⁸ Özgüç, 2005: 12

⁵⁷⁹ Özgüç, 1950: 12

⁵⁸⁰ Özgüç, 1950: 88

⁵⁸¹ Özgüç, 1950: 90-91

⁵⁸² Özgüç, 1950: 105

⁵⁸³ Özgüç, 1950: 91-92

olmasıdır⁵⁸⁴. Kısa aralıklarla yapılan bu iki sur arasındaki en önemli fark ise eski surun testere dişi sisteminde olmasıdır⁵⁸⁵.

Konya Karahöyük'te (**Harita 5**) bulunan Eski Hitit dönemine tarihlendirilen sur mimarisi sandık duvar biçimindedir (**Levha 43/B**). Birbirine bağlı ve paralel uzanan iki dış duvar ve bu duvarları birbirine bağlayan küçük hücrelerden oluşturulmuştur. Surun ortalama kalınlığı 9.50 m civarındadır. Sur duvarında destekleyici payandalar bulunmaktadır. 40 m aralıklarla konulan kuleler surdan 2.50 m çıkıntı yapıp 9 metrelik uzunlukta duvarla oluşturulmuştur⁵⁸⁶. Bulunan 2. kule ilkinde göre daha fazla çıkıntılıdır. Daha sonra yapılan çalışmalarda bu kulenin karşılığı bulunmuş ve şehrin giriş kapısını koruyan karşılıklı kuleler olduğu anlaşılmıştır⁵⁸⁷. Yerleşimde ön kapıdan sonra, kapı düzenlemesinde arka arkaya iki adet giriş yer almaktadır. Bu tip kapı girişlerinin öncüsü kabul edilmektedir.

MÖ 2. Binyılda OTÇ ve GTÇ içerisinde savunma mimarisi bulunan Alishar, konumu nedeniyle yerleşime elverişli korunaklı bir alanda yer alır. (**Harita 5**) Fakat yine de şehrin etrafı surlarla çevrilmiştir (**Levha 44**)⁵⁸⁸. Surun taş temelleri, kerpiç blokları yerleştirilmeden önce, ızgara planlı ahşap hatıllarla desteklenmiştir⁵⁸⁹. Savunma mimarisinde sandık duvar örgüsü kullanılmıştır. Sur testere dişi olarak adlandırılan çıkıntılar ile oluşturulmuştur. Bu çıkıntılar hem duvarı desteklemede hem de sur cephesinin kontrolünü sağlamak amacıyla inşa edilmiştir⁵⁹⁰. Sur duvarında oluşturulan çift duvar örgüsünden dıştaki duvar daha kalın yapılmıştır⁵⁹¹. Savunma duvarını

⁵⁸⁴ Özgüç, 1999: 25

⁵⁸⁵ Özgüç, 1999: 26

⁵⁸⁶ Alp, 1957: 661

⁵⁸⁷ Alp, 1959: 691

⁵⁸⁸ Sagona - Zimanski, 2009: 234

⁵⁸⁹ Von Der Osten, 1935: 10

⁵⁹⁰ Naumann, 1975: 249-250

⁵⁹¹ Von Der Osten, 1935: 4

destekleyen toprak set hem erken evrede hem geç evrede tespit edilmiştir⁵⁹². Şehrin ana kapısının doğu tarafı bir kule ile desteklenmektedir⁵⁹³. Sur duvarı ve kapıların güvenliğini sağlamak amacıyla yapılmış olan ve yaklaşık 50 m civarında uzunluğa sahip potern girişi bulunmuştur⁵⁹⁴.

Hitit başkenti olan Hattuşa (**Harita 5**), MÖ 19. Yüzyılda önemli yerleşimlerin başında gelmektedir⁵⁹⁵. Orta Anadolu'da ETÇ sonundan Hititler dönemine kadar olan süreç kesintisiz olarak sadece bu yerleşimde bilinmektedir⁵⁹⁶. Şehrin etrafını çevreleyen savunma mimarisi sadece savunma amaçlı değil ayrıca bir güç gösterisi ve başarılarının simgesi olarak inşa edilmiştir⁵⁹⁷. Hattuşa'nın sur duvarı 9 km uzunluğundadır ve bu sur duvarlarında yaklaşık 300 kuleye ve burca sahiptir (**Levha 45**)⁵⁹⁸. Sandık duvar tekniğinde inşa edilmiş olan sur duvarı 6-8 m arasında genişliğe sahiptir. Sur üzerine 15-20 m aralıklarla yükselen kuleler yerleştirilmiştir. Sur duvarları altından geçen poternler 80-100 m aralıklarla inşa edilmiştir⁵⁹⁹. Hattuşa'nın en güneyinde yer alan Yerkapı, savunma mimarisinin en muhteşem örneği olarak görülür⁶⁰⁰. Yer kapı dışında 30 m yüksekliğinde, 250 m uzunluğunda ve 80 m genişliğinde toprak bir set bulunmaktaydı. Bu setin ilgi çeken tarafı ise çok uzaklardan bile fark edilecek olan beyaz renkle üstünün sıvalı olmasıdır. Bu setin her iki tarafında taş merdiven basamakları bulunmaktadır. Set üzerindeki sur duvarının ortasında sfenksli kapı bulunmaktadır⁶⁰¹.

⁵⁹² Von Der Osten, 1935: 4-5

⁵⁹³ Von Der Osten, 1935: 8

⁵⁹⁴ Sagona - Zimanski, 2009: 234

⁵⁹⁵ Seeher, 2002: 461

⁵⁹⁶ Schachner, 2012: 154

⁵⁹⁷ Schachner, 2012: 160-161

⁵⁹⁸ Seeher, 2010: 11

⁵⁹⁹ Seeher, 2002: 462

⁶⁰⁰ Mielke, 2012: 139

⁶⁰¹ Seeher, 2002: 462

Çorum ilinde yer alan Alaca Höyük'te (**Harita 5**) güçlü Hitit savunma mimarisi GTÇ'na denk gelmektedir. Alaca Höyük II. katında yer alan savunma mimarisinin çok daha iyi olduğu görülmüştür. Bu tabakada yer alan istinat duvarı toprak sete dayandırılmıştır⁶⁰². Alaca Höyük'teki savunma sisteminde andezit taşı kullanıldığından ağırlığı azaltmak için iri taşlarla geniş bir alt yapı oluşturulmuş taş ve kerpiç kullanılarak temellere sandıklar yapılarak kaideler meydana getirilmiştir. Bu sayede temel kaidesi güçlendirilmiştir⁶⁰³. Şehir suru 250 m çapında ve kuleler dikdörtgen planlıdır (**Levha 46/A**)⁶⁰⁴. Yerleşimin batı tarafında yer alan giriş potern yapısı olarak düşünülmüştür. Bu alanda bulunan sur kalınlığı yaklaşık 10- 11 m arasında değişmektedir. Poternin temeli kalker, üst kısmı ise bazaltla örülmüştür. Bu giriş üstünde iki kule, iki kapı ve bir hol yer almaktadır. Potern bindirme tekniğiyle yapılmış ve üste doğru daraltılmıştır⁶⁰⁵. Alaca Höyük mimarisinde surlar dışında giriş kapıları önemli bir yer tutmaktadır. Duvarların cephesi kabartmalar ile süslüdür ve bu alanlar bastion yapısı ile desteklenmiştir. Kuleler arasında yer alan kapılara özenle yapılan sfenksler konmuştur. Sfenksli kapı, kalker temel üzerine andezit taş blokları ile inşa edilmiş kuleler arasında yer almaktadır⁶⁰⁶. 4-6 m arası yükseklikte olan bu kuleler, üstüne konulan kerpiç bloklarla tamamlanmıştır. Kapı genişliği 10 m civarındadır⁶⁰⁷. Oluşturulan bu mimari bloklar(ortostatlar), üzerindeki kabartmalar batı kulesinde üst üste iki sıra oluşturmaktadır. Doğu kulesi çok iyi durumda olmasa da üç blokun yeri bellidir⁶⁰⁸. Bu kapının dini ritüellerde kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁰⁹. Daha sonraki kazılarda mabet-saray binasında I ve II. çevre duvarının olduğu anlaşılmıştır⁶¹⁰.

⁶⁰² Çınaroğlu - Genç, 2002: 429-430

⁶⁰³ Akok, 1979: 112-113

⁶⁰⁴ Özgüç, 2002: 467

⁶⁰⁵ Koşay, 1966: 11

⁶⁰⁶ Özgüç, 2002: 467

⁶⁰⁷ Koşay, 1966: 10

⁶⁰⁸ Darga, 1992: 130

⁶⁰⁹ Çınaroğlu-Çelik, 2012: 198

⁶¹⁰ Çınaroğlu-Çelik, 2012: 203

Çorum ilinde yer alan bir diğer yerleşim ise Şapinuva/Ortaköy yerleşimidir (**Harita 5**). Bu Hitit yerleşimi 9 km'lik bir alan yayılmasıyla önemini göstermektedir⁶¹¹. Burada bulunan Sur duvarının temelleri kırma taştan yapılmıştır. 110 cm genişliğinde ve karşılıklı duran her iki duvar sandık duvar şeklinde yapılmıştır. Sandıkların içi herhangi bir dolgu malzemesi ile doldurulmamış aksine bu alanlar depo ve genel kullanım için ayrılmıştır⁶¹². Sur sistemin tek duvar genişliği 1,50 m, sandık duvar genişliği 5 m, sandık uzunluğu 29,5 m, sandık genişliği ise 2 m. dir. Kulelerin arasında yer alan kapının genişliği 8 m. kapının içeriye doğru derinliği 9 m.dir (**Levha 46/B**). Giriş holünün her iki tarafı 1.30 m genişliğinde ve 6.50 m. uzunlukta olup sağda ve solda birer oda bulunmaktadır. Kapı yapısının ve duvarların temellerinde iri kireç taşları kullanılmıştır⁶¹³.

Ankara'nın 55 km güneyinde Haymana'nın 17 km kuzeyinde yer alan Kül Höyük'te de savunma sistemi tespit edilmiştir (**Harita 5**). Yerleşimin kuzeydoğusunda kiklopik sur duvarı kalıntılarına ulaşılmıştır (**Levha 47/A**). Üst üste duran üç andezit bloğu insitu olarak ele geçmiştir⁶¹⁴. Hitit savunma sisteminde görülen eğimli yerlerin bazılarında yamaç kaplama taşları bulunmuştur. Sur duvarını destekleyen iki payanda Orta Anadolu savunma mimarisinde görülen bir düzeltmedir⁶¹⁵. Şehir savunma duvarının altından geçen ve yaklaşık 25,50 m uzunluğunda olan bir potern bulunmuştur. Kalker taşları bindirme tekniğiyle yapılan poternin doğu duvarı dik, batı duvarı da doğu duvarına yaslanmış olarak yapılmıştır. Boğazkale'de de bu teknik kullanılmıştır⁶¹⁶.

⁶¹¹ Süel-Süel, 2012: 179

⁶¹² Süel, 2005: 246

⁶¹³ Süel-Süel 2002: 413-418

⁶¹⁴ Mermerci, 1994: 17

⁶¹⁵ Temizsoy – Kaya, vd. 2000: 27

⁶¹⁶ Mermerci, 1994: 19

Sivas'ın 50 km güneybatısında bulunan Kuşaklı/Sarissa (**Harita 5**) adını yerleşimin etrafını saran surların günümüzdeki izlerinden almaktadır⁶¹⁷. Yerleşim MÖ 16.yüzyıl'da kurulmuş ve daha öncesine ait yerleşim saptanmamıştır⁶¹⁸. Şehrin etrafını 1.5 km boyunca çeviren sur sistemi sandık duvar tekniğinde yapılmıştır (**Levha 47/B**). Sandık duvarların bir kısmı dolu bir kısmı günlük kullanım için boş bırakılmıştır. Sur duvarı kuleler ile desteklenmiş ve bu yapılar taş döşemeli yapay toprak yığıntısı üzerinde yükselmektedir. Bu toprak yığıntısı Kuşaklı/Sarissa'nın konumu ile alakalıdır. Doğal savunma için oluşturulmuş yapay tepelikler olarak düşünülmüştür⁶¹⁹. Oval biçimde olan sur duvarında toplam 4 giriş bulunmaktadır. Güneydoğu şehir kapısı iki kule tarafından korunmaktadır. Kuleler arasında yer alan giriş kısmı 3.20 m. genişliğinde üç geçişli olup iki de kapı odası bulunmaktadır. Şehrin içine doğru uzanan yol taş döşelidir. Savunma sistemi içerisinde yer alan taş merdiven ve yamaç kaplaması yerleşimin erken safhasına verilmiştir. Bu *taş merdiven*⁶²⁰ yardımıyla surla çıkıldığı düşünülmektedir⁶²¹.

Çorum ilinde bulunan ve üç büyük Hitit şehiri arasında kalan Eskişehir önemli kavşak ve geçiş yolu üzerinde yer alır (**Harita 5**)⁶²². Eskişehir'de M.Ö. 2. Binyıla ait bir çevirme duvarına ulaşılmıştır⁶²³. Sur duvarının yer yer tahrip edildiği anlaşılmıştır. Sur duvarının bir parçası olarak düşünülen ve kaliteli bir işçiliğe sahip olan 1,5x1,5x0,35 m. ölçülerinde andezit ortostat ele geçmiştir⁶²⁴.

Ayrıca Kırıkkale İlinde yer alan Büklükale' de savunma sistemi tespit edilen bir diğer yerleşimdir (**Harita 5**). Burada yapılan jeomanyetik araştırmalar sonucunda iki sıra halinde birbirine paralel uzanan duvarlar tespit edilmiştir. Hafiri bu duvarların sur

⁶¹⁷ Müller-Karpe, 2012: 220

⁶¹⁸ Müller-Karpe, 2002: 470

⁶¹⁹ Müller-Karpe, A. 1999: 448).

⁶²⁰ Savunma mimarisi incelen yerleşimlerde savunma mimarisinde taş basamak kanıtlarına sadece burada rastlanıldı

⁶²¹ Müller-Karpe, A. 2000: 311-312

⁶²² Sipahi, 2012: 240-249

⁶²³ Mellink, 1971: 165

⁶²⁴ Mellink, 1975: 204

duvarı olması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca bu sur duvarının üzerinde iki kulenin varlığına gösteren bulgulara rastlanmıştır⁶²⁵. 2016 yılında yapılan jeofizik çalışmalarda ise aşağı şehrin etrafının surla çevrili olduğu anlaşılmıştır **(Levha 48)**⁶²⁶.

Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Oymağaç yerleşmesinde, yapılan Jeofizik çalışmaları ile savunma mimarisi tespit edilmiştir. Sur, Hitit'te sıkça kullanılan kazamat tekniğinde yapılmıştır. Kentin güneydoğusunda yapılan jeofizik çalışmaları neticesinde ise Hattuşa'nın Kral Kapısına benzer bir plana sahip giriş açığa çıkarılmıştır⁶²⁷.

Yozgat'ta yer alan Uşaklı Höyük sit alanında yapılan çalışmalarda şehrin etrafını çevreleyen savunma mimarisi bulunmuştur. Burada Geç Tunç Çağı'na, Demir Çağı'na ve milattan sonraki döneme ait mimari kalıntılara rastlanılmıştır⁶²⁸. Ayrıca Sivas Yıldızeli'nde yer alan Kayalıpınar yerleşimininde de savunma mimarisi bulunmaktadır⁶²⁹.

⁶²⁵ Matsumura, 2011: 413

⁶²⁶ Matsumura- Baştürk, 2016: 491

⁶²⁷ <http://www.nerik.de/>: 2011 Raporu

⁶²⁸ Mazzoni-vd. 2016: 44

⁶²⁹ Müller-Karpe,- vd., 2019:219-270

7 DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Savunma yapıları Anadolu'da Neolitik Çağ 'dan itibaren belirli bir sistemde yapılmaya başlanmıştır. Bu çağ öncesinde insanlar aynı güven endişesiyle mağara içlerine yerleşmişlerdir. Unutmamak gerekir ki, savunma yapısının amacı sadece karşı saldırıyı durdurmak değildir. Aynı zamanda insana güven duygusu ve zaman kazandırmasıyla karşı tehlikeye üstünlük kurmasını da sağlamalıdır. Tahkimat uygulaması aslında, köyler arası veya bölgeler arası düşmanlıklardan dolayı insanların kendilerini daha güvenilir bir alanda olduklarını hissettiğinin göstergesidir.

Neolitik Çağ'daki çatışmaların sonucunda Anadolu ve Ege dünyasında yer alan tahkimat sisteminde ilkler yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde Anadolu'da kimi yerleşimler pise tekniği ile kimi yerleşimler ise etrafındaki hendekle kendilerini korumaya çalışmıştır. Fakat bu uygulamanın zamanla var olan ihtiyacı karşılamadığı görülmüştür. Yine bu dönem içerisinde Anadolu ve Ege dünyasında taş temelli tahkimat sistemine ihtiyaç duyulmuş ve uygulanmıştır⁶³⁰. Kiklad Adalarında, Neolitik Çağ'da Saliagos yerleşimi ve Andros'ta yer alan Strofilas yerleşimi savunma duvarı ile çevrelenmiş ve burada yuvarlak planlı bastionlar yapılmıştır. Yapılmaya başlanan bu sistem GTC sonuna kadar devam etmiştir. Neolitik Çağ'da yapılan çevre duvarı zamanla gelişmiş ve bu sisteme ek uygulamalar yapılmıştır. Bu dönem içerisinde yapılan eklemeler kule ve kapı geçitleridir.

⁶³⁰ Sur duvarları Neolitik Çağ sonlarına doğru Sakız adasında, Emborio'da bulunmuştur. Kıta Yunanistan'da yer alan Vouliagmeni Gölü etrafındaki Eutresis kültür bölgesinde savunma çukuru yapılmış ve Teselya'daki Argissa'da benzer savunma çalışmalarının yapıldığı da görülmüştür. Kikladda Grotta-Pelos kültürünün muhtemel savunma sistemi kanıtının bulunduğu tek yerleşim yeri Despotiko Adasındaki Zoumbaria'dır. Ancak duvarlar çok etkileyici değildir. Bu yerleşimlerin tarihlenmesi net değildir. Bunlar dışında Anadolu'da Neolitik Çağ'da yerleşim etrafının taş ile çevrili olduğunu Hoca Çeşme, Hacılar, Aşıklı Höyük, Kuruçay, Aşağı Pınar yerleşimlerinden görmekteyiz.

Kalkolitik Dönem içerisinde kapı sistemi geliştirilerek⁶³¹ güvenlik kontrolü arttırılmıştır. Bu dönem içerisinde gelişen sistemin ETÇ öncesi kale/kent yerleşim şeklinin öncüsü olduğu söylenebilir⁶³². Kalkolitik dönemde evlerin kalın duvarları savunma mimarisi için önemli bir yere sahiptir. Bu duvarlar kimi zaman savunma mimarisini oluşturmuştur.

MÖ 3. Binyılda Ege'deki savunma çalışmaları, bölgede militarizmin yükselişine tanıklık etmiştir. Bu Binyıl içerisinde Kuzey Ege'de, Batı Anadolu'da ve Yunanistan anakarasında olan birçok yerleşim aynı kaderi yaşamıştır. Buralarda yer alan yerleşimler ya terkedilmek zorunda kalmış, ya da güçlü bir yıkıma maruz kalmış, ancak güçlü yerleşimler yaşamını sürdürmüştür. Bu etkiyi yerleşimlerin etrafını çevreleyen savunma sisteminden yorumlamak mümkündür (**Levha 49**). MÖ 3. Binyılda Ege arkeolojisinde savunma mimarisi öncülüğünü Troia yapmış daha sonra Liman Tepe'de bulunan anıtsal savunma mimarisi ise Batı Anadolu'yla Ege arasındaki güçlü bağlantıları göstermiştir. ETÇ II içerisinde, Ege'de birçok savunma mimarisi görülmüştür. Ege kıyılarında bu dönem içerisinde etrafı güçlü savunma sistemi ile çevrili yerleşimlerin belirli ortak yanları vardır, bunlar içerisinde en belirginini yarım ay/at nalı şeklinde kulelere sahip olmalarıdır. Askitario'da, Manika'da, Aegina'da, Lerna'da Korakou kültür yerleşiminde, yarım daire biçimindeki bastionlarla güçlendirilmiş savunma mimarisi mevcuttur. Oldukça benzer bastionlar, Syros üzerinde Kastri ve Naxos'taki Panormos'ta inşa edilmiştir. Batı Anadolu sahil kesiminde ise sadece Liman Tepe ETÇ II'de bastion yapısını görüyoruz.

⁶³¹ Örneğin Kalkolitik dönem içerisinde Hacılar II'de yer alan savunma duvarına çok düzenli olmasa da kapı girişinin hemen yanına iki kule yapılmıştır. Kapı girişinin 9 m kadar içeriye girmesi her hangi bir durumda üstten kapıya müdahale edilmesini sağlamıştır.

⁶³² Güvercinkayası'nda yer alan ve birden fazla evreye sahip savunma duvarı bulunan yerleşimin, sarp kayalık üzerindeki konumundan yararlanarak kendisine doğal bir savunma oluşturması, Orta Kalkolitik Dönemine tarihlenmektedir.

MÖ 3. Binyılda Batı Anadolu sahil kesimi, Adalar ve Kıta Yunanistan arasında etkileşim hızlanmış ve bu etkileşim sonucunda yaşam tarzında önemli benzerliklerde artış olmuştur. Son zamanlarda araştırmalar Batı Anadolu sahil kesiminin orta kısmında yoğunlaşmıştır. Bu dönem önemli yerleşimleri arasında bulunan Liman Tepe, Bakla Tepe ve Kale Tepe'de savunma mimarisi bulunmuştur.

MÖ 3. Binyıl yerleşimleri, ETÇ'de başlayan zenginliğin sonucunda çıkabilecek savaş ve yağma olaylarından etkilenmemek için daha güçlü ve sistemli savunma mimarisine ihtiyaç duymuştur. Ege denizi için bu dönemde başlayan korsancılık faaliyetleri Tunç Çağı boyunca sürmüştür. Ege'de artan bu yağma ve korsancılık faaliyetlerinin nedenleri arasında, artan zenginlik ve neolitik teknelerden çok daha hızlı, daha manevra kabiliyeti olan gemilerin inşa edilmesi gösterilebilir. Ege denizi kıyısında yer alan yerleşimler ticaret için deniz kenarına kurulmuştur. Bu dönem içerisinde dışardan gelebilecek saldırılardan etkilenmemek için savunma mimarisinin güçlü olması gerekmiştir. Böylece hem kendini hem de dışardan gelecek olan tüccarların güvenini sağlamıştır. Batı Anadolu, Yunanistan Anakarası ve Kiklad Adaları için bu gelişmeler yaşanırken Girit Adası'nda bu dönem içerisinde her hangi bir savunma sistemi henüz bulunamamıştır. Bununla birlikte, Girit'te MÖ 3. Binyıl dışında MÖ 2. Binyılda⁶³³ da savunma sisteminin bulunmaması dikkate değerdir. Girit adasında yapılan araştırmalarda mezarlık alanlarında savaşçılarla birlikte gömülmüş olan savaş aletleri bulunmuştur. Savaşçılarla gömülü silahların miktarları göz önünde bulundurulduğunda burada yaşayan insanların savaştan uzak olmadığı anlaşılmaktadır. Her dönemde sivil çatışmalar yaygındır. Dönem yerleşimlerinde güçlü savunma mimarisi bulunan merkezler göz önüne alındığında Girit adasında savunma mimarisi bulunmaması şaşırtıcıdır. Girit'in coğrafi özellikleri, tarih öncesi dönemde niçin savunma mimarisinin olmadığını açıklayamamaktadır. Korsanları yok etmek için yeterince güçlü bir deniz

⁶³³ Girit'te GTÇ sonlarında savunma mimarisi bulunan merkezler olmuştur.

filosunun varlığı bile, ki bu kuvvetli bir varsayımdır, iç çekişmeyi ve dışardan gelen saldırıyı nasıl engellerdi? Güçlü saraylara sahip olan Girit, herhangi bir saldırıda kalesini kapattığında doğal bir savunma içerisinde mi oluyordu? Muhtemel asıl nedenin Girit'in, gelebilecek her hangi bir saldırıyı deniz üzerinde engelleyecek güçte olmuş olmasına bağlamak olacaktır.

MÖ 3. Binyıl ile başlayan güçlü savunma mimarisindeki benzerliklerin birçoğu, yalnızca yakın kültürel içerikten değil, metalürjinin gelişmesinden dolayı ortak bir ihtiyaç haline gelmiştir. Ama yine de, açıkça iletişimin sonucu olan birçok özel paralellik bulunmaktadır. MÖ 3. Binyılda savunma mimarisinde görülen bu değişimler ve devasa duvarlar ile var olan yerleşimler yeni bir sosyal organizasyon düzeyini göstermişlerdir. Aslında var olan bu sistemler ve yerleşimlere bakıldığında yeni bir askeri teknoloji ürünü olarak kabul görülebilir. Erken Tunç Çağı'nın sonlarında ortaya çıkarılan kısa hançerlerden ve daha sonrasında görülen etkileyici uzun kılıçlara kadar, hâlihazırda gözden geçirilmiş silahların gelişimi savunma mimarisi ile ilişkilendirilebilir. Savaş, Neolitik çatışmalardan, silahlı savaşçıların düzenlediği saldırıya doğru gelmiştir. Bu doğrultuda bu saldırılardan korunma teknikleri ve savunma mimarisi de gelişmiştir.

MÖ 2. Binyılda Ege'de süren korsan istilalarını devam ettiği düşünülmektedir. Hatta bundan dolayı dönem yerleşimlerini seçerken bu tür olaylara hazırlıklı olarak yerleşim yerlerinin tayin edildiği yüksek ihtimaldir. Bu dönem başlarında Anadolu ve Ege dünyası için geçerli olan yenilik Troia VI'da yer alan savunma mimarisini gösterişi ve iltizamıdır. Troia VI'da bulunan savunma mimarisi daha dikkatli işlenen taş blokları, düzenli bir şekilde üst üste yerleştirilmiştir. Bu işlemler önceki dönemlerden tamamen farklı bir görünümde. Troia'da yaşanan bu gelişmelerin yansımaları daha sonra

Phylakopi yerleşiminde görülür.⁶³⁴ Phylakopi ve Troia VI'nın devasa duvarlarında görülen, bu hızlı gelişme, Ege toplumundaki dönüşümü de göstermektedir.

Bu dönem içerisinde daha önceden de belirtildiği gibi Girit'te şehri çevreleyen herhangi bir savunma mimarisi görülmemektedir. Yapılan son araştırmalarda Girit için geçerli olan belirli bir sistemin var olduğunu dile getirilmektedir. Fakat bu sistemin savunma amaçlı olmadığı daha çok gözetleme yapıları olduğu düşünülmektedir. Yapılan gözetlemenin, oluşabilecek tehlikelere karşı önlem niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu yapıların standart bir tipi bulunmamaktadır. Daha çok şehrin dışında ve denize yakın konumda yer alırlar. Girit'te bulunan saray içerisinde askerlerin bulunduğu koruma odalarının varlığı da söz konusudur.

MÖ 2. Binyılın sonlarına⁶³⁵ doğru Girit'te de savunma mimarisinin olduğu yerleşimler görülmüştür. Burada yapılan savunma amaçlı yapılar, yaşayan halkın herhangi bir tehlike anında kaçıp sığınacakları alanlar olarak kullanılmıştır. Daha çok dağlık arazilerde bulunan bu yerleşimlerdeki izlenim halkta bir panik durumu olduğunu göstermektedir. Girit'te MÖ. 2. Binyılda durum böyleyken Kıta Yunanistan için bu durum aynı değildir. MÖ 2. Binyıl başlarında anakarada yeterince güçlü yapılmış olan yerleşimler bulunmaktadır. Üst üste yerleştirilen masif taş bloklarla yapılmış olan bu yerleşimlerin yerini MÖ 2. Binyıl ortalarında Miken tarzı kiklopik duvarlar almıştır. Buradaki savunma mimarisinde kullanılan taşlar çok büyük boyutlardadır.

MÖ 2. Binyıl ortasına doğru Batı Anadolu'nun doğusunda etkin güç olan Hitit Devleti, bir diğer taraftaki komşusu ise, Miken Uygarlığı'dır. Aslında her iki bölge arasında kalan bu bölgedeki yerleşimlerden çok; bu iki uygarlığın birbirinden etkilenmeleri söz konusudur. Batı Anadolu bu iki kültürün etkisini de taşıyan tampon bölge içerisindedir.

⁶³⁴ Troia'da görülen bu yenilikler için Blegen' *Orta Tunç Çağı Troia VI'nın görkemli savunma mimarisi, ihtişam ve karmaşıklık içinde kesinlikle Truva I ile V arasındakileri aşmaktadır.*' diyerek tanımlamıştır. Renfrew ise burda yaşanan yeniliklerin Phylakopi'de devam ettiğini belirtmiştir.

⁶³⁵ Girit'te yaşanan GM IIIB ve GM IIIC dönemleri.

Kiklopik duvar tarzının Hitit Devletine mi, yoksa Miken Uygarlığına mı ait olduğu daha önce de tartışılmış ve bunun üzerine birçok farklı yorum yapılmıştır. Bu iki güçlü kültürün etkileşimlerinin neler olduğu ve hangi mimari öğelerin ortak olduğu, yapılan araştırmalarla sabittir. Birbirinden bu kadar uzak olmasına rağmen bu kadar ortak mimari unsurlara sahip iki kültürün, bütün bunları yaşanan etkileşim sonucunda deneyimledikleri muhtemeldir. Yapılan savunma sistemleri kimi zaman bir ihtiyaçken, kimi zaman bir güç gösterisi olarak görülmüştür. Hatta savunma mimarisinin içinde yer alan ana giriş kapılarına, kötü ruhların ve kötülüklerin geçişini engellesin diye önemli sfenksler ve hayvanlar yapılmıştır. Her ne sebeple olursa olsun bu mimari tarzlarının zaman içinde birbirinden etkilenip geliştiği yadsınamaz bir gerçektir. Yunan Anakarasında yer alan ve dönemin önemli yerleşimleri arasında olan Mykenai ve Trynis'te, Hitit yerleşimlerinde de görülen önemli benzerlikler söz konusudur. Bunlar giriş kapıları süslemeleri (**Levha 50**), duvar örme teknikleri (**Levha 51**) ve potern (**Levha 52/A**) yapılarında mevcuttur. Poternli yapılar Anadolu'da ilk defa OTÇ içerisinde görülmüştür. Sadece mimari unsurlarda değil ayrıca kullanılan aletlerde de belirli ortak kullanımlar söz konusudur.⁶³⁶ Hitit Boğazköy savunma mimarisi düzeniyle Trynis savunma düzeni karşılaştırılabilir örneklerdir. (**Levha 52/B**).

Söz konusu iki kültür etkileşimlerinin ardından Batı Anadolu yerleşimlerine baktığımızda aslında kendine özgü bir sisteminin olduğunu söylemek mümkündür (**Levha 53**). Batı Anadolu'da kiklopik duvar tarzını görmekteyiz fakat tam anlamıyla doğusunda ve batısında yer alan kültürlerin savunma mimarisinden yoğun özellikler gözükmemektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucuna bakacak olursak, MÖ 2. Binyılda Batı Anadolu'da savunma mimarisi bulunan merkezleri üç ana başlık altında değerlendirmek mümkündür. ETÇ başından GTÇ sonuna kadar savunma mimarisi

⁶³⁶ Önemli Miken Uygarlığı yerleşimleri olan Mykenai, Gla gibi yerleşimlerde duvar taşı üzerinde görülen testere dişi izleri ve Boğazköyde bulunları aynı aletten çıkan izlere benzemektedir.

bulunan yerleşimler; OTÇ ve GTÇ boyunca savunma mimarisine sahip yerleşimler ve sadece GTÇ’da savunma mimarisi bulunan yerleşimler olarak tanımlayabiliriz. Ege için önem arz eden yerleşimlerin başında yer alan Troia ve Liman Tepe’nin savunma mimarisindeki sürekliliği bölge için enderdir. Liman Tepe’de bulunan OTÇ ve GTÇ savunma mimarisinde kıklopik duvar tarzı görülür fakat buluntular küçük bir alanda olduğu için detaylı bilgi verememektedir. Liman Tepe OTÇ ve GTÇ savunma duvarı, kıklopik duvar örgüsünde kullanılan devasa taş blokları yerine daha küçük toplama şekilsiz taşlarla oluşturulmuştur. Şekilsiz bu taş sıraları, diziliş bakımından kıklopik duvar örgüsünü anımsatmıştır. Troia VI. katında da kıklopik bir dizilim söz konusu olmuşsa da bu duvar yapımının ardından duvar yüzeyi detaylıca zımparalanmıştır. Batı Anadolu yerleşimlerinde bulunan savunma mimarisinde çok büyük ortak benzerlikler söz konusu değildir. Yaşamış oldukları çevrenin onlara sunduğu seçeneklerden faydalanıp kendilerini koruması için çevre duvarları inşa etmişlerdir. Elbetteki teknik ve beceri olarak bir önceki dönem özelliklerini geliştirdikleri anlaşılmıştır. Fakat Liman Tepe ETÇ I ve ETÇ II’de bulunan savunma mimarisindeki gösteriş, Liman Tepe OTÇ ve GTÇ savunmasında aynı değildir. Kısıtlı alanda alınan veriler şimdilik bunları göstermiştir. Liman Tepe yerleşiminde yaşanan bu farklılık MÖ 2. Binyıl savunma mimarisinin Batı Anadolu’da güçsüz olduğunun kanıtı değildir.

GTÇ içerisinde yapılmış olan Bademgediği Tepe, Çine-Tepecik Höyük, Milet ve Troia üzerinde Hitit etkisinden bahsetmek mümkündür. Bu yerleşimler arasında Hitit savunma mimarisine benzer en yakın örnek Milet yerleşimidir. Kulelerinin dizilişi ve duvarlarda kullanılan kazamat tekniği neredeyse tek elden çıkmış gibidir. Çine-Tepecik, Bademgediği Tepe ve Hitit savunma mimarisi arasındaki benzerlik, kulelerin diziliş aralığıdır. Çine-Tepecik yerleşiminde bulunan Hitit mührü ise bu iki yerleşim arasındaki etkileşim hakkında bilgi vermektedir. Batı Anadolu’nun iç bölgesinde yer alan bu nedenle tampon bölge konumunda olan Seyitömer Höyük’te OTÇ içerisinde üç evrede

de yer alan savunma mimarisini görmekteyiz. Yerleşim buluntuları incelendiğinde surun iç ve dış kısmındaki verilerin aynı olmadığı bundan dolayı dışardan gelen tüccar veya yabancıların şehrin dışında kaldığı tahmin edilmektedir. Pergamon ve Maydos Kilisetepe de OTÇ içinde savunma mimarisinin olabileme ihtimalinin bulunduğu yerleşimler arasında yer almaktadır. Batı Anadolu ETÇ'si için önemli yerleşimler arasında olan Beycesultan ve Küllüoba'da 2. Binyıl savunma mimarisi hakkında yeterli verilere sahip değildir. Bu yerleşimlerin ETÇ'de savunma mimarisine sahip olduğu bilinmektedir. Beycesultan'ın eski kazı başkanı J. Mellart küçük bir alanda yaptığı çalışmada OTÇ'ye denk gelen savunma mimarisi temellerine ulaştığını belirtmektedir **(Levha 54/A)**⁶³⁷. Bulunan savunma duvarının çöp çukurları tarafından tahrip edildiği kaydedilmiştir. Bölüm içerisinde ayrı bir konu başlığı olarak almadığımız fakat savunma mimarisi olduğu düşünülen bir diğer yerleşim ise Büyükkale/Büyük Kadife'dir⁶³⁸. Kiklopik tekniğiyle örülmüş duvar GTÇ dönemi içerisine tarihlendirilmiştir **(Levha 54/B)**. Fakat burda bilimsel kazı çalışmaları yapılmadığı için yeterli bilgiye sahip değiliz.

Bu dönemde tamamen farklılaşan bir Troia mimarisi söz konusudur. Troia VI savunma mimarisinde Hitit etkisinden bahsedilemez fakat VI h kulesi olarak bilinen yapının daha sonradan yapıldığı ve Hitit etkisinde olduğu düşünülmektedir. Batı Anadolu savunma mimarisi düşünüldüğünde Hitit savunma mimarisi etkisinde olabilecek iki yerleşim bölgenin güneyinde yer alan Milet ve Çine-Tepecik Höyüktür. Batı Anadolu'nun kuzeyinde kalan yerleşimlerde bir etkileşim söz konusu değildir⁶³⁹. Bu durumun bir Hitit stratejisi olabileceğini düşündürmüştür. Hitit'in MÖ. 2. Binyılın 2. yarısında daha çok güney ve Mezopotamya ile ilişki içerisinde olduğu ve bu yüzden, Hitit'in

⁶³⁷ Lloyd - Mellaart 1965: 47

⁶³⁸ Gür, 2014: 207; Bkz ; Meriç, 2009: 75-77

⁶³⁹ Batı Anadolu'nun kuzeyinde kalan Troia yerleşiminde var olan Hitit etkisinin yalnızca Troia VIh kulesinde olduğu ve bunun sadece mimarinin bir bölümünde bulunduğu düşünüldüğünde bölgenin güneyinde yaşanan Hitit etkisi kadar belirgin olmadığı çıkarımında bulunulabilir.

güneybatısında yer alan bu yerleşimlerle bir tür resmi olmayan anlaşma içerisinde olabileğini düşündürmüştür. Dönemin süper gücü olan Hitit böylelikle sadece güney ve Mezopotamya odaklı olmuş olacaktı.

MÖ 2. Binyılda Batı Anadolu savunma mimarisinin tamamına bakıldığında yerleşimlerin Troia GTÇ dışında hiçbirinde palisad veya ahşap savunma mimarisi olmadığı görülmüştür. Bu sistem daha önce yine Troia II'de görülmüştür. Dal çamur örgüsüyle Neolitik'te yapılan bu sistem ETÇ II'de Troia'da geliştirilip kullanılmış ve daha sonra Troia GTÇ'de de bunun devam ettiği anlaşılmıştır. ETÇ II'de Liman Tepe yerleşimindeyse aşağı şehir olarak ayrılan yerleşimin etrafının sur ve bastion ile çevrilmiş olduğu bilinmektedir.

Aslında MÖ 2. Binyıl başında yaşanan kaosa ek olarak dönem sonunda⁶⁴⁰ yaşanan kaos düşünüldüğünde, yaşanan Binyılın köklü değişimlerin olduğu binyıl olarak adlandırmak mümkündür. Yaşanan bu değişimlerin mimariye olan etkileri görülmüştür fakat bu etkinin standart bir tekniği ve sisteminin olmadığı anlaşılmıştır. Kültürler arası teknik ve sistem aktarımı, uygulanan coğrafya ve kültüre göre şekillenmiş ve uygulanmıştır. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi MÖ 2. Binyıl içerisinde de can ve mal güvenliğini sağlayacak sisteme ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaç savunma mimarisi elemanlarıyla karşılanmıştır.

Genel olarak bakıldığında, MÖ.2. Binyıl içinde Batı Anadolu'da, görülen mimari özellikleri şöyle sıralayabiliriz. Batı Anadolu geneline baktığımızda, yapılan savunma mimarisinin topografyaya uygun yapıldığı, geleneksel taş temel ve kerpiç duvarla devam ettiği görülmüştür. Troia ve Liman Tepe'de bulunan savunma mimarisinin önceki döneme oranla daha geniş olduğu görülmüştür. Bu yüzden MÖ 2. binyıl yerleşimlerinin daha yüksek duvarlı savunma mimarisine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu ihtiyacın

⁶⁴⁰ Son Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'nda yaşanan deniz halkları göçü.

gelişen savaş teknolojileriyle alakası olabilir mi? gibi soruları düşündürmüştür. Çine-Tepecik ve Milet'te bulunan savunma mimarisindeki kulelerin belli aralıklarla dizilmesi, Hitit'in savunma mimarisi üzerindeki etkileri göstermektedir. Bu mimari düzen, Batı Anadolu için yeni bir savunma anlayışını göstermiştir. Batı Anadolu'nun güneyinde Hitit etkisi görülürken, kuzeyinde ise geliştirilmiş yerli teknikler gözlemlenmiştir. Troia'da yerleşimin etrafını çevreleyen hendek, Troia yerleşimi için ilktir. Troia'da kullanılan undulation tekniği (Bu teknikle ortada bir bel oluşturacak şekilde dizilen duvar taşları dıştan ortaya doğru sıkıştırılıp dayanıklılığı arttırıyordu.) bu dönem için bir yeniliktir.

8. KAYNAKÇA

- Akarca, A., (1998), **Şehir ve Savunması**, TTK, Ankara.
- Akok, M., (1979), “Alacahöyük’te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari gerçekler”, **Türk Tarih Kongresi VIII/I**, Ankara, s.107-113.
- Akurgal E., (1950), “Bayraklı Kazısı Ön Raporu”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII**, s.1-51.
- Akurgal E., (2003), **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul.
- Akurgal, E., (2015), **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Alexiou, S., (1964), **Minos Uygarlığı**, Çev. Elif Tül Tulunay, Herakleion
- Alusık T., (2006), ‘Middle Helladic and Middle Minoan Defensive Architecture: A Comparison’ Anna Philippa -Touchais, Gilles Touchais, Sofia Voutsaki, James Wright (ed.) içinde, **Mesohelladika**, Bulletin De Correspondance Hellénique, Athenes, s. 885-1035.
- Alp, S., (1957), “Karahöyük Kazısı”, **Bellekten**, Ankara, s.660-662.
- Alp, S., (1959), “Karahöyük Kazısı”, **Bellekten**, Ankara, s.691-692.
- Arvanitides N. - vd., (1988), ‘Drilling at Santorini Volcano, Greece A Joint Greek-Swedish Project to Explore an Ore-Forming Hydrothermal System’ **Eos**, Vol 69, No. 19, May 10, s.578-579.

Aslan R. – Thumm D., (2001), “Bir Düş ve sonuçları, Troia ve Arkeolojinin Başlangıcı”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - D. Thumm (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 191-194.

Aslan C. C. – Rose C. B., (2001), “Geç Tunç Çağından Roma Dönemine Troia'da Şehir ve İçkale”, Redford S., Ergin N., (ed), **Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler: Demir Çağından Selçuklulara**, Koç Üniversitesi, İstanbul, s. 17-50.

Aslan C. C. – Rose C. B., (2013), “City And Citadel At Troy From The Late Bronze Age Through The Roman Period”, Redford S. – Ergin N., (ed) içinde, **Ancient Near Eastern Studies: Cities And Citadels In Turkey: From The Iron Age To The Seljuks**, s 7-38 Leuven – Paris – Walpole, Ma.

Aslan C. C. – Sazcı G., (2016), “Across The Hellespont: Maydos (Ancient Madytos), Troy And The North-Eastern Aegean In The Late Eighth To Early Sixth Century BC”, **The Annual of the British School at Athens, III(I)**, s. 121-162.

Atalay İ. - Mortan K., (2011), **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Bakır G. - Anlağan G., (1980),“1979 Yılı Klazomanai Kazısı”, **II. KST**, Ankara, s.87-90.

Apakidze J., (2008),“New Excavations at Troia”, **Bulletin of Georgian National Academy of Sciences, Vol 2**, no. 2, s.218-226.

Aydın N., (1991), “Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989”,**I. MKKS**, Ankara, s. 191-204.

Aykurt A., (2010), “Late Bronze Age Pottery from Çeşme Bağlararası”, S. Durugönül, M. Durukan, G. Brands (Ed.) içinde, **OLBA XVIII**, s.1-62.

Baran M., (1965), **Milet Klavuzu**, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınlarından Seri: 1, Sayı: 18, s.1-23 Ankara Üniversitesi Basımevi

Barber R. L. N., (1981), “The Late Cycladic Period: A Review” **The Annual of the British School at Athens, Vol 76**, s. 1-21.

Barber R. C. L., (2010a), “Cyclades”, Eric H. C. (ed) içinde, **The Oxford Handbook Of The Bronze Age Aegean** , s.126-136.

Barber R. C. L., (2010b), “Cyclades”, Eric H. C. (ed) içinde, **The Oxford Handbook Of The Bronze Age Aegean** , s.160-170.

Bauza H. F., (2009), “La Troia Homérica: De Schliemann A Korfmann”, **En la Academia Nacional de Ciencias**, Comunicación efectuada por el Académico Titular Dr. Hugo Francisco Bauzá en la Academia Nacional de Ciencias de Buenos Aires, en la sesión plenaria del 26 de octubre de 2009, Buenos Aires, 245-261.

Bekaroğlu E., (2008), “Dogu Akdeniz’de Geç Holosen’de Yükselmiş Kıyı Çizgileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Cografî Bilimler Dergisi**, 6 (1), s. 1-21.

Blegen C.W., (1940), “New Evidence for Dating the Settlement” **The Annual of the British School at Athens**, No. XXXVII, Session 1936-37, London, s.8-12.

Blegen C.W., (1950), **Troy I General Introduction The First And Second Settlement**, Princeton.

Blegen C.W. – Caskey J. L. – Rawson M., (1953), **Troy III The Sixth And Second Settlement**, London, Thames and Hudson.

Blegen C.G - Boulter C. - Caskey J.L., (1958), **Troy IV. Settlement VIIa, VIIb and VIII**, Princeton.

Blegen C. W., (1963), **Ancient Peoples and Places Troy and Trojans**, London, Thames and Hundson.

Blegen C. W. – Rawson M., (1966), **The Palace Of Nestor At Pylos In Western Messenia**, Volume 1, The Buldings And Their Contets, Part 1, Princeton.

Blum S. W. E., (2006), “Troia an der Wende von der frühen zur mittleren Bronzezeit – Troia IV und V”, Korfmann M. O. (ed.) içinde, **Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, s.145-154.

Blum S. W. E., (2016), “The Final Stages of the Early Bronze Age at Troy: Cultural Development, Chronology, and Interregional Contacts”, Pernicka E., Ünlüsoy S. ve Blum W.E (ed.) içinde, **Early Bronze Age Troy: Chorology, Cultural Development and Interregional Contacts**, Studia Troica Monographien 8, s.89-121.

Bilgen A. N., (2008), “Seyitömer Höyüğü 2006 Yılı Kazısı”, **29. KST**, Ankara, s. 321-332.

Bilgen A. N., (2008b), “Yeni Dönem Seyitömer Höyük Kazıları”, Genç E. – Çelik D. (ed), **Aykut Çınaroğlu’na Armağan**, Ankara, s. 49-52.

Bilgen A. N., (2009),“Seyitömer Höyüğü 2007 Yılı Kazısı”, **30. KST**, Ankara, 2. Cilt, s. 71-88.

Bilgen A. N - Çoşkun G. - Bilgen Z., (2010), “Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı”, **31. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 341-354.

Bilgen A. N. - vd., (2011), “Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı’, **32. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 367-381.

Bilgen A. N., (2011a), “Seyitömer Höyüğü Kazısı 2006 Yılı Çalışması”, **Seyitömer Höyük kazısı Ön Raporu (2006-2011)**, s. 1-19.

Bilgen A. N., (2011b) “Seyitömer Höyük”, Şahoğlu V., Sotirakopoulou P. (Ed) içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s. 208-212.

Bilgen A. N. – vd., (2012),”Seyitömer Höyük 2010 Yılı Kazısı”, **33. KST**, Ankara, 1. Cilt, s.233-256.

Bilgen A. N. – vd., (2013),”Seyitömer Höyük 2011 Yılı Kazısı”, **34. KST**, Ankara, 1. Cilt, s.201-216.

Bilgen A. N. - Bilgen Z., (2015), “Orta Tunç Çağ Yerleşimi (IV. Tabaka)”, Bilgen A. N. (ed.), **Seyitömer Höyük I**, s.61-118 .

Bilgen A. N. - Bilgen Z. – Çıraklıoğlu S., (2015), “Erken Tunç Çağ Yerleşimi (V. Tabaka)”, Bilgen A. N. (ed.), **Seyitömer Höyük I**, s.119-186.

Branigan, K., (1981), “Minoan Colonialism”, **The Annual of the British School Athens 76**, s. 23-33.

Branigan K., (1987), “ Minoan Community Colonies in the Aegean?”, Marinatos N. - Hagg R., (ed.) içinde, **The Function of the Minoan Palaces**, s. 49-53 .

Braundau B., (2002), **Troia Bir Kent ve Mitleri Yeni Keşifler**, (Çev. V.Çorlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Broodbank C., (2000), **An Island Archaeology of the Early Cyclades**, Cambridge University Press..

Bryce Trevor R., (1989), “The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia” **Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 38, s. 1-21.

Bruins H. J - Plicht J.von D., (2017), “The Minoan Santorini Eruption and Its ¹⁴C Position in Archaeological Strata: Preliminary Comparison Between Ashkelon and Tell

El-Dab^c A”, **Selected Papers from the 8th Radiocarbon & Archaeology Symposium**, Edinburgh, UK, Radiocarbon, Vol 59, Nr 5, s. 1295–1307.

Bruins H. J. - vd., (2008),”Geoarchaeological tsunami deposits at Palaikastro (Crete) and the Late Minoan IA eruption of Santorini” **Journal of Archaeological Science** **35**, s.191-212.

Burke A. A., (2004), **The Architecture Of Defense: Fortified Settlements Of The Levant During The Middle Bronze Age**, Chicago, Illinois (Basılmamış doktora Tezi)

Büyükkolancı M., (1998), ‘Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) 1996 Yılı Kazıları’, **Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları VIII.**, Ankara, s.69-83.

Büyükkolancı M., (2000), “1974-1998 Yıllarında Selçuk-Efes St. Jean Anıtı ve Çevresinde Yapılan Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, **MKKS 10**, Ankara, s.19-24.

Büyükkolancı M., (2008), “Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) ‘Appasas’ mı?” Erkanal-Öktü A., Günel S., Deniz U. (ed.) içinde, **Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar**, Ankara, s.41-55.

Büyükkolancı M., (2009), “Ayasuluk Tepesi Ve St. Jean Anıtı 2007 Yılı Kazıları”, **30. KST**, Ankara, s. 219-232.

Castleden R., (2001), **Minoans Life İn Bronze Age Crete**, London and New York

Cultraro M., (2005), “Aegeans on Smoke-Shrouded Lemnos: A Re-Assessment of the Mycenaean Evidence from Poliochni and Other Sites” , Laffineur R. ve Greco E. (ed.) içinde: 237-246.

Çınaroğlu A. - Genç, E., (2002), “Alacahöyük 1999-2000 yılı Kazı Çalışmaları”, **25 KST 23/I**, Ankara, 427-434.

Çınaroğlu A - Çelik D., (2012), “Alaca Höyük” Doğan-Alparslan M.-Alparslan M. (ed.)
İçinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**,Yapı Kredi Yayınları, s. 195-206.

Çilingiroğlu A. - vd., (1999), **Anadolu Tunç Çağ Mimarisi**, İzmir, Tübitak.

Darga M., (1992), **Hitit Sanatı**, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul.

Darkot B. - Tuncel M., (1978), **Ege Bölgesi Coğrafyası**, İstanbul Üni. Yayınları No:
2365, İstanbul.

Demakopoulou K., (1995), “Mycenaean Citadels: Recent Excavations On The
Acropolis Of Midea In The Argolid” **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Vol
40, s. 151-176.

Dickinson O., (1994), **The Aegean Bronze Age**, Cambridge University Press.

Doğaner S., (2018), Ege Bölgesi Coğrafyası, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü**, İstanbul.

Dörpfelt W., (1902), **Troja Und İlion ,Ergebnisse der Ausgrabungen in den
Vorhistorischen und Historischen Schichten Von Ilion 1870-1894**, Athens.

Dörpfelt W., (1894), **Troja 1893**, F. A Brockhaus, Leipzig.

Durmaz M., (2006), “Bergama Tarihi”, Sarioğlu M. A. (ed) içinde, **Bergama Belleten**
15, s.14-16.

Duru R., (1999), “Burdur Bölgesi'nin Tarih Öncesi Kültürleri Hakkında Bazı
Gözlemler”, **12. Türk Tarih Kongresi cilt:1**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Duru R., (2007), “Göller Bölgesi Neolitiği”, Başgelen, N. – Özdoğan, M. (ed) içinde,
**Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu, Yeni Kazılar Yeni
Bulgular**, İstanbul, s. 331-360.

Easton D. F., (2014), “The First Excavations at Troy: Brunton, Calvert and Schliemann”
Studia Troica Monographien 5, s.32-103.

Erdemgil S. - Büyükkolanyacı M., (1992), “1990 Yılı Efes-Ayasuluk Tepesi Prehistorik Kazısı” **13. KST**, Ankara, – Cilt II, s.265-282.

Erdoğdu B. - Çevik Ö., (2015), “Batı Anadolu Kronolojisi Ve Terminolojisi: Sorunlar Ve Öneriler”, Erek C.M. - Arbuckle B. S. – Atakuman Ç. – Özçelik K. (ed.) içinde, **APAD 1** (2015): 29-45.

Ergin M.- vd., (2007), “Late Quaternary climate and sea-level changes recorded in sediment composition off the Büyük Menderes River delta (eastern Aegean Sea, Turkey)” **Quaternary International**, s. 162–176.

Erkanal H., (1996), “Erken Tunç Çağı’nda Batı Anadolu Sahil Kesiminde Kentleşme”, Şey Y. (ed) içinde, **Habitat II, Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme**, İstanbul, s.70-82.

Erkanal H., (1999), ”1997 Liman Tepe Kazılar”, **20. KST**, Ankara, – Cilt I, s. 325-337.

Erkanal, H., (2008), “Liman Tepe: A New Light on the Prehistoric Aegean Cultures”, Hayat Erkanal H. - Hauptmann H. - Şahoğlu V. - Tuncel R.(ed) içinde, **The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age** , Ankara, s.179-190.

Erkanal H., (2011), “Klazomenai / Liman Tepe’nin Limanları”, Ladstatter S. – Pirson F. – Schmidts T. (ed.) içinde, **Byzas 19** - Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches, Band 1, Ege Yayınları.

Erkanal H.- vd., (2017),” Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları”, **38. KST**, Ankara, Cilt 3, s. 133-150.

Erkanal A. - Erkanal H., (1983), “Vorbericht über die Grabungen 1979 im Praehistorischen Klazomenai/Liman Tepe”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1/1**, s. 163-183.

Erkanal H. - Hüryılmaz H., (1994), “1992 Liman Tepe Kazıları”, **15. KST**, Ankara, – Cilt I, s. 361-375.

Erkanal H. - Günel S., (1995), “1993 Liman Tepe Kazıları”, **16. KST**, Ankara, Cilt I, s.263-281.

Erkanal H. - Günel S., (1995), “1994 Liman Tepe Kazıları”, **17. KST**, Ankara, Cilt I, s.305-328.

Erkanal H. - Günel S., (1997), “1995 Yılı Liman Tepe Kazıları”, **18. KST**, Ankara, Cilt I, s.231-260.

Erkanal E. - Özkan T., (1998), “1996 Bakla Tepe Kazıları”, **19.KST**, Ankara, s.399-426..

Erkanal E. - Özkan T., (1999), “1997 Bakla Tepe Kazıları”, **20.KST**, Ankara, s.337-356.

Erkanal H. - Özkan T., (2000), “1998 Bakla Tepe Kazıları”, **21. KST, -I**, Ankara, s. 263-278.

Erkanal H. - Artzy M., (2002), ‘2000 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları’, **23. KST**, Ankara, Cilt 1, s. 375-388.

Erkanal H. - Artzy M. - Kouka O., (2003), “2001 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları”, **24. KST**, Ankara, Cilt 1, s. 423-437.

Erkanal H. - Artzy M. - Kouka O., (2004), “2002 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları”, **25. KST**, Ankara, Cilt 2, s. 165-178.

Erkanal E. - Karaturgut E., (2004), “2002 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları”, **25. KST**, Ankara, Cilt 2, s. 153-165.

Erkanal H. - Aykurt A., (2008), “Liman Tepe 2006 Yılı Kazıları”, **29. KST**, Ankara, Cilt 3, s 223-243.

Erkanal H. - Şahoğlu V., (2012), “Liman Tepe (1992-)” Ed., Binyılğöl O., Öztan A., Taşkiran H., **DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011)**, Ankara. s.219-231.

Erkanal, H., Şahoğlu, V., (2016), “Liman Tepe, an Early Bronze Age Trade Center in Western Anatolia: Recent Investigations”, E. Pernicka, S. Ünlüsoy, S. W. E. Blum (ed.) içinde, **Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts**, Proceedings of an International Conference held at the University of TüBinyılgen May 8–10, 2009, Bonn, Studia Troica Monographien 8, s. 157-166.

Erkanal H. – vd., (2017), “Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları”, **38. KST**, Ankara, Cilt 3, s. 133-150.

Efe T., (2000), “Seyitgazi/Küllüoba Kazısı” Belli O. (ed) içinde, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, s.118-122.

Efe T., (2004), “Soundings at Early Bronze Age Hacılartepe in the İznik Region (West Anatolia)”, **Anatolica 30**, s.15-36.

Efe T. - Ay-Efe D.Ş.M., (2001), “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu’da Bir İlk Tunç Çağı Kenti”, **TÜBA-AR 4**, Ankara, s. 43-78.

Efe T., (2007), “The theories of ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III period in inland western Anatolia”, **Anatolian Studies** 57, s.47-64, London.

Efe T.- Türkteki M., (2011), “İç Batı Anadolu Bölgesi: Giriş”, Şahoğlu V., Sotirakopoulou P. (ed) içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s.186-191.

Ersoy Y. E. – Güngör Ü. – Cevizoğlu H., (2011), “ 2009 Yılı Klazomenai Kazısı”, **32. KST**, Ankara, Cilt 4, s 169-182.

Esin U., (1993), “1991 Aşık Höyük (Aksaray İli Kızılkaya Köyü) Kurtarma Kazısı”, **14.KST**, Ankara,1. Cilt, s.131-146.

Evans A., (1921), **The Palace Of Minos A Comparative Account Of The Successive Stages Of The Early Cretan Civilization As Illustrated By The Discoveries At Knossos**, Macmillan And Co., Limited St. Martin's Street, London.

Fidan, E., (2016), “Keçiçayırı: an Early Bronze Age II Fortified Hilltop Settlement (North-West Anatolia) ”, **Mediterranean Archaeology and Archaeometry** 16(1), s. 69-77.

Fields N. - Spedalieri D., (2004), **Mycenaean Citadels c. 1350-1200 BC**, Cowper M. – Bogdanovic N. (ed.), Fortress 22, Osprey Publishing, Osceola.

French David H., (2016), **Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 4 The Roads Fasc. 4.1 Notes On The Itineraria**, British Institute at Ankara Electronic Monograph 10.

French D., (1979), “Mycenaens And Anatolians: Pottery And Political Geography”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, I.Cilt, Ankara, s. 371-373.

Friedrich W. L. - vd., (2006), "Santorini Eruption Radiocarbon Dated to 1627–1600 B.C." **Brevia, Science Vol 312**, s.517-519.

Friedrich W. L., (2012), "The Minoan Eruption of Santorini around 1613 B. C. and Its Consequences" **Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Band 9**, s. 37-48 .

Garstang J., (1941), "Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita", Belleten C: V, Ankara, s.17-32.

Gates C., (2015), "Antik Kentler, Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi", İngilizceden Çeviren: Barış Cezar, KÜY, İstanbul.

Goldman H., (1956), **Excavations At Gözlükule Tarsus From The Neolithic Trought The Bronz Age**, Princeton.

Graeve V. V., (1992), "1990 Yılı Milet Çalışmaları", **13. KST**, Ankara,2. Cilt, s. 9-20

Graeve V. V., - Neimeier D. W., (2002), "1998-2000 Yılı Milet Çalışmaları", **23. KST**, Ankara,2. Cilt, s. 75-88.

Graeve V. V., (2007), "2004-2005 Milet Çalışmaları", **28. KST**, Ankara,2. Cilt, s. 625-648.

Greaves A. M., (2003), **Miletos Bir Tarih**, İngilizceden Çeviren: H. Ç. Öztürk, Homer Kitabevi.

Greaves A. M. - Helwing B., (2001), "The Stone, Bronze, and Iron Ages, 1997-1999" **American Journal of Archaeology, Vol 105**, No. 3, Archaeological Institute of America s. 463-511.

Guzowska M., (2002), "Traces of Minoan Behavioural Patterns in the North-East

Aegean” , Aslan R. – Blum S. – Kastl G. – Schweizer – Thumm D., (ed.) içinde, Festschrift Für Manfred Korfmann: Mauerschau, Remshalden-Grunbach, s.585-594.

Gültekin H., (1952), **Miletos**, TTK.

Gültekin H. - Baran M., (1964), “Selçuk Tepesi’nde Miken Mezarı”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, **13/2**, Ankara, s.122-124.

Gültekin H. - Sezer H. - Baran C.(1962), “Efes’te St. Jean Bazilikası Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, **Türk Arkeoloji Dergisi** **12-1**, s.49-52.

Gündoğan Ü., (2018), “Batı Anadolu Sahil Kesiminde Kalkolitik Çağ: Mimari ve İnşaat Teknikleri”, **Anadolu/Anatolia**, Ankara, s. 351-370.

Gündoğan Ü., (2019), **Bakla Tepe Buluntuları Işığında MÖ 3.Binyılın İlk Yarısında Batı Anadolu Sahil Kesimi Mimarisi Ve Yerleşim Modelleri**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Gündoğan Ü., (2019), “Spatial Organization And Protection Activities At Bakla Tepe Durind The First Half Of The 3rd Millennium BC”, **DTCF Dergisi** **59.2**, s. 1057-1110.

Günel S., (2003), “Vorbericht über die Oberflächenbegehungen in den Provinzen Aydın und Muğla”, **Anatolia Antiqua XI**, Institut Français D’etudes Anatoliennes-Georges Dumezil, Paris, De Boccard, p.75-100.

Günel S., (2003b), “2001 Yılı Aydın ve Muğla İlleri Yüzey Araştırmaları”, **20. AST**, Ankara, 2. Cilt, s. 113-126.

Günel S., (2004), “Yüzey Araştırmaları Işığında Aydın Bölgesi Kültürel Gelişiminde Erken Dönemler”, **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi** **4**, s.1-12.

Günel S., (2006), “Çine – Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, **27. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 19-29.

Günel S., (2007), “Çine – Tepecik Höyüğü 2005 Yılı Kazıları”, **28. KST**, Ankara, s.231-248.

Günel S., (2009), “Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları”, **30. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 227-240.

Günel S., (2010a), “2008 Yılı Çine-Tepecik Kazıları”, **31. KST**, Ankara,1. Cilt, s. 459-474

Günel S., (2010b), “Mycenaean Cultural İmpact On The Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia: The Evidencefrom Çine-Tepecik” **Anatolian Studies, Vol 60**, s. 25-49, London

Günel S., (2011), “Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları”, **32. KST**, , Ankara, 1. Cilt, s.69-81

Günel S., (2011b),” Sevinç Günel, Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesi”, Doğan-Alparslan M. - Özdizbay A., (ed.) içinde, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Sayı:32**, 1-8, İstanbul

Günel S., (2012a), “Çine-Tepecik 2010 Yılı Kazıları”, **33. KST**, , Ankara,2. Cilt, s. 19-38

Günel S., (2012b),”Menderes Bölgesinde MÖ 2. Binyıl Kenti: Çine-Tepecik”, **Colloquium Anatolicum XI**, 55-80.

Günel S., (2013), “Çine-Tepecik 2011 Yılı Kazıları”,**34. KST**, , Ankara, 1.Cilt, s. 377-386

Günel S., (2015), “Çine-Tepecik 2013 Yılı Kazıları”, **36. KST**, , Ankara,2.Cilt, s.287-300

Günel S., (2016a), “Çine-Tepecik 2014 Kazıları”, **37. KST**, Ankara, 1. Cilt, s.201-214

Günel S., (2016b), “Batı Anadolu Coğrafyasında Çine-Tepecik Merkezi”, Erkut S. – Dir Gavaz Ö., (ed.) içinde, **Ahmet Ünal Armağanı**, 281-293, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul

Günel S., (2017),” The West: Archaeology”, Weeden M. – Ullmann Lee Z.(ed.) içinde, **Hittite Landscape and Geography**, BRILL, Leiden – Boston, s.119-133

Günel S. - Herbordt S., (2010), “ Ein Hethitischer Siegelabdruck Aus Çine-Tepecik”, **Archaologischer Anzeiger**, 1. Halbband, Deutsches Archaologisches Institut, s.1-12

Gür B., (2012a), “Hititler, Mikenler Ve Batı Anadolu’daki Kültür Etkileşimleri” **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 2, s.12-22

Gür B., (2012b), “Anadolu’da Geç Hellas IIIC Dönemi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, Cilt: 1 Sayı:1, İzmir, s. 55-77.

Gür B., (2014), **Miken Uygarlığı Ve Ahhiyawa**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Gürsu S. T., (1976), “Tarihte Batı Anadolu, Ege, Ege Adaları”, **VIII. Türk Tarih Kongresi 1**, Ankara, 335-343.

Hagel D., (1992), “The Fortifications of the Late Bronze Age on Kiapha Thiti, Attike”, Maele S. V. De, Fossey J. M. (ed.) içinde, **Fortificationes Antiquae**, J.C. Gieben, Publisher Amsterdam, s. 45-51.

Hansen O., (1994), “A Mycenaean Sword From Boğazköy-Hattusa Found in 1991” içinde, **The Annual Of The British School At Athens**, Vol. 89s. 213-215.

Hauptmann H., (1976), “Kalkolitik Çağ’dan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşun Tepe’de Yerleşimin Gelişimi”, **VIII. Türk Tarih Kongresi 1**, Ankara, 55-64.

Hayden B. J., (2001), “Elias to Nisi: a Fortified Coastal Settlement of possible Late Minoan IIIC Date in the Vrokastro Area, Eastern Crete”, Karageorghis V. – Morris E.

C. (ed.) içinde, **Defensive Settlements Of The Aegean And The Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C.**, Nicosia, s 61-83.

Hertel D., (2011), “Das vorklassische Pergamon und sein Siedlungsprofil” **İstMitt61**, s. 21-84.

Hueber F., (2004), “Eine Bronzezeitliche Stadtmauer von Troia (Rstitutionsversuch Einer Zinnenbekrönten Palisade mit Schwergewichtsmauer)”, **60. Yılında Fahri Işık’a Armağan**. İstanbul, s.359-368.

Higgins R., (1981), **Minoan and Mycenaean Art**, New York and Toronto, Oxford University Press.

Hnila P. - Sikora M. P., (2012), “Erken Demir Çağında Troia (Troia VIIb 1-3)” **Troia Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s.94-103.

Horejs B., (2014), ‘Tarih Öncesi Dönemde Pergamaon ve Bakırçay (Kaikos) Ovası’, Pirson F. ve School A. (ed.) içinde, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, YKY, s.106-122.

Hutchinson R. W., (1953), “Prehistoric Town Planning in and around the Aegean”, **The Town Planning Review, Vol 24**, No. 1 (Apr., 1953), s. 5-21.

İlaslı A.(1996), “Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı”, **VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, Ankara, s. 1-4.

Jablonka P., (2001), “Şehrin Ahşap Surları Troia II Aşağı Şehrinin Savunması”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s.216-217.

Jablonka P., (2010), “Troy”, Eric H. Cline (ed.) içinde, **The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean**, Oxford University Press, Oxford, s.849-861.

Jablonka P. - Rose P., (2004), “Late Bronze Age Troy: A Response to Frank Kolb” **American Journal of Archaeology**, Vol 108, No. 4 (Oct., 2004), s. 615-630.

Jahne A., (2001), “Heinrich Schliemann Troia’nın Zoraki Kaşifi”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 195-197.

Jansen H. G., (2001), “Uluslararası Yeni Kazılar Bilime ve Topluma Etkileri”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 198-200.

Jones, G., (1995), “Charred Grain from Late Bronze Age Gla, Boiotia” **The Annual of the British School at Athens**, Vol 90, Centenary Volume, s.235-238.

Jung R., (2006), “Myken Saray Merkezleri ve Devlet Sistemi”, **Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti**, Bochum, Ege Yayınları, s. 267-276.

Kanta A., (2001),”Cretan Refuge Settlements: Problems and Historical Implications within the wider Context of the Eastern Mediterranean towards the End of the Bronze Age” Karageorghis V. – Morris E. C. (ed.) içinde, **Defensive Settlements Of The Aegean And The Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C.**, Nicosia, s. 13-20.

Karul, N., (2006), “Kuzeybatı Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşmelerinin Sınırlandırılması”, Erkanal-Öktü A. – Özgen E. - vd.(ed.) içinde, **H. Erkanal, Kültürlerin Yansıması** İstanbul, s.479-486.

Kastner U., (2014), “1900 Yılına Kadar Pergamon Kazılarının Tarihçesi”, Pirson F. - School A. (ed.) içinde, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, YKY, s.20-38.

Kayan İ. - Kraft J. C. - Erol O., (1980a), “Truva (Çanakkale) Çevresinde Holosen Transgresyonu”, **TUBİTAK VII. Bilim Kongresi Tebliği Matematik, Fizik ve Biyolojik Bilimler Araştırma Grubu Yer Bilimleri Sektörünü**, Ankara, s. 237-250.

Kayan İ. - Kraft J. C. - Erol O., (1980b), “Truva Doğal Çevresinin Son 15000 Yıllık Değişimleri” **Bilim ve Teknik. Sayı: 155**, TÜBİTAK Yay. Ankara s.8-13.

Kayan İ.(1999), ‘Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia’, **The Late Quaternary in the Eastern Mediterranean Region. Quaternary Science Reviews. Vol 18**, No 4-5, 541-548. - Elsevier Science Ltd. Pergamon, England.

Kayan İ.(2001a), ‘Kuzey Ege Kıyılarımızın Kuvaterner Jeomorfolojisi’, **Türkiye Kuvaterneri Çalıştayı İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü, İstanbul Bildiriler Kitabı** s. 80-90.

Kayan İ., (2001b), “Troia Yöresinin Yüzey Şekilleri Alüvyon Ovasının Jeomorfolojisi ve Paleocoğrafik Açından Rekonstrüksiyonu”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 82-84.

Kayan İ., (2006a), “Troia Çevresinde Delgi Sondaj Çalışmaları Ve Holosen Sedimanlarının Jeoarkeolojik Değerlendirmesi”, **Troia. Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft**, Philipp von Zabern. Germany, . s. 317-328.

Kayan İ., (2006b), “Yedi Binyıl Yıllık Paleocoğrafya, Kayıp Denizi Keşfetmek”, **ATLAS 61**, s. 136-139.

Kayan İ., (2014), “Fiziki Coğrafya Üzerine”, Bekaroğlu E. - A.R. Özdemir A. R.(ed.) içinde, **Bir Disiplinin İç Dünyası**, Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014 s. 73-94.

Kleiner G., (1969/70), “Stand der Erforschung von Alt-Milet” **Istanbul Mitteilungen** 19, s.113-123.

Kelder J., (2016), “Nestor of Pylos”, Bagnall R. S. – Brodersen K. – Champion C. B. – Erskine A. – Huebner S. R. (ed.) içinde, **The Encyclopedia of Ancient History**.

Klinkott M. - Becks R., (2001), “Surlar, Kaleler ve Kapılar Troia VI. ve VII. Yerleşim Dönemindeki Kale Surlarının Yapım Tarzı ve Tasarımı”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 222-225.

Klinkott M. - Becks R., (2004), “Die Wehrmauern von Troia VI, Bauaufnahme und Auswertung”, **Studia Troica** 14, s.33-85.

Kopcke G., (1987), “The Cretan Palaces and Trade”, Marinatos N. – Hagg R., (ed.) içinde, **The Function of the Minoan Palaces**, s. 255-259.

Korfmann, M., (1983), **Demircihüyük I: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978:Architektur, Stratigraphie und Befunde**, Mainz am Rhein, Philip von Zabern

Korfmann, M., (1989), “Ausgrabungen am Besik-Tepe 1982-1987”, K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç (ed) içinde, **Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç**, Ankara, Tarih Kurumu Basımevi, s. 271-278.

Korfmann M., (1990), “1988 Yılı Troia Çalışmaları”, **11. KST**, Ankara,Cilt 1, s. 283-304.

Korfmann M. - Kromer B., (1993),”Demircihüyük, Beşik-Tepe, Troia- Eine Zwischenbilanz Zur Chronologie Dreier Orte in Westanatolien”, **Studia Troica**, Band 3, s.135-171.

Korfmann M., (1995), “1993 Yılı Troia Çalışmaları”, **16. KST**, Ankara,Cilt 1, s. 239-263.

Korfmann M., (1995), “Troia 1994 Kazı Sonuçları”, **17. KST**, Ankara, Cilt 1, s. 283-305.

Korfmann M., (2001a), “Wilusa/(W)ilios Yaklaşık M.Ö. 1200’ler İlion Yaklaşık M.Ö. 700’ler Arkeolojik Raporlar”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s.63-66.

Korfmann M., (2001b), “Troia: M.Ö. 2. Ve 3. Binyılda Ticaretin Kesişme Noktası Yüksek Troia Kültürü ve Kıyasal Troia Kültürü ile İlgili Bilgiler”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 205-210.

Korfmann M., (2001c), “Yüksek Troia Kültürü (Troia VI ve VIIa) Bir Anadolu Kültürü”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde,, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 218-221.

Korfmann M., (2001d),”Tarih Öncesi Yerleşim Yeri Hisarlık Tepesi Aşağıdan Yukarıya(Troia’nın On Kenti)”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 203-204.

Korfmann M., (2001e),”Düş ve Gerçek”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 29-36.

Korfmann M., (2002),”2000 Yılı Troia Kazı Sonuçları”, **23. KST**, Ankara, Cilt 1, s 1-10.

Korfmann M., (2003),”Troia in Light of New Reseach”, **Reden an der Universitat, Dies Academicus** 2003, s.1-70.

Konakçı E., (2016), “Geç Tunç Çağı’nda Ayasuluk Tepesi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 25/1, s. 135-165.

Kouka O., (2013), “Minding the Gap’ Against the Gaps: The Early Bronze Age and the Transition to the Middle Bronze Age in the Northern and Eastern Aegean/Western Anatolia” içinde, **FORUM Minding the Gap, AJA 117.4**, s. 569-583.

Kouka O., (2015), “Prehistoric Heraion Reconsidered. Glimpses on the Excavations 2009-2013 North of the Sacred Road” Panagiotopoulos D. - Kaiser I. - Kouka O. (ed.) içinde, **Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 270**’s. 211-222.

Kouka, O. - Maniatis Y., (Baskıda), “The Middle Bronze Age at Heraion on Samos: A Bright Epilogue in the Settlement History at Heraion?”, Marketou T. - Vitale S. (ed) içinde, **The Southeast Aegean/Southwest Coastal Anatolian Region: Material Evidence and Cultural Identity I. The Early and Middle Bronze Age**, International Conference, Athens, 12-14 May 2016, Italian School of Athens.

Kulakoğlu, F., (2011), “Kultepe/ Kaneş: A Second Millennium B.C.E. Trading Center On The Cenntal Plateau”, Steadman S. R.- McMahon G. (ed.) içinde, **The Oxford Handbook Of Sncient Anatolia**, s. 1012-1030.

Kraft J. C. - Aschenbrenner S. E. – Kayanİ., (1981),”Geç Holosen Kıyı Değişmelerinin Yunanistan ve Türkiye’de Arkeolojik Yerleşme Yerleri Üzerine Etkileri” **Coğrafya Araştırmaları Dergisi Sayı :10**, s. 105-121.

Lambrinoudakis V. - Philaniotou-Hadjianastasiou O., (2001), “The Town of Naxos at the End of the Late Bronze Age: the Mycenaean Fortification Wall” Karageorghis V. – Morris E. C. (ed.) içinde, **Defensive Settlements Of The Aegean And The Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C.**, Nicosia, s. 157-170.

Latacz J., (2001a), “Homeros’un Buluşu mu Yoksa Kurunmuş Anılar mı? Bir Bakış”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s.38-40.

Latacz J., (2001b), “Batı’daki Büyük Komşu Yunanlılar Troia Hakkında Ne Biliyorlardı?”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 56-59.

Lawrance, A.W. (1994), **Greek Architecture**, Yale University Press Pelican History Of Art.

Lee D. J., (1977), **Fortifications At Ayia Irini, Keos: Evidence For History And Relative Chronology**, London.

Lebeau M., (2011), “Inroduction”. Lebeau M. (ed.) içinde, Jezirah, Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean (**ARCANE**), Brepols, Turnhout, s.1-17.

Lloyd, S. – Mellaart, J. (1965), **Beycesultan Vol II**, The British Institute Of Archaeology At Ankara.

- Love I. C., (1984), "From Crete to Knidos - A Minoan Sea Route Via the Dodecanese"
Rigway B. S.- Steck T., (ed.) İçinde, **AJA 88**, s.251.
- Magie D., (1950), **Roman Rule in Asia Minor**, Princeton University Press.
- Maner Ç., (2009), "A Comparative Study of Hittite and Mycenaean Fortification
Architecture" Stampolidis N. C. – Kanta A. – Giannikouri A. (ed.) içinde,
ATHANASIA, s.53-64.
- Maner Ç., (2013), "Corbelled Vaults in Hittite and Mycenaean Fortification
Architecture" Bombardieri L. - D'Agostino A. – Guarducci G. – Orsi V. – Valentini S.
(ed.) içinde, **SOMA 2012**, Vol 1, s. 419-426.
- Maner Ç., (2017), "Fortification architecture of Late Bronze Age Anatolia: Where are
the Borders?" Baysal E. L. - Karakatsanis L. (ed.) içinde, **Bordered Places/Bounded
Times Cross-Disciplinary Perspectives on Turkey**, British Institute at Ankara, s. 73-
84.
- Mansel A. M., (2014), **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK, Ankara.
- Manning W. S., (2010), "Chronology and Terminology", Cline E. (ed.) içinde, **The
Oxford Handbook of the Aegean Bronze Age**, Oxford University Press, Oxford, Part
1, s.11-28.
- Mannspenger B., (2001), "İliada'da Troia'nın Şehir Görünümü Yapılar ve Savunma
Sistemleri", Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş
ve Gerçek Troia**, İstanbul, s.70-71.
- Maran J.- Papadimitriou A., (2006), "Forschungen im Stadtgebiet von Tiryns 1999-
2002" **AA 2006/1**, s. 97-169.

Maran J.- Thaler U., (2017),”The Mycenaean Palaces”, Georgakorakos L. M. (ed.) içinde, **Odysseys**, Athens, s.83-90.

Marangou L., (2006), “The Fortification Of The Early Cycladic Settlement At Markiani On Amorgos” Marangou L. - Renfrew C. - Doumas C. - Gavalas G. (ed.) içinde, ‘**Mapkianh Amopyou / Markiani, Amorgos: An Early Bronze Age Fortifiedsettlement: Overview Of The 1985-1991 Investigations**’ British School at Athens, s.81-94.

Matthaus H., (2006), “Geç Tunç Çağı’nda Akdeniz’de Kùltürler Arası İlişkiler ve Ticaret Seferleri”, Yalçın Ü. (ed.) içinde, **Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti**, Bochum, Ege Yayınları, s. 335-364.

Matsumura K., (2011), “Büklükale Kazısı 2009”. **32. KST /4**, Ankara, 421-426.

Matsumura, K. - Baştürk E., (2018), “Büklükale Kazıları 2016” **39. KST**, 2. Cilt, Ankara, 489-500.

Massa M., (2014), “M.Ö. III. Binyıl Sonunda Batı ve İç Anadolu’da Yıkımlar, Terk Etmeler, Sosyal Yapıda Yeniden Örgütlenme ve İklimsel Değişim” **Arkeoloji’de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri**, YAS 4, s. 89–123.

Macqueen J. G., (1968), “Geography And History IN Western Asia Minor In The Second Millenium B.C”, **Anatolian Studies 18**, s. 169-185, London.

Macqueen J. G., (1986), **The Hittites And Their Contemporaries In Asia Minor**, Thames And Hudson.

Mazzoni, S. –vd.,(2016),”Archaeological And Philological Researches At Uşaklı Höyük”, **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu**, Cilt 1, s. 42-53, Yozgat.

McDonald W. A.- Simpson R. H., (1961), “Prehistoric Habitation in Southwestern Peloponnese” **American Journal of Archaeology**, Vol 65, No. 3 (Jul., 1961), s. 221-260

Mee C., (1978), “Aegean trade and settlement in Anatolia in the second millennium BC” **Anatolian Studies** 28, s.121–156, London

Mee C., (1998), “Anatolia And The Aegean In The Late Bronze Age”, **Aegaeum** 18, s. 137-148.

Melas E. M., (1988),”The Dodecanese and W. Anatolia in Prehistory: Interrelationships, Ethnicity and Political Geography” **Anatolian Studies**, Vol 38, s. 109-12, London

Mellaart J., (1954), “Preliminary Report on a Survey of Pre- Classical Remains in Southern Turkey”, **Anatolian Studies** IV, Londra, s.175-240

Mellink, M. J. (1971), “Archaeology in Asia Minor “, **American Journal of Archaeology**, 75/2, Baltimore, s.161-181.

Mellink M. J., (1973),”Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972” **American Journal of Archaeology**, 77/3, s.293-307

Mellink, M. J., (1975), “Archaeology in Asia Minor” **American Journal of Archaeology**, 79/3, Baltimore, s.201-222.

Memiş E., (1994), “Hitit Devlerinin Batı Anadolu Politikası” **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 3, s. 367-375.

Meriç R., (2002), “Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı Bir Arzawa Kenti: Puranda”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, sayı 5, s. 230-234

Meriç R. – vd., (2002), “Metropolis 2000 Yılı Kazı Raporu”, **23. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 87-98

Meriç A. E. - Öz A. K., (2002), “Metropolis: Ana Tanrıca Kenti”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, sayı 5, s.235-243.

Meriç, R., (2003), “Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: Apreliminary Report”, **IstMitt 53**, 79-98.

Meriç R. - vd., (2005), “Metropolis 2003 Yılı Kazı Çalışmaları”, **26. KST**, Ankara, 2. Cilt, s. 137-147

Meriç R. - vd., (2006),”Metropolis 2004 Yılı Kazı Çalışmaları”, **27. KST**, Ankara, 1. Cilt, s. 249-260

Meriç R. - vd., (2007),”2005 Yılı Metropolis Kazıları”, **28. KST**, Ankara, 2. Cilt, s. 243-252

Meriç R., (2009), “Das Hinterland von Ephesos”, **Austrian Archeological Institute Publication**, Vol 12. Vienna

Mermerci, D., (1994), “Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı” **04. MKKS**, Ankara, 17-38.

Mielke D. P., (2012), “Şehirler ve Yerleşim Düzeni” Doğan-Alparslan M. - Alparslan M. (ed.) içinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, s. 93 -103

Müller-Karpe A., (1999), “Kuşaklı-Sarissa 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış” **20. KST**.

1, Ankara, 445-466.

Müller-Karpe A.- Müller-Karpe, V., (2012), “Alaca Höyük” Doğan-Alparslan M. - Alparslan M. (ed.) içinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, s. 220-225

Müller-Karpe, A., (2000),”Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor”, **21. KST. 1**, Ankara, 309-320.

Müller-Karpe, A., (2002),”Kuşaklı Sarissa Yukarı Ülke’de Bir Kült Merkezi”, Jacob W. (ed.) içinde, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk**, Bonn, 470-474.

Müller-Karpe, A.- vd., (2009), “Geometrie und Astronomie im Stadtplan des hethitischen Sarissa” **Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 141 /2009**, s. 45-64

Müller-Karpe V.- Müller-Karpe, A., (2017), ”Kayalıpınar/Samuha’da Yapılan Kazı Çalışmaları”, **38. KST**, Cilt 3, Ankara, s.297-316.

Müller-Karpe A. – vd., (2019), “Untersuchungen İn Kayalıpınar 2017 und 2018”, **Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin, Nummer 151**, Berlin, s.219-270.

Mountjoy P. A., (1998), “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean of Ahhiyawa”, **Anatolian Studies, Vol. 48**, 33-67, London

Mountjoy P. A., (1999),“Troia VII Reconsidered”, Korfmann M. (ed.) içinde, **Studia Troica 9**, 295-346, Mainz

Nakaoman M. E., (1978), “Paleocoğrafik Verilerin Kömür Aramalarındaki Önemi Üzerine Bir Araştırma”, **1. Kömür Kongresi**, Zonguldak, s.191-202

Neumann G., (2001), “Anadolu’daki Büyük Komşu Hititler”, Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 43-50

Niemeier W.D., (2006), “Zwischen Mykene und Hattua-Westkleinasien und die Ägäis in der mittleren und späten Bronzezeit”, **Troia**, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft, Mainz an Rhein:47-56

Naumann R., (1975), **Eski Anadolu Mimarlığı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Nowicki K., (2001), “Sea-raiders and Refugees: Problems of Defensible Sites in Crete c. 1200 B.C. the End of the Bronze Age” Karageorghis V. - Morris E. C. (ed.) içinde, **‘Defensive Settlements Of The Aegean And The Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C.’** s.23-39

Nowicki K., (2013), ”Report On Investigations In Greece. XIII. Studies In 2011– 2013” **Archeologia** 64, 2013, s.141– 165

Öner E. (1997), “Selçuk Ovasının Fotojormorfolojisi”, **Geçmişten Günümüze Selçuklu**, s.75-86

Öner E., (2016), **Güneybatı Anadolu’nun Kıyı Jeomorfolojisi (Teke Yarımadası Kıyı Bölümü)**, Tübitak, Proje No: 199Y078, İzmir.

Öner E., (2016a), “Ege ve Akdeniz Kıyılarımızda Paleocoğrafya Jeoarkeoloji Araştırmaları”, **Ege Coğrafyası Dergisi**, 25/1, s.51-66

Öner E. - Vardar S. - İlhan R., (2017), “Bağlararası Höyüğü Çevresinde Jeoarkeoloji Çalışmaları (Çeşme-İzmir)”, **Türkiye Jeoloji Bülteni** 60.Sayı, s.589-614

Öner E. - Vardar S., (2011), “Batı Anadolu’da Yeni Santorini Tephra Bulguları ve Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Değerlendirmelerindeki Önemi” **Türk Coğrafya Kurumu 75. Yıl Uluslararası Sempozyumu, Ankara**

Öner E. - Vardar S. (2018), “Santorini Tephra Bulguları Ve Mikropaleontojik Analizler Işığında Çeşme Bağlararası(İzmir) Tunç Çağı Jeoarkeolojisi” **Jeomorfoloji Derneği Bülteni, Sayı 2, s.21-31**

Öner E. - Vardar S., (2000), “Troia’dan Didi Gora’ya” **Ege Coğrafya Dergisi, 11, s.147-160**

Özdoğan M., (2007), “Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri”, Özdoğan, M. - Başgelen, N.(ed.) içinde, **Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular**, İstanbul, s.401-426

Özdoğan E. - vd., (2007), “Kırklareli Höyüğü 2005 Yılı Çalışmaları”, **28.KST, Cilt 2, Ankara, s. 253-268**

Özdoğan M., (2011), “Mezraa Teleilat”, Özdoğan, M. - Başgelen, N – Kuniholm, P. (ed.) içinde, **The Neolithic in Turkey: New Excavations, New Research**, İstanbul, 203-260.

Özgüç T., (1950), **Kültepe Kazısı Raporu 1948**, Ankara.

Özgüç T., (1963) ‘Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi’, **Anadolu / Anatolia VII**, s. 23-42

Özgüç T., (1988), “1988 Yılı Kültepe- Kaneş Kazıları”, **Höyük**, s.59-vd

Özgüç T., (1999), **Kültepe- Kaniş / Neša Sarayları ve Mabretleri**, TTK, Ankara

Özgüç T., (2002), “Alaca Höyük”, Jacob W. (ed.) içinde, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk**, Bonn, s.468-469

Özgüç T., (2005), **Kültepe/ Kaniş Neşa**, İstanbul

Özgünel C., (1984), ‘Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri’ **Belleten XLVII/187**, s. 697-743

Panteleon I. A., (2015), “Eine Archäologie der Direktoren. Die Erforschung Milets im Namen der Berliner Museen 1899-1914”, **Mittelmeerstudien 5**, Paderborn.

Pavuk P., (2016), “Dating of the Pinnacle in square E4/5, Dörpfeld Stratigraphy and Formation Processes at Troy”, Pernicka E. – Ünlüsoy S. - Blum W.E. (ed.) içinde, **Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts**, Studia Troica Monographien 8, p.89-121

Pavuk, P., (2015),”Between the Aegeans and the Hittites: Western Anatolia in the 2nd Millennium BC”, Stampolidis N. - Maner Ç. - Kopanias K. (ed.) içinde, **NOSTOI, KUP**, s. 81-114

Pavlopoulos - vd., (2007), “Landscape Evolution Recorded In The Embayment Of Palamari (Skyros Island, Greece) From The Beginning Of The Bronze Age Until Recent Times” **Géomorphologie Relief Processus Environnement** · April 2007

Perissoratis, C.- Conispoliatis, N., (2003),”The impacts of sea-level changes during latest Pleistocene and Holocene times on the morphology of the Ionian and Aegean seas (SE Alpine Europe), **Marine Geology 196**, s.145-156

Pernicka E., (2008),”2006 Yılı Troia Kazı Sonuçları”, **29. KST**., Ankara, Cilt 2, s 311-328

Philippa-Touchais A., (2016), “The Fortifications of Athens and New Field Research” içinde, Frederiksen R. – Müth S. P. (ed.) içinde, ‘**Focus On Fortifications New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East**’ Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 18, OXBOW Books, s.645-661

Pirson F., (2014), “Kent ve Çevresi: Gelenek ve Yenilik Arasında Pergamon Araştırmaları”, Pirson F. - School A. (ed.) içinde, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, YKY, s.50-66

Pirson F., (2013), “Pergamon 2011 sezonu Çalışmaları Raporu”, **34. KST**, Ankara, Cilt 2, s. 403-420

Privitera, S., (2005), “Hephaestia on Lemnos and the Mycenaean Presence in the Islands of the Northeastern Aegean”, Ed. R. Laffineur ve E. Greco, içinde: 227-236.

Puchstein O.(1912), **Boghazköi. Die Bauwerke** (Wissenschaftliche Veröffentlichung der deutschen Orient-Gesellschaft 19). Leipzig, J.C. Hinrichs

Pulak, C., (1988), “The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign”, **AJA**, Volume 92, s. 1-37.

Pulak, C., (1994), “Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası”, **15. KST**, s. 375- 398.

Radt W., (2014), “Antik Pergamon Kentinin Konumu ve Gelişimi” Pirson F. - School A. (ed.) içinde, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, YKY, s.188-208

Radt W., (2014), “20. Yüzyıldaki Pergamon Kazıları”, Pirson F. - School A. (ed.) içinde, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, YKY, s.38-50

Raymond A., (2005), “Importing Culture At Miletus:Minoans And Anatolians At Middle Bronze Age Miletus”, **Emporia Aegeans In The Central And Eastern**

Mediterranean Proceedings of the 10th International Aegean Conference/
10^e Rencontre egeenne internationale Athens, Italian School of Archaeology, p.185-194

Renfrew C.- vd., (2007), “**Excavations At Phylakopi In Melos 1974-77**”
Supplementary Volume No. 42, The British School At Athens

Renfrew C., (2011), ‘**The Emergence of Civilisation, The Cyclades and the Aegean
in the Third Millennium BC**’ Oxbow Books, Oxford- Philadelphia.

Romanau- vd., (2010), ‘Παλαμάρι Σκύρου: Η πόλη της Μέσης Χαλκοκρατίας
(Palamari, Skyros: Middle Bronze Age Settlement)’ içinde, Ed. Anna Philippa -
Touchais, Gilles Touchais, Sofia Voutsaki, James Wright, **Mesohelladika**, Bulletin De
Correspondance Helléniqu. s. 281-289

Roosevelt C. H., (2007), ‘Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results’,
24.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, s.135-154

Roosevelt C. H., (2009), ‘Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results’,
26.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, s.433-450

Roosevelt C. H. - Luke C., (2008), ‘Central Lydia Archaeological Survey: 2006
Results’, **25.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara,3. Cilt, s.305-326

Roosevelt C. H., (2011), ‘Central Lydia Archaeological Survey: 2009 Results’,
28.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1. Cilt, s.55-74

Roosevelt C. H., (2014), ‘Mapping site-level microtopography with Real- Time
Kinematic Global Navigation Satellite Systems (RTK GNSS) and Unmanned Aerial
Vehicle Photogrammetry (UAVP)’ **Open Archaeology**, p.29-53

Roosevelt C. H. - Luke C. - Ünlüsoy Y., (2016) ‘Kaymakçı Arkeoloji Projesi 2014 Yılı Kazı Sonuçları’, **37. KST**, Ankara, 2. Cilt,s.243-268

Roosevelt C. H. – vd., (2011), ‘Composing communities: Chalcolithic through Iron Age survey ceramics in the Marmara Lake basin, western Turkey’ **Journal Of Field Archaeology** 2015 Vol 40;1 p.428-449

Roosevelt C. H. – vd., (2017a), ‘The Story of a Forgotten Kingdom? Survey Archaeology and the Historical Geography of Central Western Anatolia in the Second Millennium BC’ **European Journal Archaeology**(20)p.120-147

Roosevelt C. H. – vd., (2017b), ‘Kaymakçı Arkeoloji Projesi 2015 Yılı Kazı Sonuçları’, **38. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 2. Cilt, s.563-586

Roosevelt C. H. – vd., (2017c), ‘Cup-Marks and Citadels: Evidence for Libation in 2nd-Millennium b.c.e. Western Anatolia’ **Bulletin of the American School of Oriental Research**, (2017) p.1-23

Roosevelt C. H. - vd., (2018), ‘Exploring Space, Economy, and Interregional Interaction at a Second-Millennium B.C.E. Citadel in Central Western Anatolia: 2014–2017 Research at Kaymakçı’, **American Journal of Archaeology**, Vol 122, No. 4 (October 2018), s. 645-688

Ross D., (1990), **Arzawa**, s.1-10

Sagona, A. - Zimanski, P. (2009), **Ancient Turkey**. London and New York. Von der Osten, H. H. (1935), **The Alişar Hüyük**, Seasons of 1930-1932. Part II, Chicago, Illinois.

Sarı D., (2012), ‘İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi’, **Masrop E-Dergi Sayı 7**, s.112-249

Sazcı D., (2007), 'Heinrich Schliemann'ın Gözüyle Troia Tabakaları', **Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol**, Alparslan M., Alparslan M. D., Peker H. (Ed), İzmir, s. 685-706

Sazcı G., (2012a), 'Maydos Kilisetepe Höyüğü' **Journal of Archaeology & ArtArkeoloji ve Sanat 140**, İst, s.13-21

Sazcı G., (2012b), 'Maydos Kilisetepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları' **33. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 1. Cilt, s.389-409

Sazcı D - Sazcı G., (2013a), 'Tunç Çağı'nda Çanakkale Boğazı', **Profesör İlhan KAYAN'a Armağan**, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova 2013, s. 509-519

Sazcı G., (2013b), 'Maydos Kilisetepe Höyüğü 2011 Yılı Kazıları' **34. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 2. Cilt, s.45-65

Sazcı D - Sazcı G., (2013c), 'Maydos Kilisetepe HöyüğüKazıları – 2012', **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Sayı: 35**, Doğan-Alparslan M., Özdizbay A.(Ed) s. 32-34

Sazcı G., (2013c), 'Maydos Kilisetepe Hoyuğu Eine Bronzezeitliche Hafensiedlung An Den Dardanellen' **Archäologisches Korrespondenzblatt Jahrgang 43**, Heft 1, s.29-40

Sazcı G., (2014), 'Maydos Kilisetepe Höyüğü 2012 Sezonu Çalışmaları' **35. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 1. Cilt, s.33-48

Sazcı G., (2015), 'Maydos Kilisetepe Höyüğü 2013 Sezonu Çalışmaları' **36. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 1. Cilt, s.319-335

Sazcı G., (2016), ‘Trakya - Anadolu Sınırında Bir Tunç Çağı Yerleşmesi: Maydos Kilise-tepe Höyüğü’ **Journal of Archaeology & ArtArkeoloji ve Sanat 152**, İst, s.57-70

Sazcı G. – vd., (2017), ‘Maydos Kilise-tepe Höyüğü 2015 Sezonu Çalışmaları’ **38. Kazı Sonuçları Sempozyumu**, Ankara, 1. Cilt, s.329-343

Scoufopoulos N. C., (1971),’ **Mycenaean Citadels**’ Göteborg,

Schiering W., (1959/60), ‘Südabschnitt’ **Istanbuler Mitteilungen 9/10 Scoufopoulos**, s.4-30

Schachner, A., (2012), ‘Hattuşa, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti’ Doğan-Alparslan M.-Alparslan M.(ed.) içinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**,Yapı Kredi Yayınları, s. 150-177

Seeher, J., (2002), “Hattuşa-Boğazköy, Hitit Devletinin başkenti, Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Oluşu” Jacob W. (ed.) **Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk**, Bonn 460-463.

Seeher, J., (2010), “ Wie Viele Türme Braucht Eine Stadt? Überlegungen Zum Aufwand Der Hethitischen Befestigungen İn Der Späten Bronzezeit”, J. Lorentzen- F. Pirson- P. Schneider Und Wulf-Rheidt (ed) içinde, **BYZAS 10**, s. 1-18

Seeher J., (2011), ‘ Thinking Hattusha: Astronomy And Landscape İn The Hittite Lands Garcia, A. C. G.- Belmonte, J. A., Universidad de La Laguna, JHA, xlii, s.461-494

Seeher J., (2013), ‘Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler’, Ed. Alparslan M. ve Alparslan M. D., içinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, YKY, İstanbul s.338-356

Seeher J. - Seeher A. B., (2007), ‘Tunç Çağı’nda Kent Savunması: Hattuša’da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu’ Ed. Umurtak G., Dönmez Ş. Ve Yurtsever A., içinde, **Refik Duru’ya Armağan**, Ege Yayınları, s.199-213

Sipahi T., (2012), ‘Eskiyapar’ içinde Ed. Doğan-Alparslan M.-Alparslan M., **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**,Yapı Kredi Yayınları, s. 240-249

Stampolidis N. C. – Sotirakopoulou P.(2011a), ‘Erken Kiklad Dönemi: Giriş’, Ed. Şahoğlu V., Sotirakopoulou P., içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s.18-25

Stampolidis N. Chr. – Sotirakopoulou P., (2011b), “Tunç Çağı Öncesinde Kikladlar”, Ed. Şahoğlu V., Sotirakopoulou P., içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s. 26-31.

Stampolidis N. Chr. – Sotirakopoulou P., (2011c), “Erken Kiklad Mimarisi”, Ed. Şahoğlu V., Sotirakopoulou P., içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s. 32-40

Starke F., (2001), “Milattan Önce 2. Binyıl Yılın Güç Dengesi İçinde Troia Wilusa Ülkesinin Tarihi” Aslan R. -Blum S. - Kastl G. - Schweizer F. - Thumm D. (ed.) içinde, **Düş ve Gerçek Troia**, İstanbul, s. 43-50

Steadmann, R.S. – vd., (2008), ‘Excavations on the North-Central Plateau: The Chalcolitic and The Early Bronze Age Occupation at Çadır Höyük’ **Anatolian Studies** **58**, s.47-86, London

Spyropoulou S- Vd., (2013), ‘Mycenae: Fortifications And Intra Muros Related Structures’ **International ICOSMOS/ICOFOT Meeting**, 11-14 April, Diyarbakır Fortress and Town. (Baskıda)

Süel, A.,(2005), 'Ortaköy/Şapinuwa Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları' **26. KST II**, Ankara, s.243-250.

Süel, A., (2015), "The Religious Significance and Sacredness of the Hitite Capital city Şapinuwa", Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, Giulia Torri(ed) içinde, **Sacred Landscapes of Hitittes and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi**, Firenze University Press, s.101 –111.

Süel A, - Süel, M. (2002), '2000 Yılı Ortaköy-Şapinuwa Kazı Çalışmaları', **23. KST/ I**, Ankara, 413-418.

Süel A.-Süel M. (2012), 'Sapinuwa: Hitit Devleti'nin Başka Bir Başkenti', Doğan-Alparslan M.-Alparslan M. (ed.) içinde, **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, s. 178-193

Şahin, F. (2008), 'Keçiçayırı Kazı Çalışmaları 2007', **Haberler 26**, İstanbul, 25-26.

Şahoğlu V., (2004), "İnterregional Contacts Around The Aegean During The Early Bronze Age: New Evidence From The İzmir Region", **Anatolia 27**, S.97-120

Şahoğlu V., (2005), 'The Anatolian Trade Network and the İzmir Region During the Early Bronze Age', **Oxford Journal of Archaeology** 24 (4), s. 339-361

Şahoğlu V., (2007), "Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia", Felten F. - Gauss W. - Smetna R. (ed.) içinde, Middle Helladic Pottery and Synchronisms. Proceedings of the International Workshop held at Salzburg, s. 309-322.

Şahoğlu V., (2011a), "2009 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları",**32. KST**, Ankara, Cilt 4, s. 463-476.

Şahoğlu V., (2011b), “Batı Anadolu Sahil Kesiminde Erken Tunç Çağı Seramiği”, Şahoğlu V., Sotirakopoulou P. (ed.) içinde, **Karşıdan Karşıya MÖ. 3. Binyıl’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu**, İstanbul, s.136-143

Şahoğlu V., (2012), “Çeşme – Bağlararası 2010 Yılı Kazıları”, **33. KST**, Ankara, Cilt 4, s. 489-508.

Şahoğlu V., (2012b), “Çeşme Bağlararası (2002-2005, 2009-)”, Binyılğöl O. – Öztan A. - Taşkıran H. (ed) İçinde, **DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları(1936-2011)**,

Şahoğlu V., (2014), “2012 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi Anadolu/Anatolia**, s. 179-194

Şahoğlu V., (2015), “Çeşme-Bağlararası: A Western Anatolian Harbour Settlement At The Beginning Of The Late Bronze Age”, Stampolidis N. - Maner Ç. - Kopanias K. (ed.) içinde, **NOSTOI**, p.593-608

Şahoğlu V. – vd., (2018),”Çeşme – Bağlararası Batı Anadolu Sahil Kesiminde Bir Tunç Çağı Yerleşimi / Çeşme – Bağlararası: A Bronze Age Settlement in Coastal Western Anatolia” **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi Anadolu / Anatolia 44**, 2018, s. 371-389

Taşlıgil N. - Şahin G.(2016), ‘Yapı Malzemesi Olarak Kullanılan Türkiye Doğal Taşlarının İktisadi Coğrafya Odağında Analizi’, **Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 33**, s.607-640

Tekin O., (2008), “**Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**”, İstanbul, İletişim Yayınları

Televantou C., (2001), “Ayios Andreas on Sifnos: a Late Cycladic III Fortified Acropoli’ Karageorghis V. – Morris E. C. (ed.) içinde, **Defensive Settlements Of The Aegean And The Eastern Mediterranean After c. 1200 B.C.** Nicosia, s.191-213

Temizsoy, İ. - Kaya, V. - vd. (2000), ‘1998 Külhöyük Kazısı’ **MKKS 10**, Ankara, 25-34.

Tomlinson, R., (1992), **From Mycenae Toconstantinople The Evolution Of The Ancient City**, First published by Routledge.

Topbaş A.(1992), ‘Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı’, **II. Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları**, Ankara, s. 11-34

Thaller, U.(2007), ‘ Ahhiyawa And Hatti: Palatial Perspectives’ Ed. Sophia Antoniadou and Anthony Pace, İçinde, **MEDITERRANEAN CROSSROADS**, Athens Pierides Foundation, s.291-324

Topbaş A.(1993), ‘Kütahya Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı’, **III. Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları**, Ankara, s. 1-30

Umar B. (1990), ‘Arzawa Ülkelerinin Lokalizasyonu Üzerine Yeni İpuçlar’, **Arkeoloji ve Sanat, Sayı. 46/49**, s. 28-29

Umurtak, G. (2016), ‘Hacılar Büyük Höyük’, içinde, **Dergi Ayrıntı Sayı 38**, s.7-10

Ünlüsoy S.- Roosevelt C. H. – Luke C., (2018), ‘Gediz Vadisi’nde Bir Orta ve Geç Tunç Çağı Kalesi: Kaymakçı [A Middle And Late Bronze Age Site In The Gediz Valley: Kaymakçı]’, **ADerg 2018; XXIII: 1-17**, Ege Üniversitesiedebiyat Fakültesi Yayınları, s. 1-17

Van Den Hout, Theo P. J. (2012), 'Hitit Krallığı ve İmparatorluğunun Kısa Tarihi' içinde Ed. Doğan-Alparslan M.-Alparslan M., **Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu**,Yapı Kredi Yayınları, s. 22-44

Van Royen R. A. – Isaac B. H.(1978), **The Arrival of The Greeks. The Evidence of the Settlements**, Amsterdam.

Vardar S., Öner E.(2016), 'Batı ve Güneybatı Anadolu'nun Paleocoğrafya ve Jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) Küllerinin Önemi' **Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD14(1)**, s.15-37

Vardar S.- Öner E., (2016), Investigation on Distribution of the Santorini (Thera) Tephra in West Anatolia and Paleogeographical- Geoarchaeological Features of the Çeşme-Bağlararası Mound, s. 78-96

Vlachopoulos A. G., (2016), "Neither Far From Knossos Nor Close To Mycenae: Naxos In The Middle And Late Bronze Age Aegean", Gorogianni E. – Pavuk P. – Girilla L. (ed.)İçinde, **Beyond Thalassocracies**, s.116-135

Voigtlander W., (1975), 'Die mykenische Befestigungsmauer in Milet und einzelne Wehranlagen der späten Bronzezeit' **Istanbulur Mitteilungen 25**, s. 16-34

Zengi, O., (2009), **Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Savunma Mimarisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Warner j., (1994), **Elmalı-Karataş 2: The Early Bronze Age Village Of Karataş**, Bryn Mawr, Bryn Mawr College.

Weickert C., (1956/60), "Die Ausgrabung Beim Athena-Tempel in Milet 1957" **Istanbulur Mitteilungen 9/10**, s.1-96.

Wiener M. H., (1991), "The Nature and Control of Minoan Foreign Trade" Gale N. H., (ed.) içinde, **Bronze Age Trade In The Mediterranean**, s.325-350.

9. HARİTA VE LEVHALAR LİSTESİ

Harita 1/A: İç Batı Anadolu ve Kıyı Batı Anadolu Haritası.

Harita 1/B: Neotektonik Yapılar (Ergin-vd. 2007: 164, Fig. 1)

Harita 2/A: Günümüz rüzgar yönü ve akış.(Ergin-vd. 2007: 165 Fig. 4)

Harita 2/B: Kıyı çizgisi değişimi (Perissoratis, C.- Conispoliatis, N. (2003), S.150, Fig. 4,)

Harita 3/A: Kiklad Adaları içerisinde yer alan Sabtorini(Thera) Adası (Arvanitides, N.-vd.,1988, Fig. 1)

Harita 3/B: Santorini patlamasında meydana gelen küllerinin dağılımı. (Vardar-Öner, 2016, Fig:5)

Harita 4: Hitit İmparatorluğu Dönemi ve komşu yerleşimler. (Van Den Hout, 2012: 22-44)

Harita 5: MÖ 2. Binyılda savunma mimarisi bulunan merkezler

Harita 6/A: Son 15.000 yılda Troia çevresinde değişen kıyı çizgileri. (Kayan-vd.(1980b), Fig. 1)

Harita 6/B: Troia savunma mimarileri (Fields N.- Spedaliera D.(2004), fig.11.).

Harita 7/A:Kaymakçı Höyük ve Etrafında yapılan araştırmalarda 2.Binyıl sitadeli bulunan merkezler.

Harita 7/B : Ege'de Minos buluntu ve etkilerinin dağılımını gösteren harita.(Melas, 1988: fig.3

LEVHALAR

Levha 1: Kuruçay Höyük 11. Kat Planı (Duru, 1994: Levha15)

Levha 2: Hacılar I Yerleşim Planı (Parzinger, 1993: Levha 190/5)

Levha 3:Bakla Tepe, erken tabaka savunma sistemi ve hendeğin çizimi.(Güdoğan, 2019: Levha 22 B)

Levha 5: Liman Tepe ETÇ I savunma sistemi (Erkanal H. - Şahoğlu V., (2012): Çizim 1).

Levha 6: Keçiçayırı yerleşim planı (Fidan 2016, Fig. 6).

Levha 7: Hacılar Büyük Höyük yerleşim planı(Umurtak-Duru 2017, Plan 1 ; Gündoğan,2019, Levha 14).

Levha 8: Demircihüyük rekonstriksiyonu (Korfmann 1989, Fig.2).

Levha 9: Bakla Tepe, geç tabaka testere dişli savunma sistemi, giriş kapısı ve kuleler (kuzey alanı) (Güdoğan, 2019: Levha 38 A).

Levha 10: Maydos-Kilisetepenin MÖ 2. Binyıl yıla ait mimari planı (Sazcı G. Et al(2017), Plan 2)

Levha 11/A: OTÇ'nin geç dönemlerine tarihlene VI. Tabaka savunma duvarı (Sazcı G., (2016), Res.8)

Levha 11/B: Maydos-Kilisetep'e'nin MÖ 2. Binyıl yıla ait mimari planı (Sazcı G., (2016), Res.4a-b)

Levha 12: Troia VI giriş kapısını gösteren yeniden kurma denemesi (Jablonka P. - Rose P., (2004), fig.2)

Levha 13: Troia savunma mimarisi (Aslan C. C. – Rose C. B., (2013), Fig.1)

Levha 14: Troia bastionu (Korfmann M., (2003), Fig 7), Troia GTÇ savunma mimarisi kalıntıları (Jablonka P., (2010), figüre 63.2)

Levha 15: Troia bastionunun alta doğru verilen eğim (Dörpfelt W., (1894), Fig. 10)

Levha 16/A: Troia sur duvarındaki eğim ve testere dişi çıkıntıları gösteren resim (Korfmann M., (2003), Fig 7)

Levha 16/B: Troia sur duvarındaki testere dişi çıkıntılar (Dörpfelt W., (1894), Fig. 7)

Levha 17/A: Akrapolun güney yamacını gösteren plan (Pirson F., (2013) Resim: 2)

Levha 17/B Pergamon yerleşimi (E -Forschungsberichte 2015 Des Deutschen Archäologischen Instituts <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> .)

Levha 18: Kaymakçı Höyük'ün Jeofizik taramasında görünen sitadel ve yerleşimin etrafında yer alan savunma mimarisi(Roosevelt C. H.(2009), Fig.9; Ünlüsoy-vd, (2018), Fig. 6)

Levha 19: 95.555 nolu kazı alanı ve burada açığa çıkarılan kuzey savunma sistemine ait çok evreli yapılar (Ünlüsoy S.- Roosevelt C. H. – Luke C., (2018), Fig. 13; Roosevelt C. H. - vd., (2018), fig. 5.)

Levha 20: 81.551 nolu kazı alanı ve burada açığa çıkarılan kuzey savunma sistemine ait taş duvarla Roosevelt C. H. - vd., (2018), fig. 4;Ünlüsoy S.- Roosevelt C. H. – Luke C., (2018), Fig. 12

Levha 21/A: Geç Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı sur duvarının kesiti. (Erkanal-vd., (2017), Plan 2.)

Levha 21/B: Geç Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı sur duvarı çizimi (Erkanal-vd., (2017), Plan 1.)

Levha 22/A: Liman Tepe Geç Tunç Çağı suru.(Erkanal H. (2017), Resim 4.)

Levha 22/B: Çeşme Bağlararası'nın 2b evresi savunma mimarisi.(Şahoğlu- vd, 2018: 382 Resim 4)

Levha 23/A: Çeşme Bağlararası'nın 2b evresi savunma mimarisi.(Şahoğlu- vd, 2018: 383 Resim 6)

Levha 23/B: Çeşme-Bağlararası Orta Tunç Çağı sur duvarı şematik çizimi

Levha 24: Arzawa kenti Puranda olarak düşünülen yerleşim (Meriç R. - vd., (2007), Çizim 1)

Levha 25/A: Bademgediği Tepe'de yüzeyde görülen savunma duvarı , kapı girişi (Meriç R. - vd., (2007), Resim 2)

Levha 25/B: Bademgediği Tepesi'nin genel planı (Meriç 2003, fig. 2)

Levha 26: Ayasuluk 22/S açmasında bulunan Tunç Çağı olduğu düşünülen savunma duvarı.(Büyükkolancı M.(2008), Fig. 15)

Levha 27/A: Ayasuluk savunma mimarisi (Büyükkolancı M., (2008),13c)

Levha 27/B: Ayasuluk savunma mimarisi kesit görüntüsü (Büyükkolancı M., (2008),14)

Levha 28: Çine-Tepecik Höyük'ün savunma mimarisin gösteren plan (Günel S., (2012b) ; Günel S. – Herbordt S., (2010), Abb.2); Günel S., (2016b), Resim:2.

Levha 29/A: Çine-Tepecik Höyük'ün savunma mimarisin gösteren detaylar (Günel S., (2010a) Çizim 2, Günel S., (2006), Çizim : 3)

Levha 29/B: Çine Geç Tunç Çağı Yerleşmesi; Magazin Yapısı(Günel S., (2011b), s.3)

Levha 30: Savunma mimarisinin bulunduğu Athena Tapınak alanı (Weickert, 1957; Greaves A. M., (2003), Figure 2.3)

Levha 31: Milet'in savunma mimarisin gösteren plan (Greaves A. M.(2003), Figure 2.3)

Levha 32: Seyitömer'in OTÇ/IV-C Evresi (Bilgen A. N. – vd., 1.(2012), Plan 3)

Levha 33/A: Sur duvarı kuleler ve genel görüntü (Bilgen A. N. - Bilgen Z., (2015), fig 74)

Levha 33/B: Sur dışındaki mekanlar (Bilgen A. N. - Bilgen Z., (2015), Fig 77)

Levha 34: Batı Girişi ve yeniden kurma denemesi (Bilgen A. N. - Bilgen Z., (2015), Fig 76)

Levha 35: Mykenai savunma sistemi(Tomlinson, R., (1992),s.30)

Levha 36: Trynis savunma sistemini gösteren çizim (Maran- Papadimitriou, 2006, Abb. 1.)

Levha 37/A: Midea savunma sistemi (Demakopoulou, 1995: Figure 1.)

Levha 37/B: Gla savunma sistemi (Jones, 1995: Figure 1)

Levha 38: Malthi-Dorion savunma mimarisi (Scoufopoulos, 1971; Plan 2)

Levha 39: Aegina Erken, Orta ve Geç Hellas dönemi savunma mimarisini gösteren yerleşim planı (Scoufopoulos, 1971; Plan 3a)

Levha 40: Phylakopi yerleşim yeri genel planı(Renfrew C. (2011)

Levha 41: Ayia İrini yerleşim planı F, G ve H birlikte verilmiştir.(Lee, 1977: 179 Fig.2; Caskey, 1971: 114 Fig. 1)

Levha 42: Ayios Andreas'ın savunma mimarisi (Televantou, (2001): Fig. 2)

Levha 43/A: Kültepe sitadelinde yer alan geç dönem saray yapısı (Özgüç, T. (2005), 74, Plan 11)

Levha 43/B: Konya Kara Höyük OTÇ kenti sur duvarının görünüşü (Naumann, R. (1975), Res. 323)

Levha 44: Alişar Höyük (THE ALISAR REGIONAL PROJECT
<http://web.me.com/miraclewimp/cadirhoyuk/news.html#website>)

Levha 45: Hattuşa'nın genel planı (Seeher J.,(2011), Fig. 6)

Levha 46/A: Alacahöyük savunma mimarisi ve Alacahöyük stratiğrası (Akok, M. (1979), Resim 1)

Levha 46/B: Şapinuva/Ortaköy sur ve kulesini gösteren fotoğraf (Süel, A.,(2005), Res.1
Süel, A., (2015), Süel A.-Süel M. (2012).

Levha 47/A: Kül Höyük Savunma mimarisinden (Temizsoy, İ. - Kaya, V. - vd. (2000), Plan 2)

Levha 47/B: Kuşaklı/Sarissa surlarının yeniden canlandırılması (Müller-Karpe, A.- vd., (2009), Abb. 5)

Levha 48: Büklükale’de yapılan jeofizik çalışmalarında aşağı şehrin etrafının surla çevrili olduğunu gösteren çalışma (Matsumura, K. – Baştürk, E. (2018), Resim 8)

Levha 49: MÖ. 3. Binyıl savunma mimarisi karşılaştırmalı planlar (1- Aigina, 2- Chalandriani, 3- Naxos-Panormos, 45- Syros-Kastri, 6- Troia II, 7- Liman Tepe V ve Liman Tepe VI)

Levha 50: Anıtsal kapı girişi; Mykenai duvarı (Üstte), Boğazköy Tapınak duvarı (Altta), (Thaller, U.(2007), Figure 4)

Levha 51: İşlenmiş taş ve yerleştirme düzeni; Mykenai duvarı (Üstte), Boğazköy Tapınak duvarı (Altta), (Thaller, U.(2007), Figure 3)

Levha 52/A: Poternli girişler, Trynis (Solda), Boğazköy (Sağda), (Thaller, U.(2007), Figure 5)

Levha 52/B: Akropolis etrafındaki savunma duvarı Trynis(Solda), Boğazköy (Sağda), (Thaller, U.(2007), Figure 1)

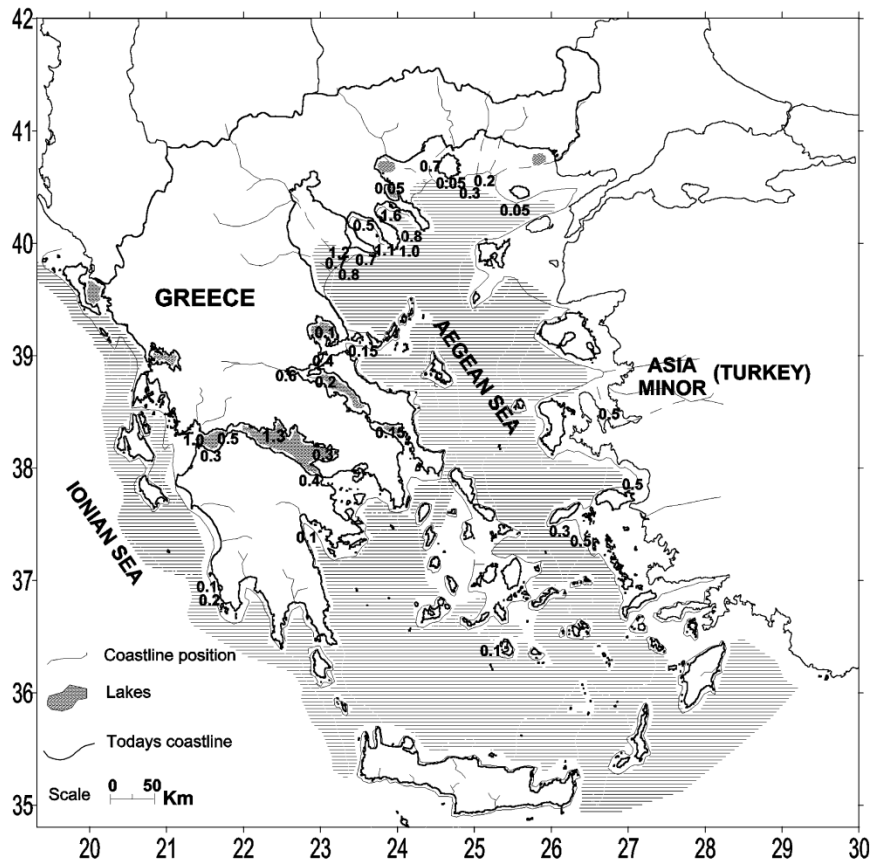
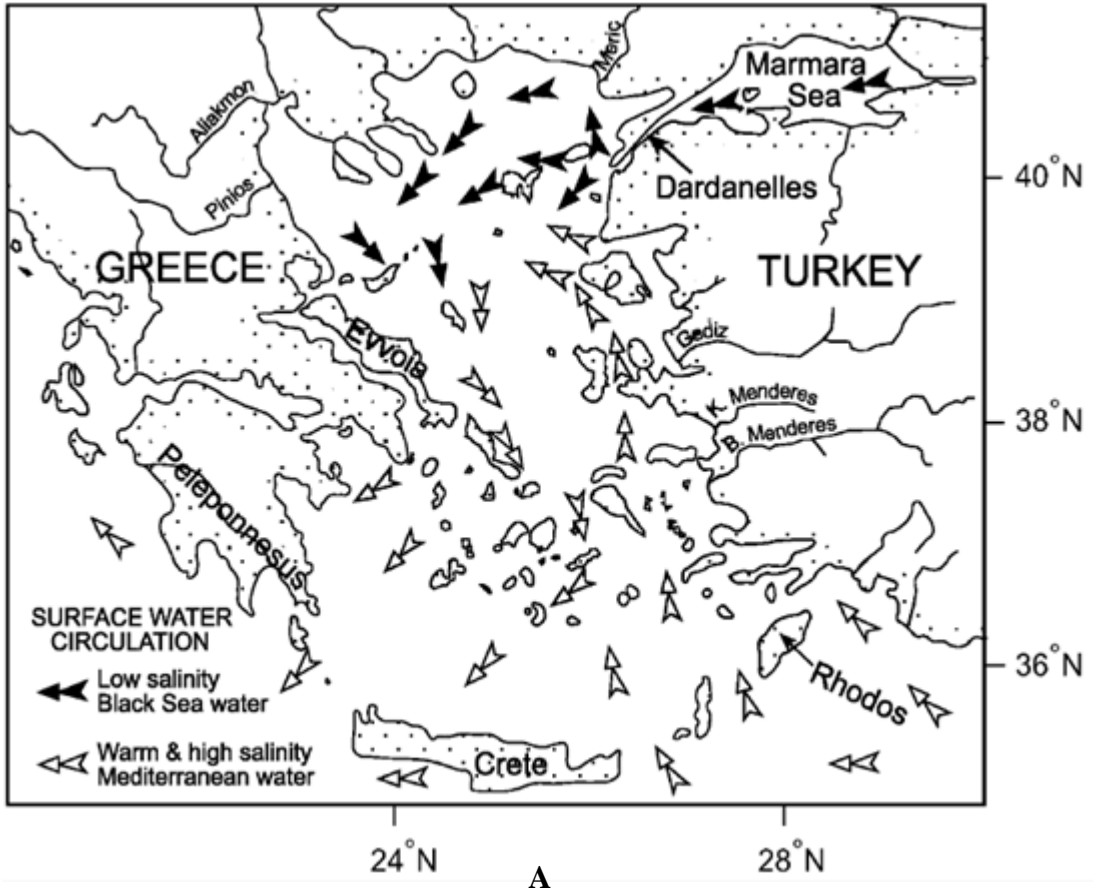
Levha 53: MÖ 2. Binyılda Batı Anadolu’da savunma mimarisi bulunan yerleşimlerinin karşılaştırılması.(1- Çeşme-Bağlararası, 2-Milet, 3- Seyitömer Höyük, 4- Ç,ne-Tepecik, 5-Troia VI.)

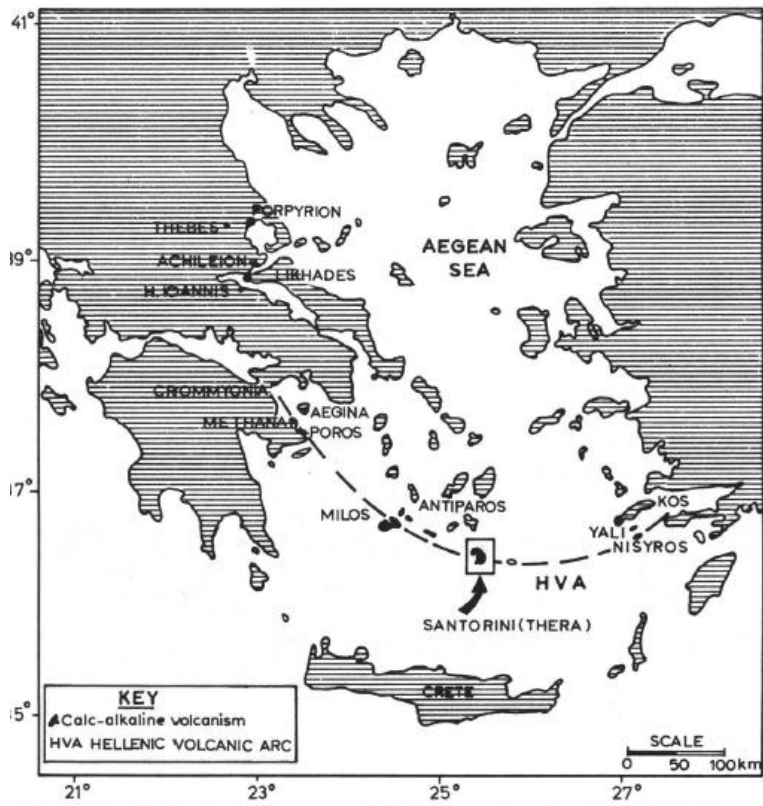
Levha 54/A: Beycesultan OTÇ Sur Duvarı (Lloyd, S. - Mellaart 1965: 46, Fig A.20)

Levha 54/A :Belevi yakınlarındaki Büyükkale/Büyük Kadife sur duvarı (Gür, (2014), Resim 67)

10. HARİTA ve LEVHALAR

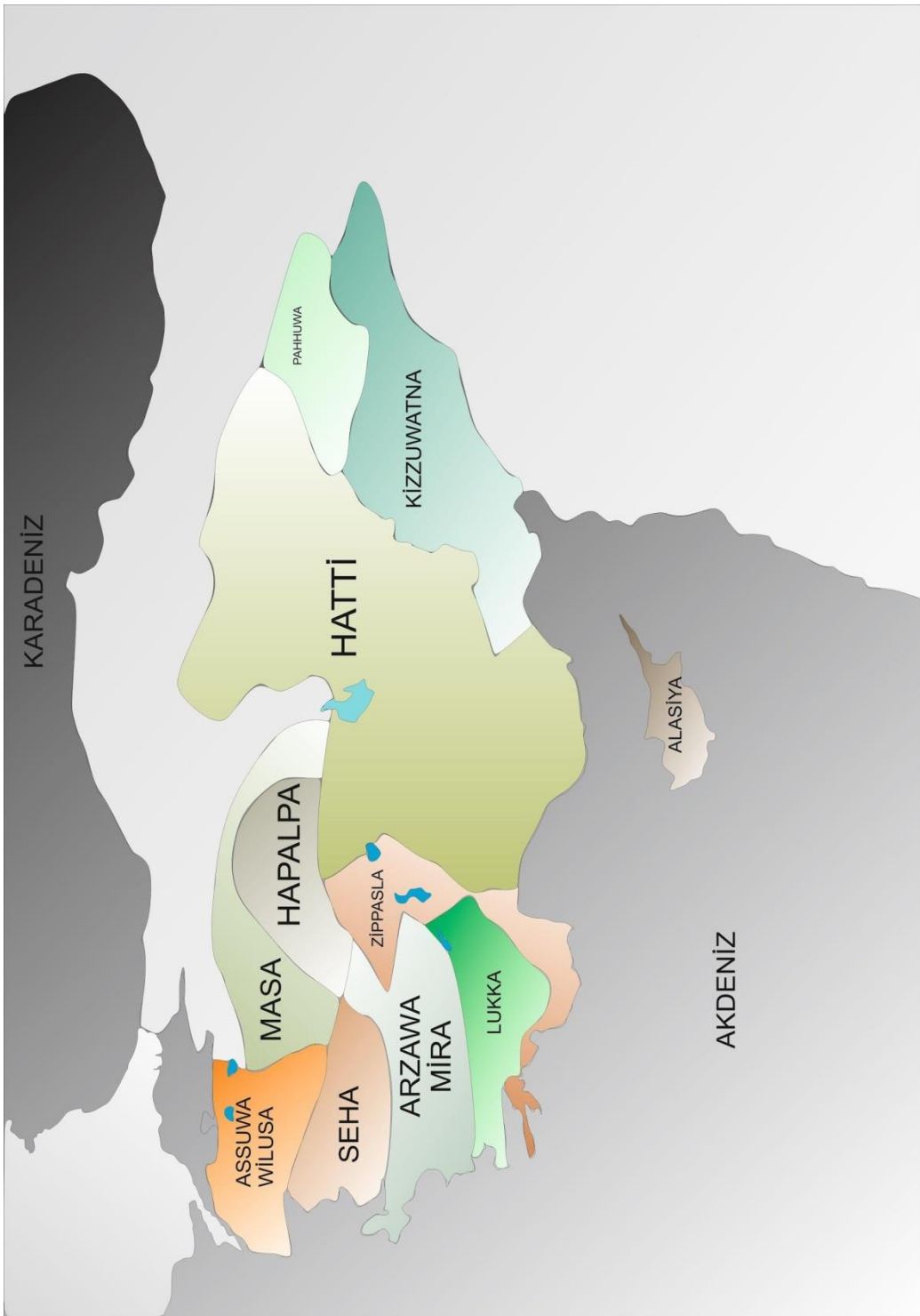

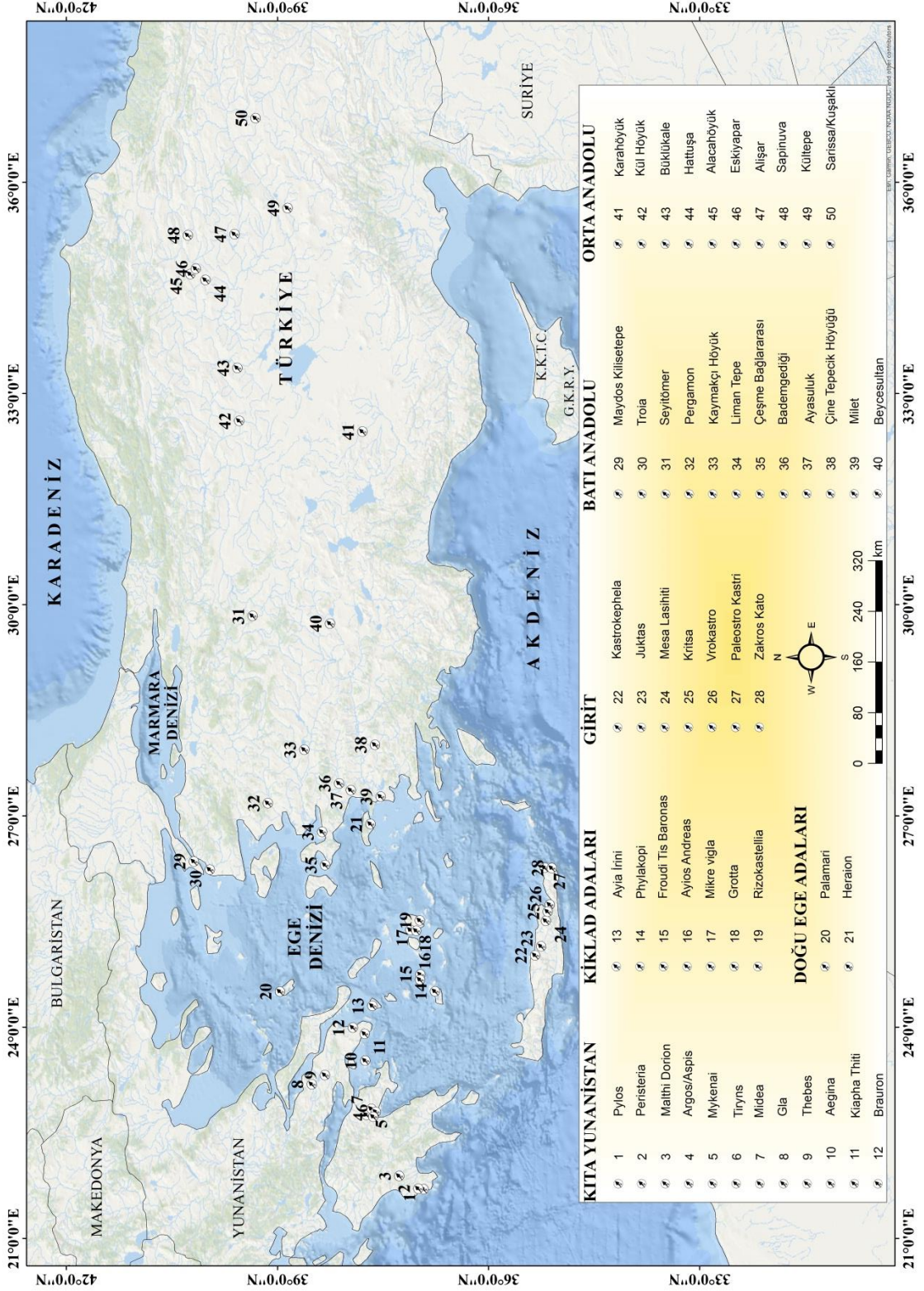

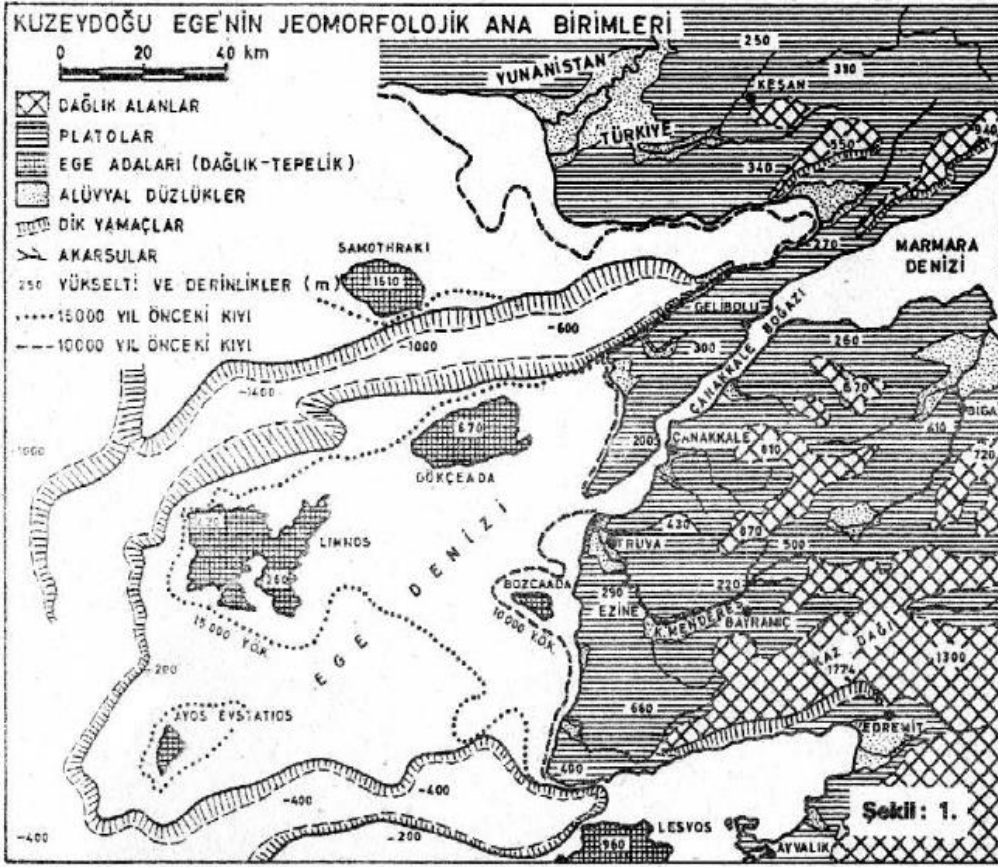
A

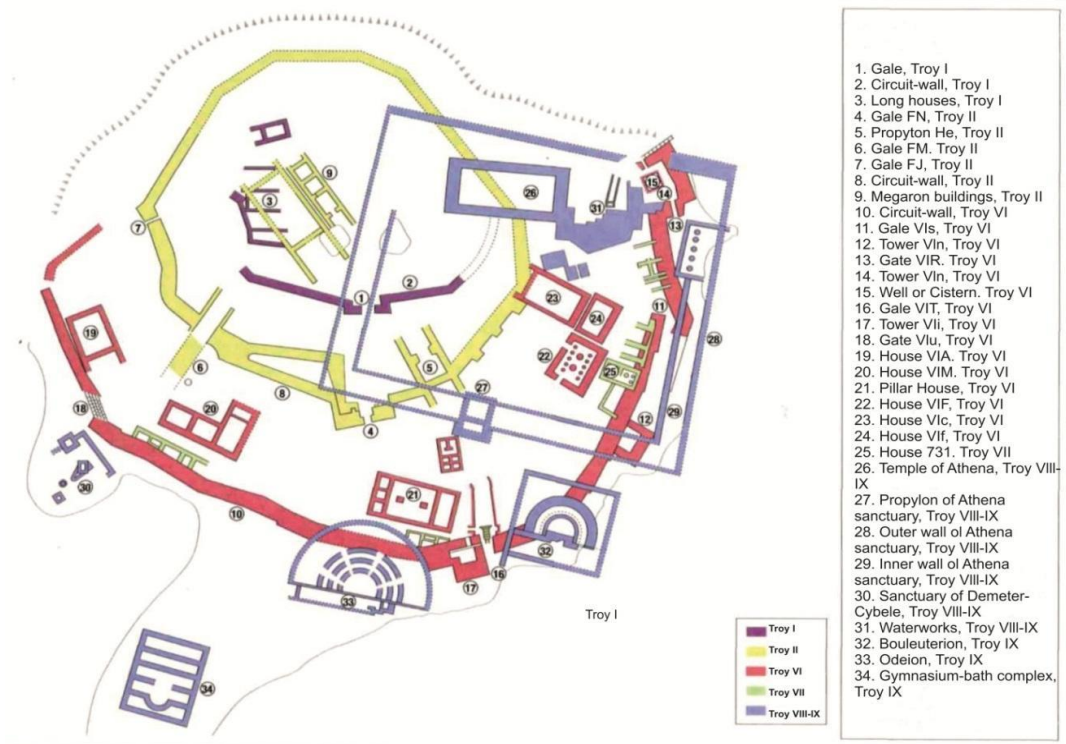
B

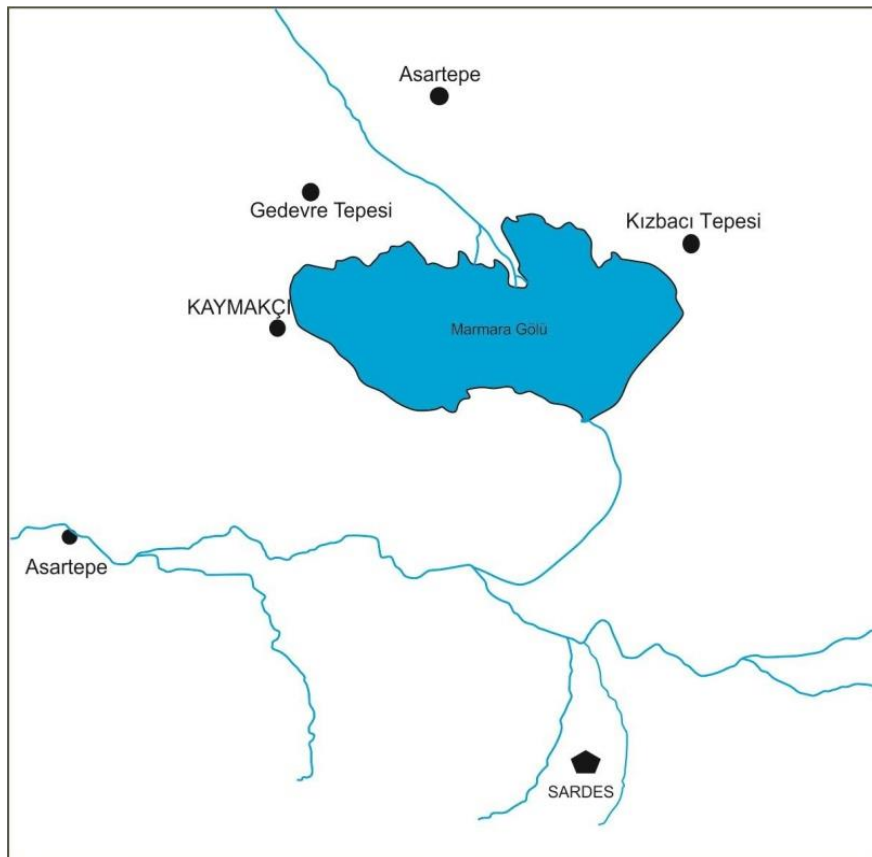

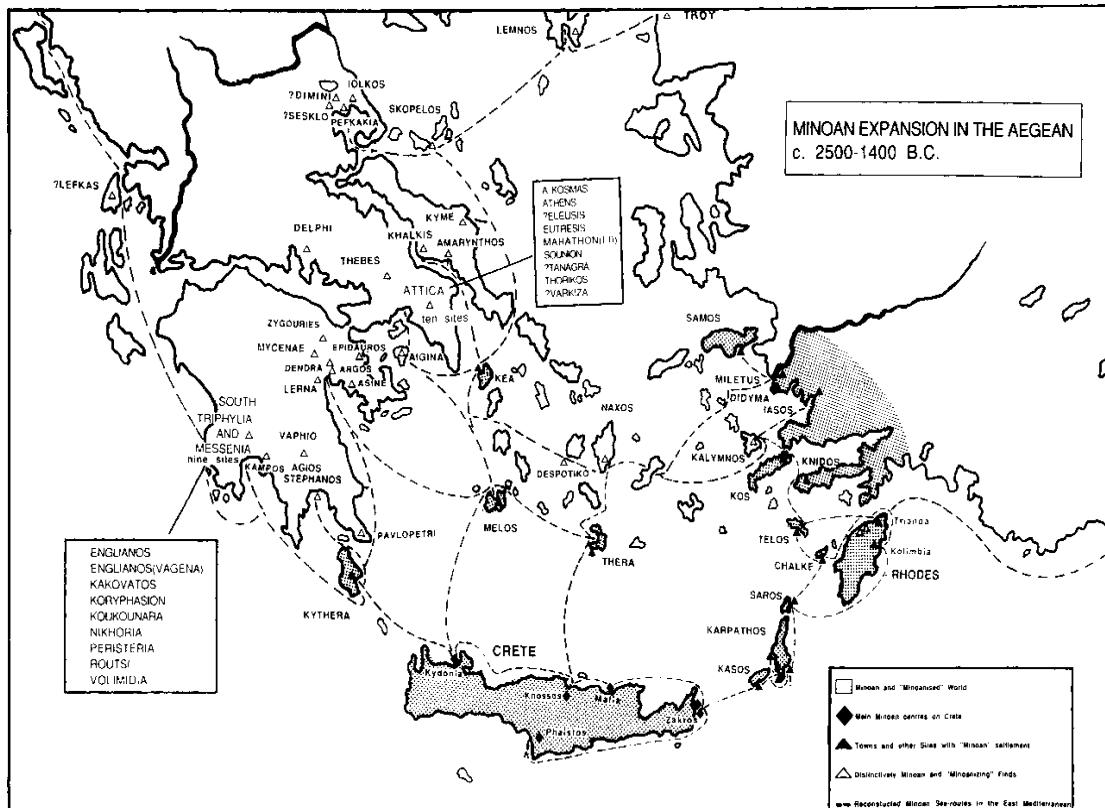
A

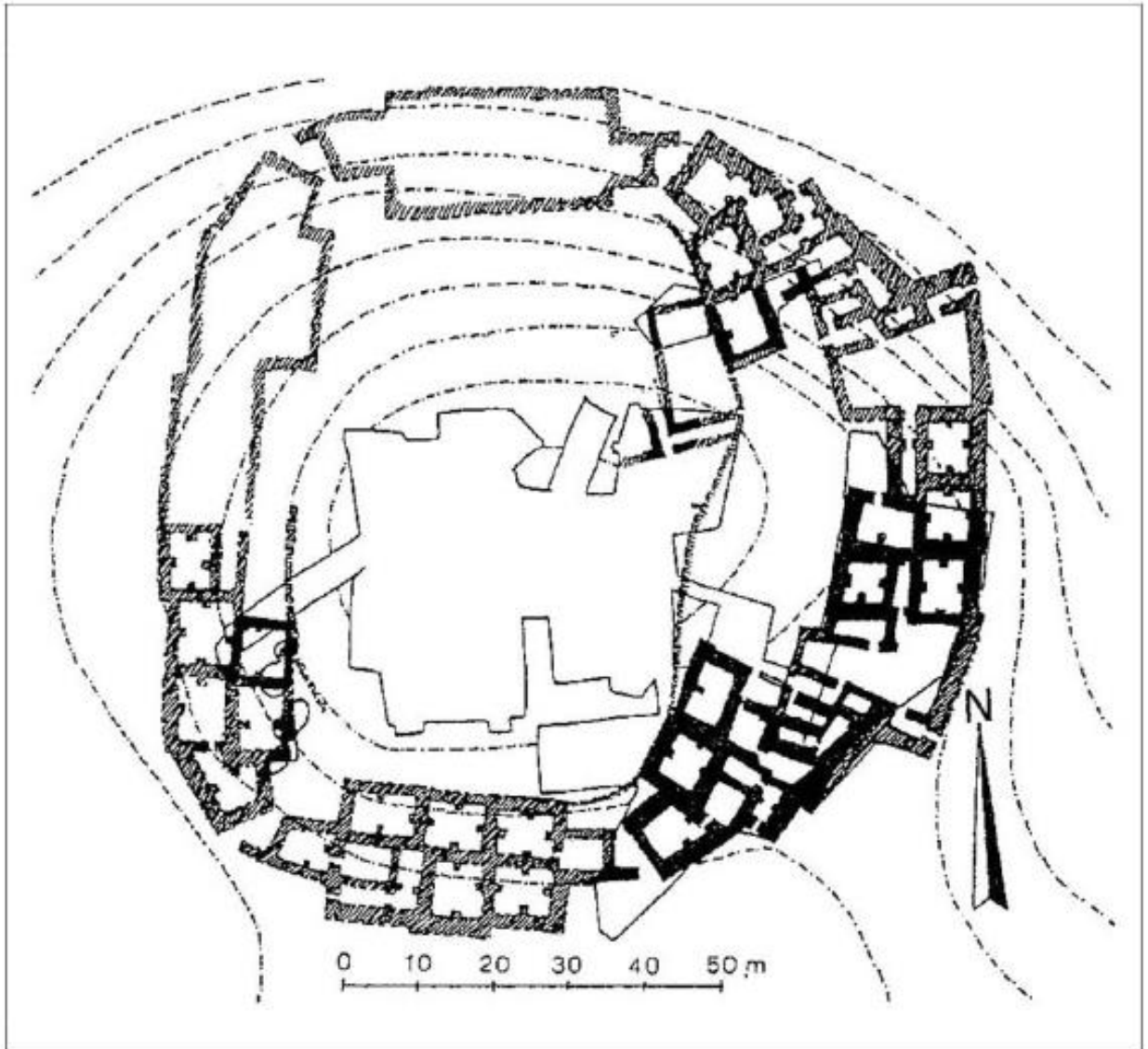
B

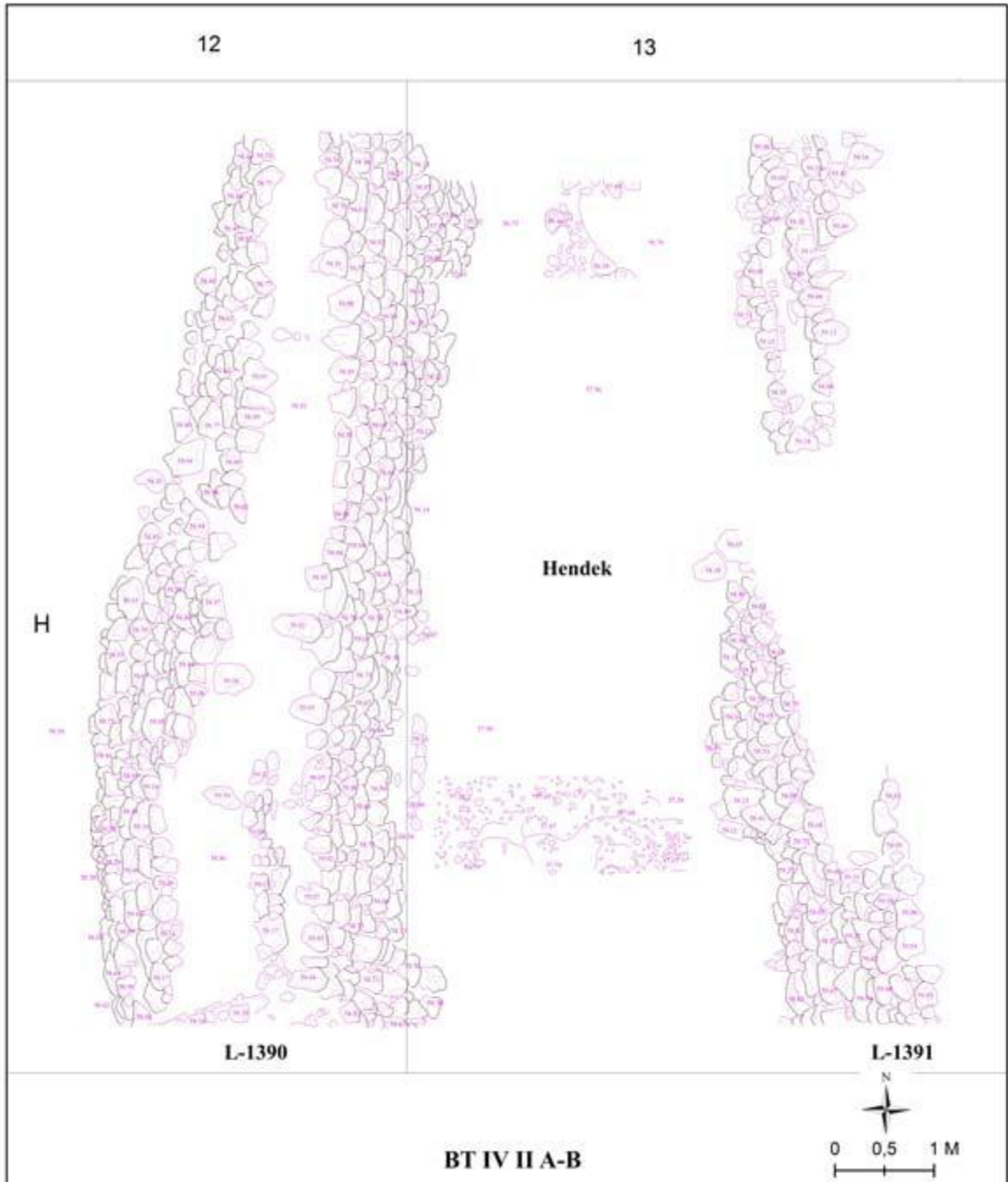

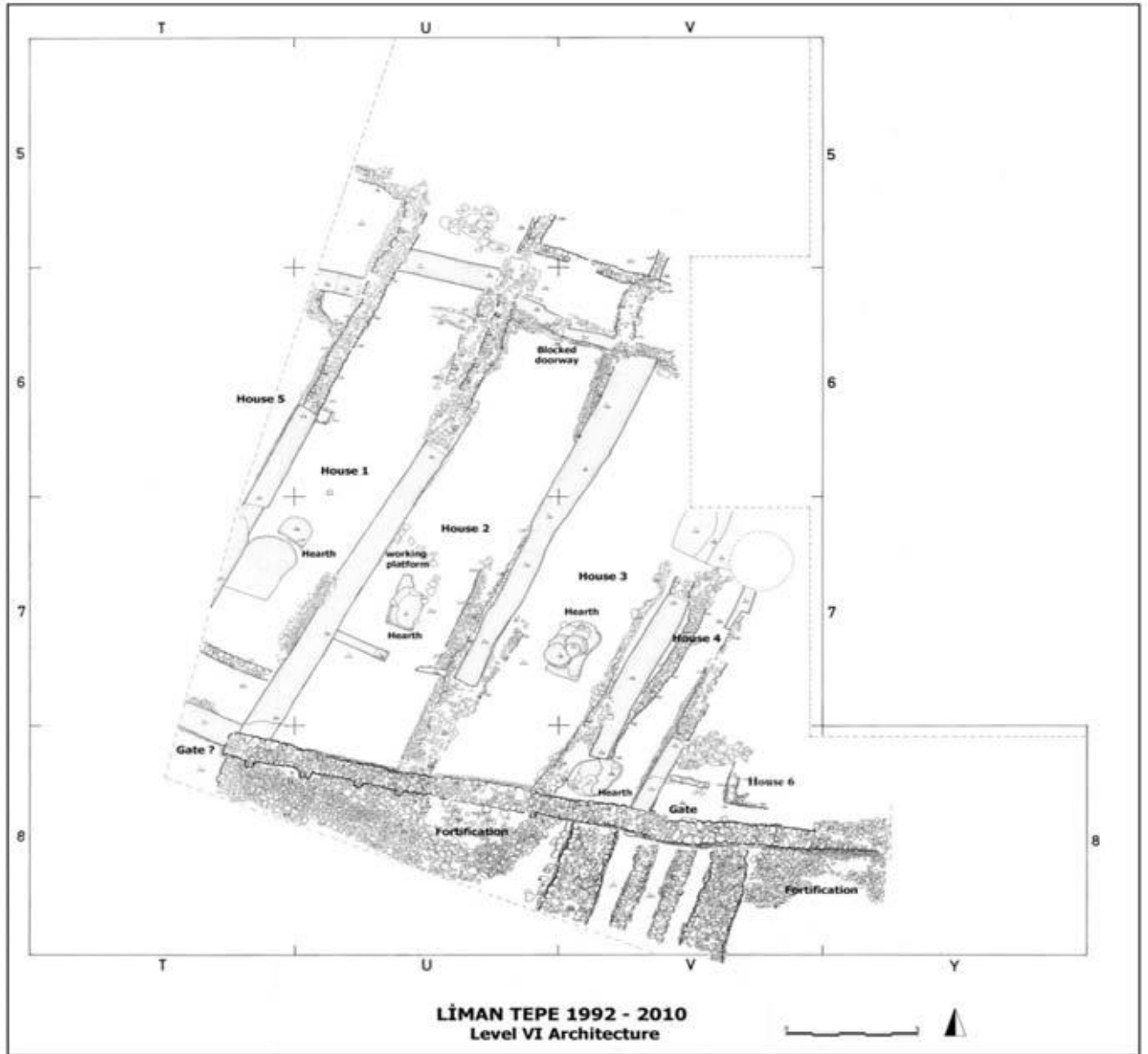
A

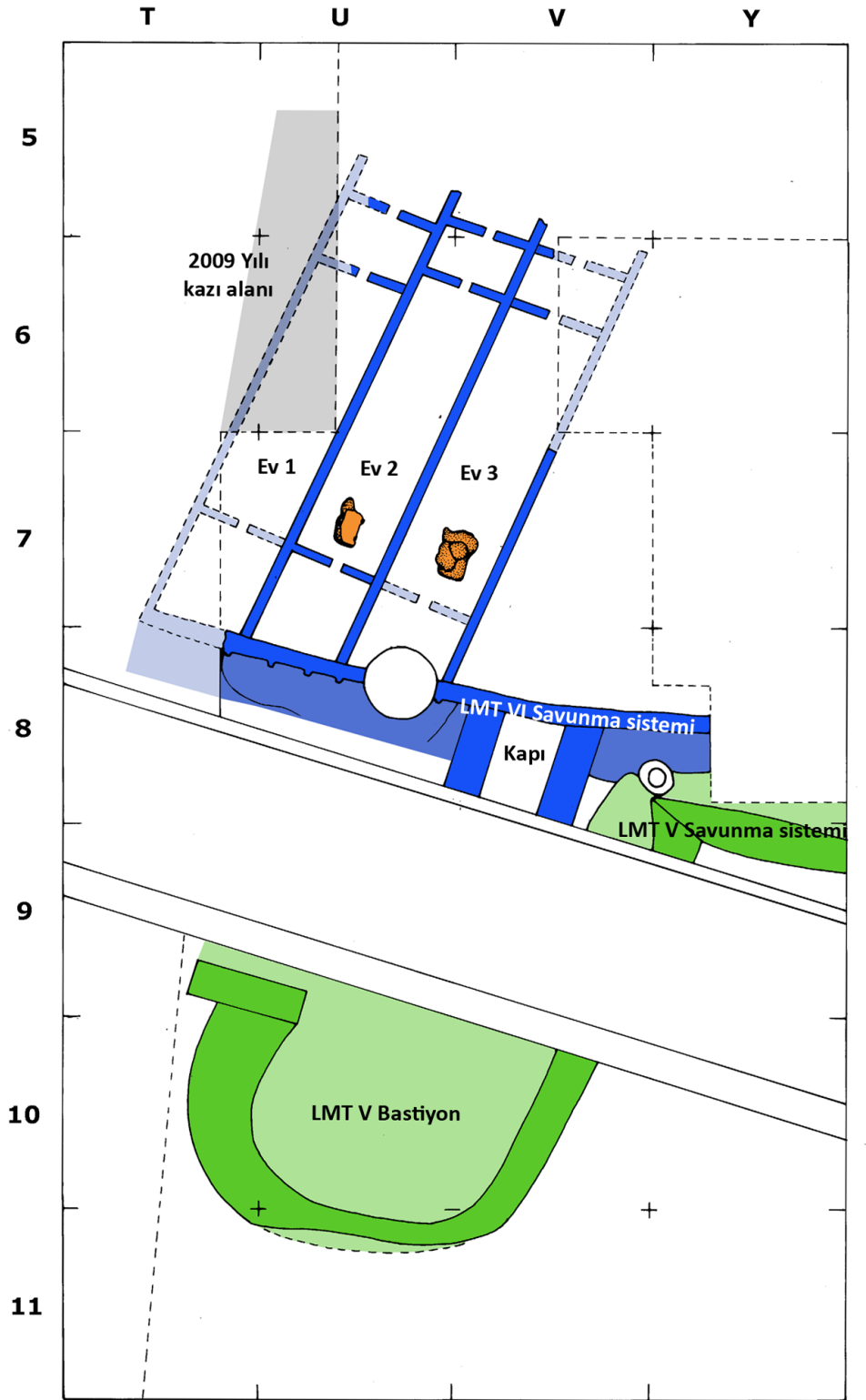

B

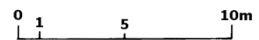

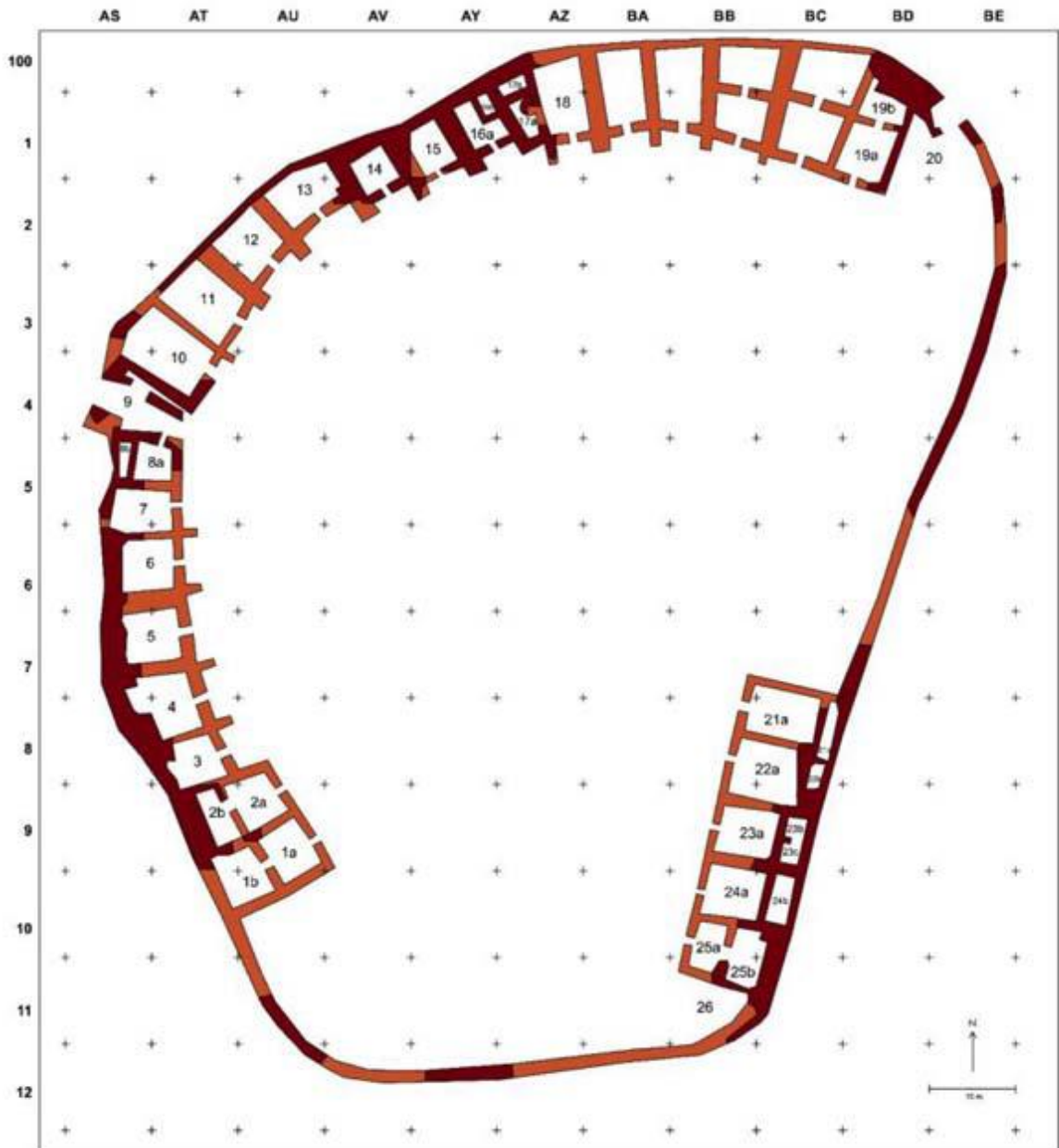

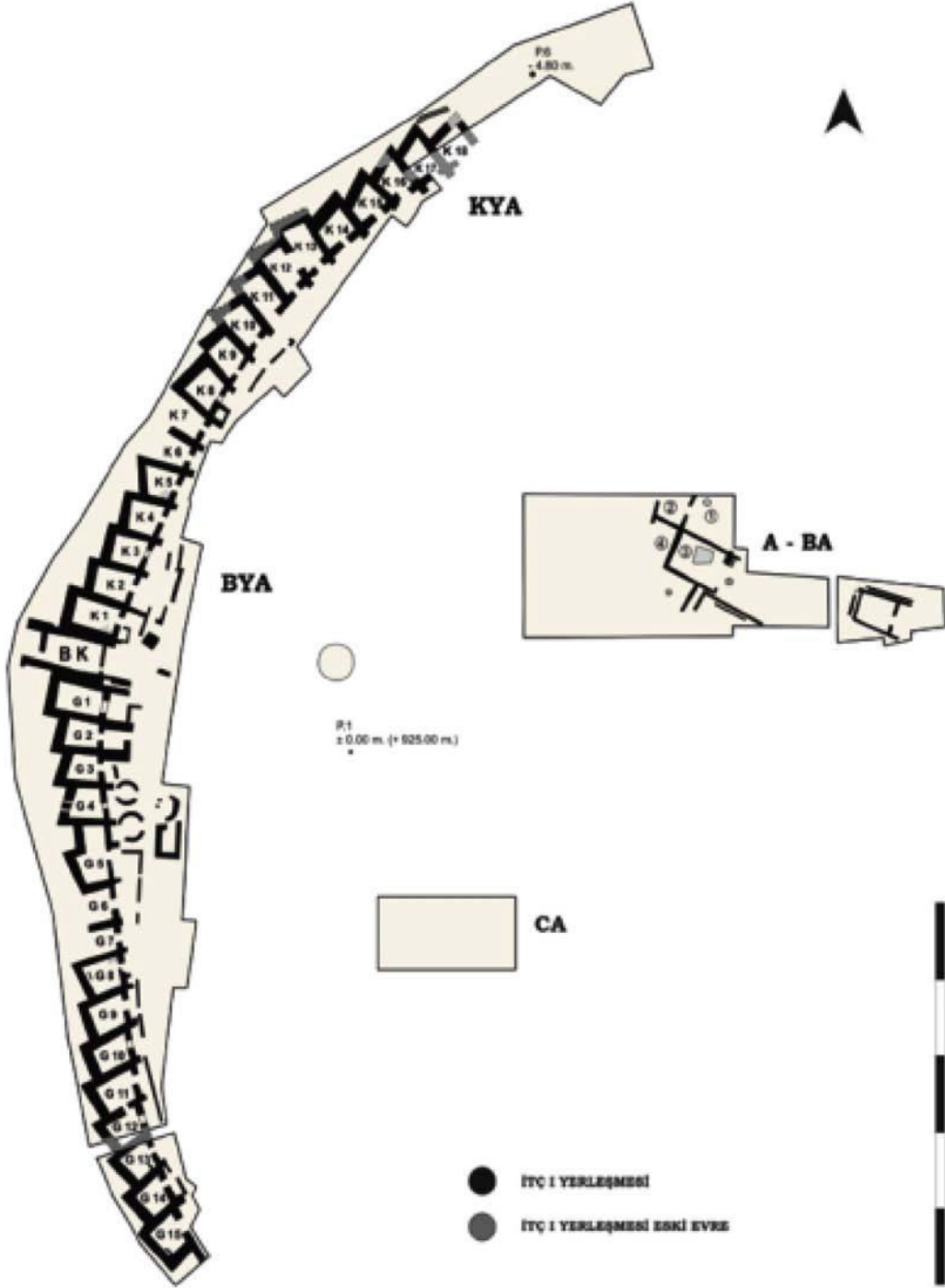

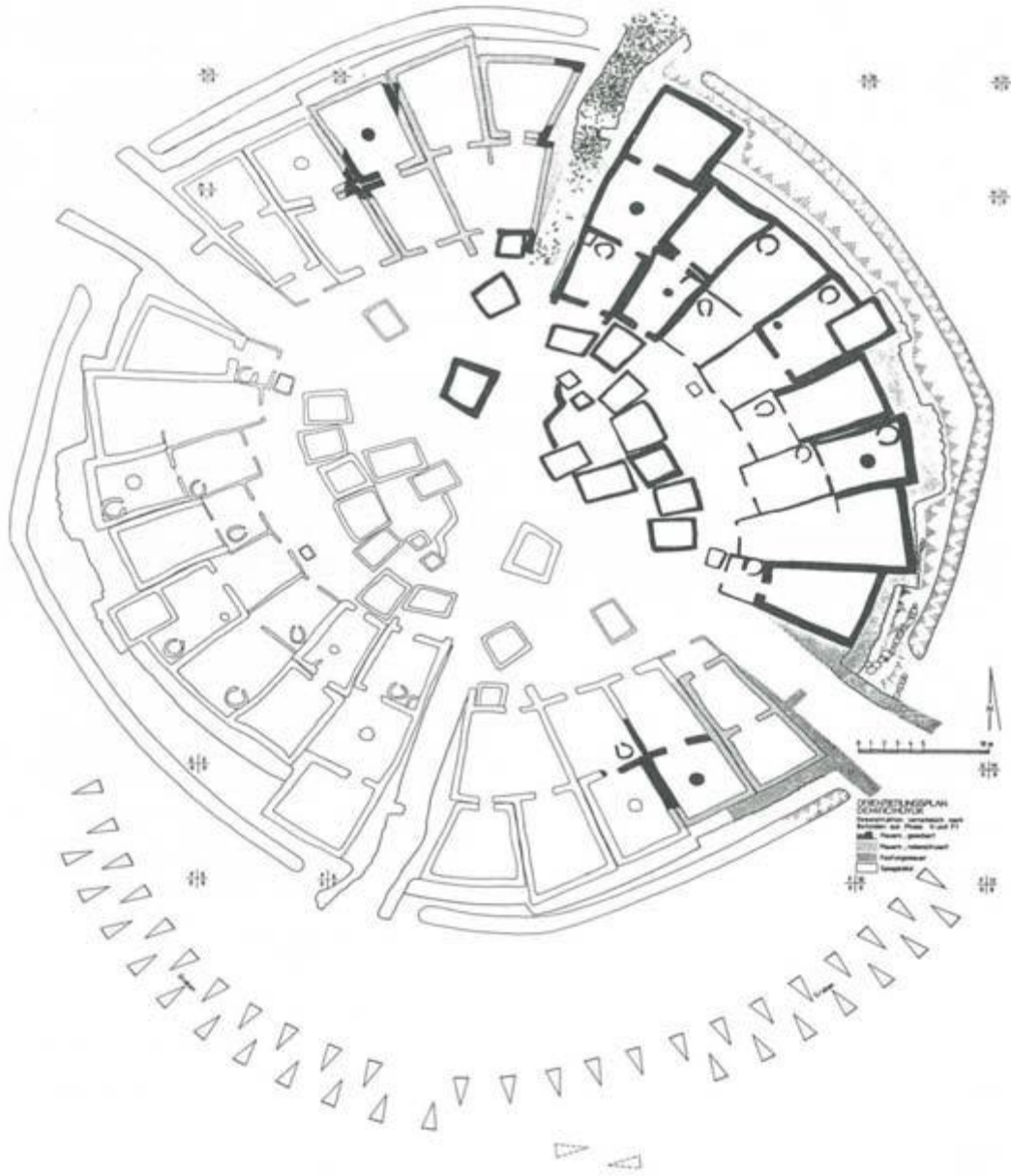
LİMAN TEPE

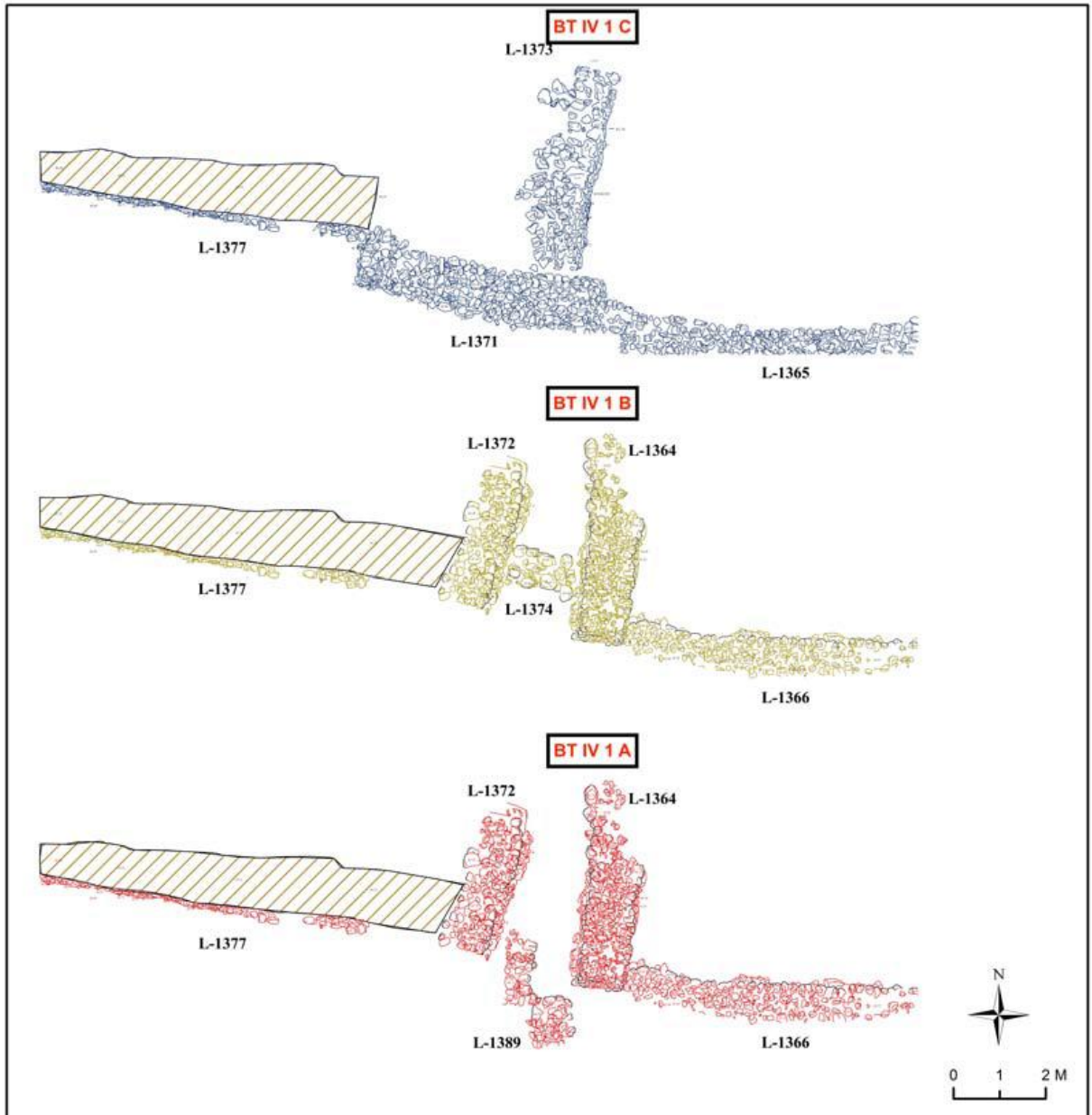
- LMT VI
- LMT V

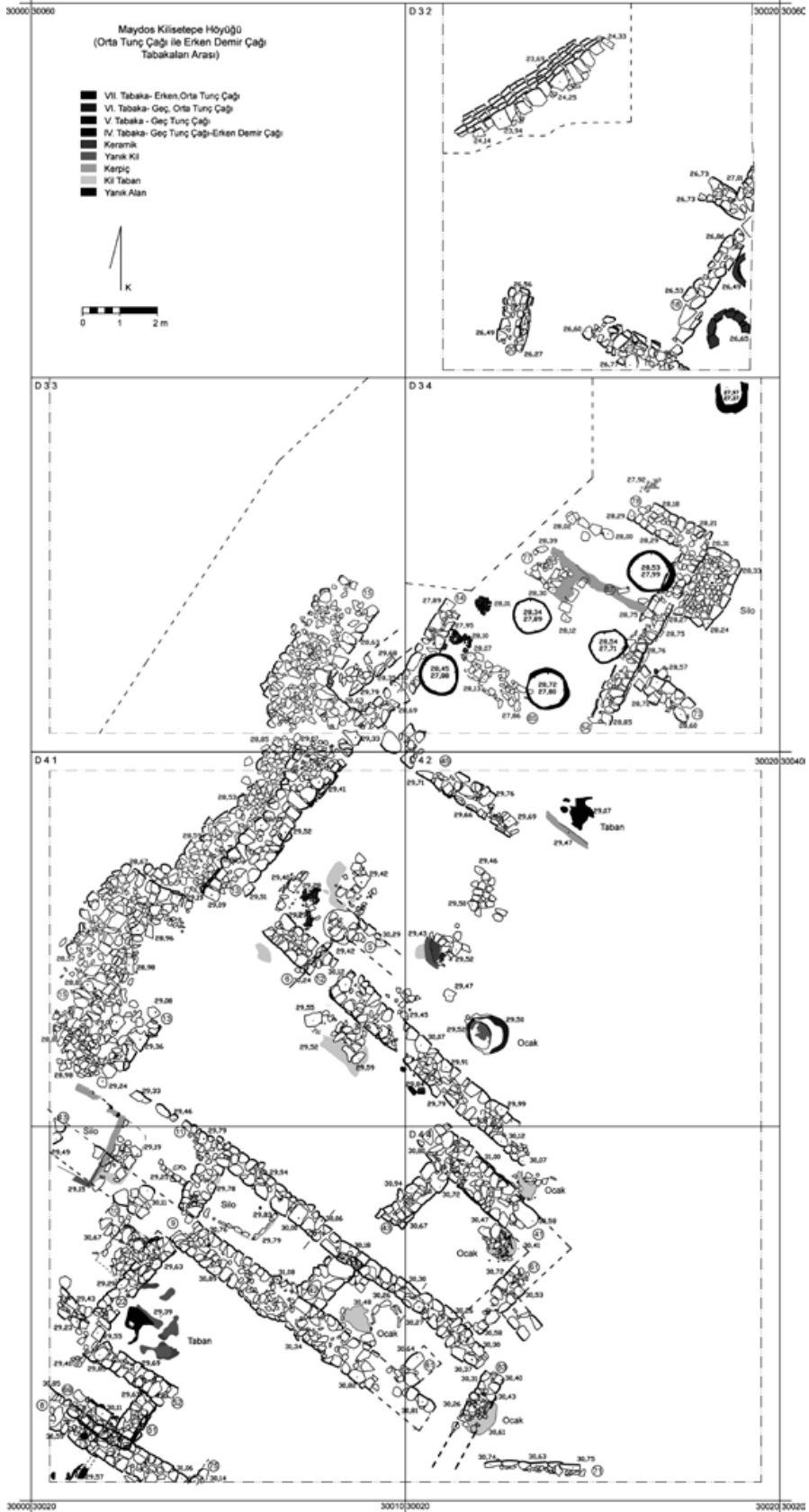

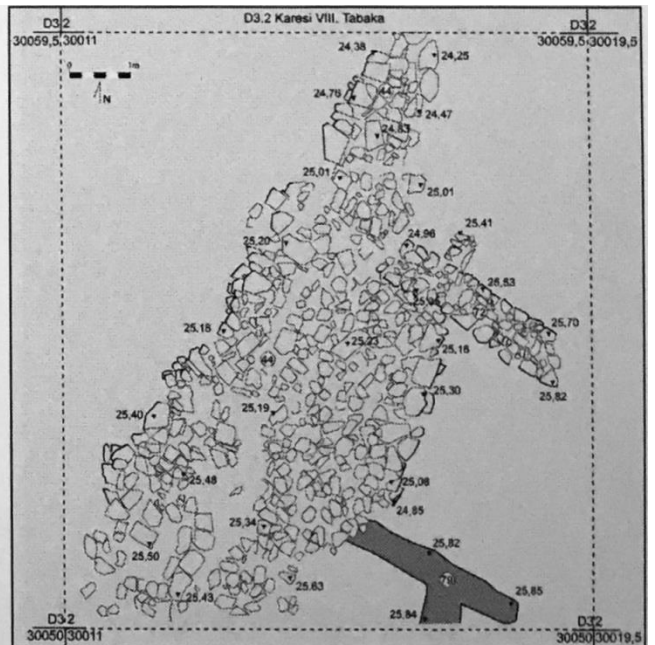

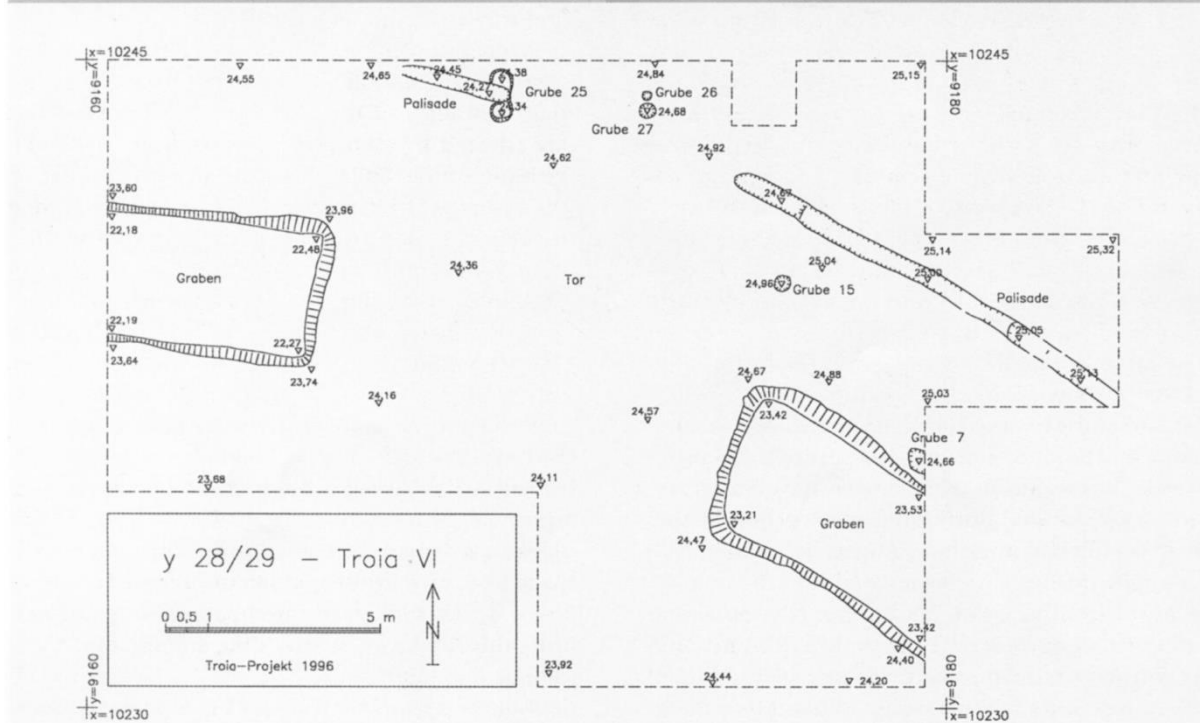
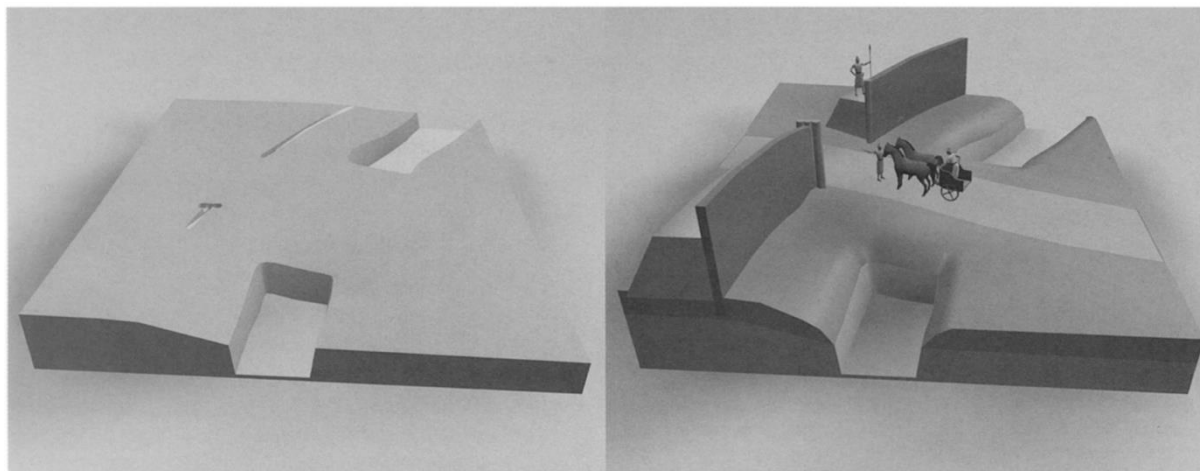

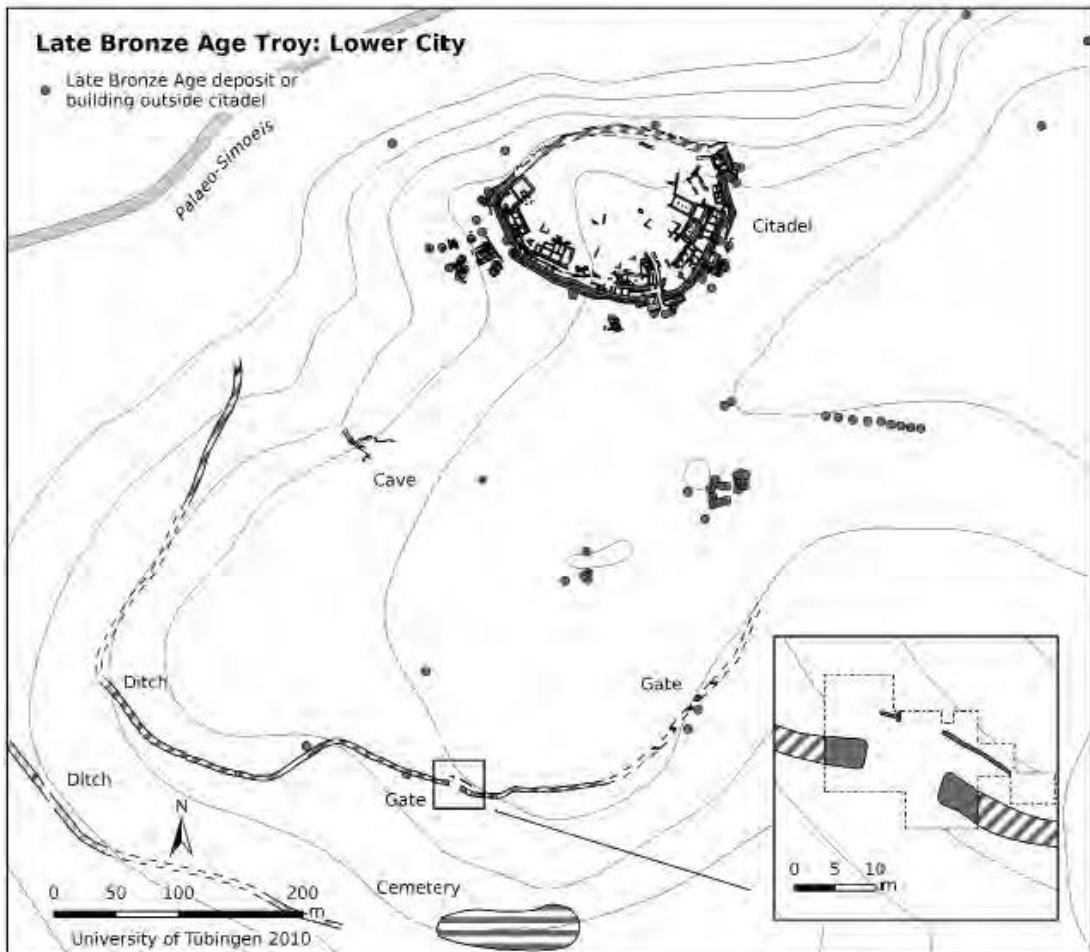
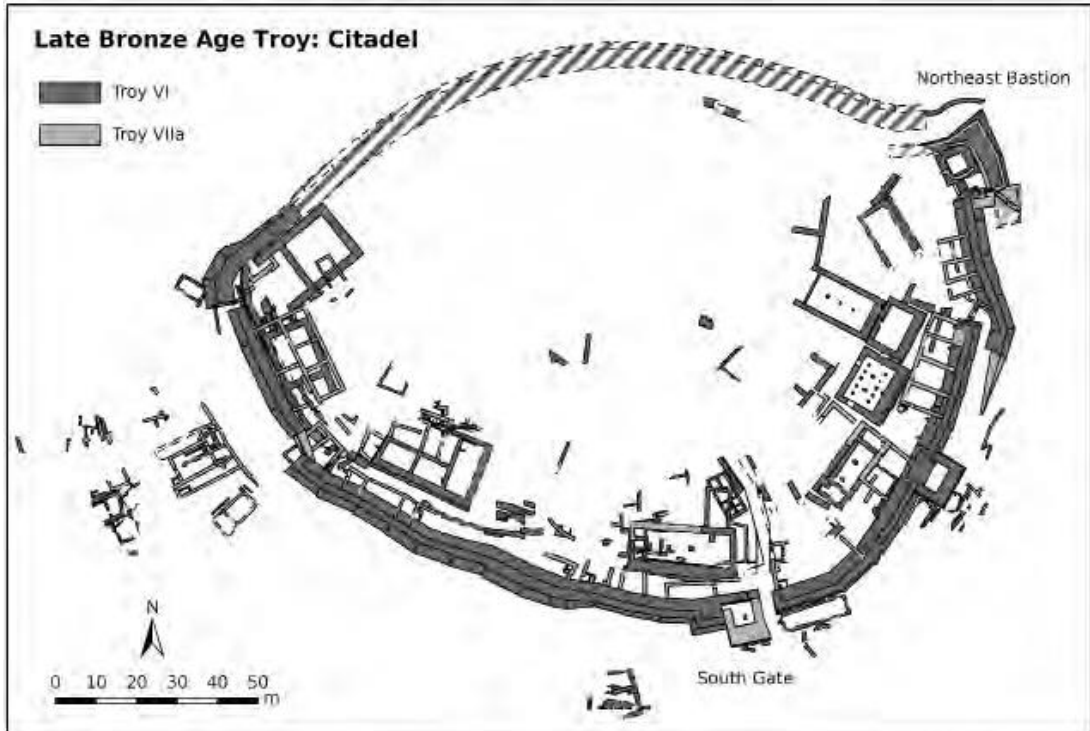

A

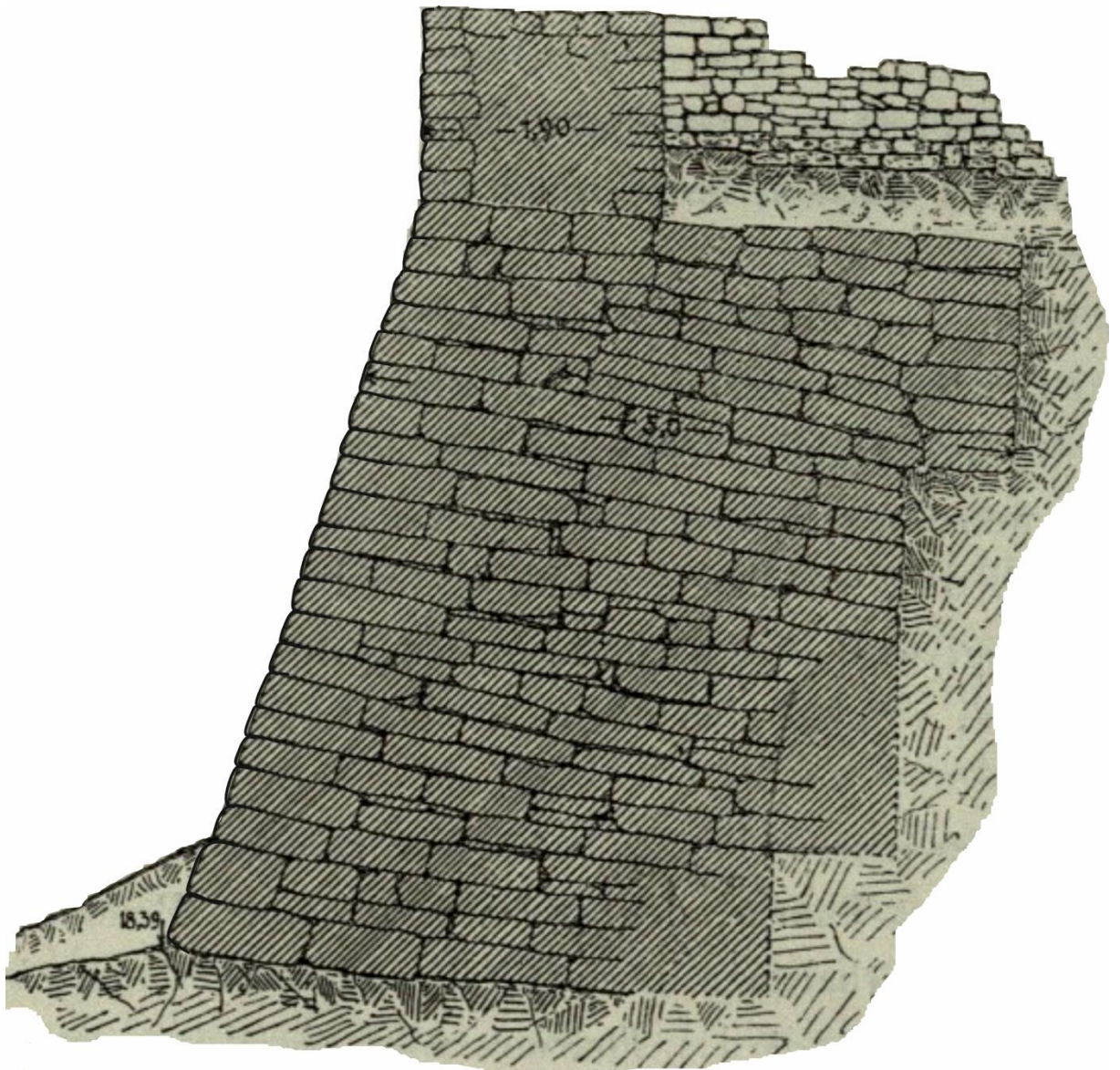

B

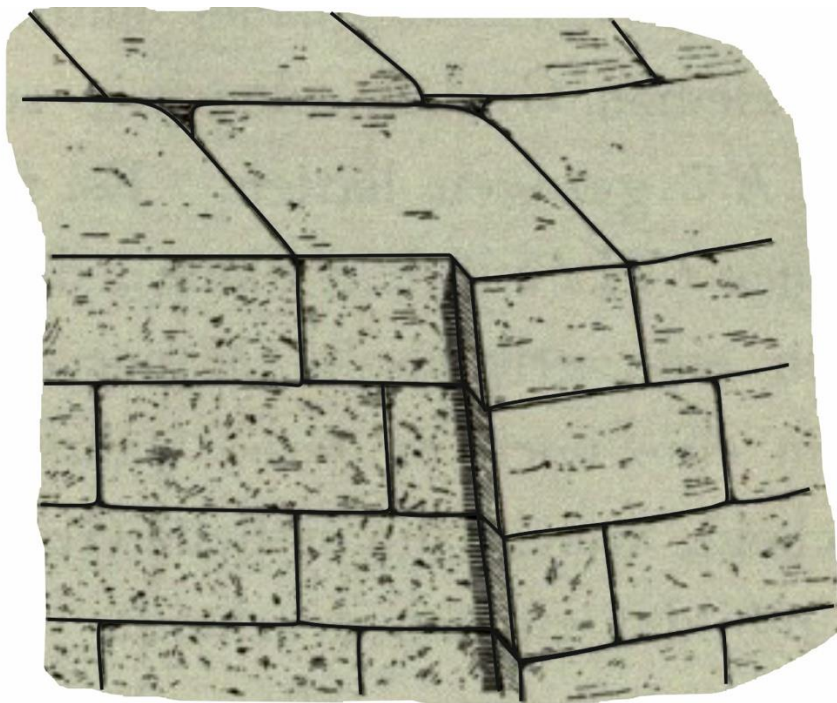

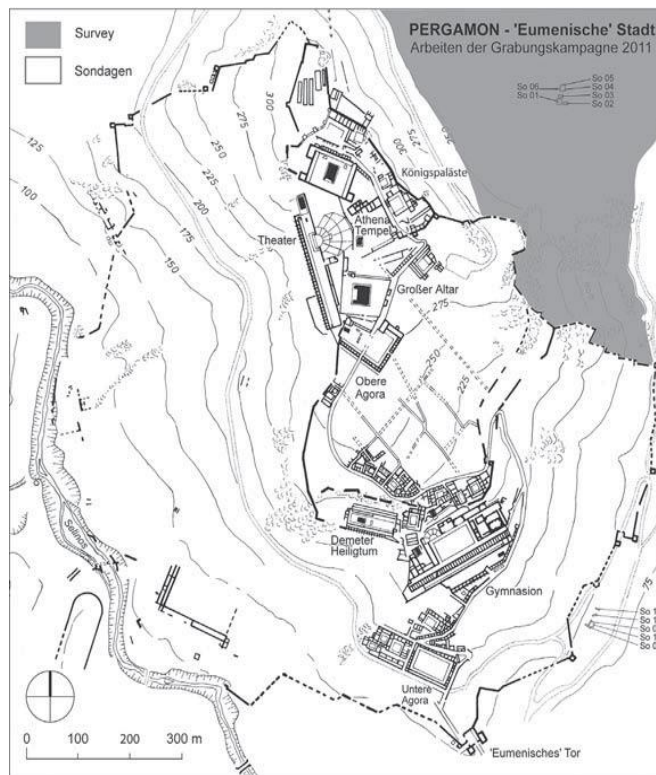

A

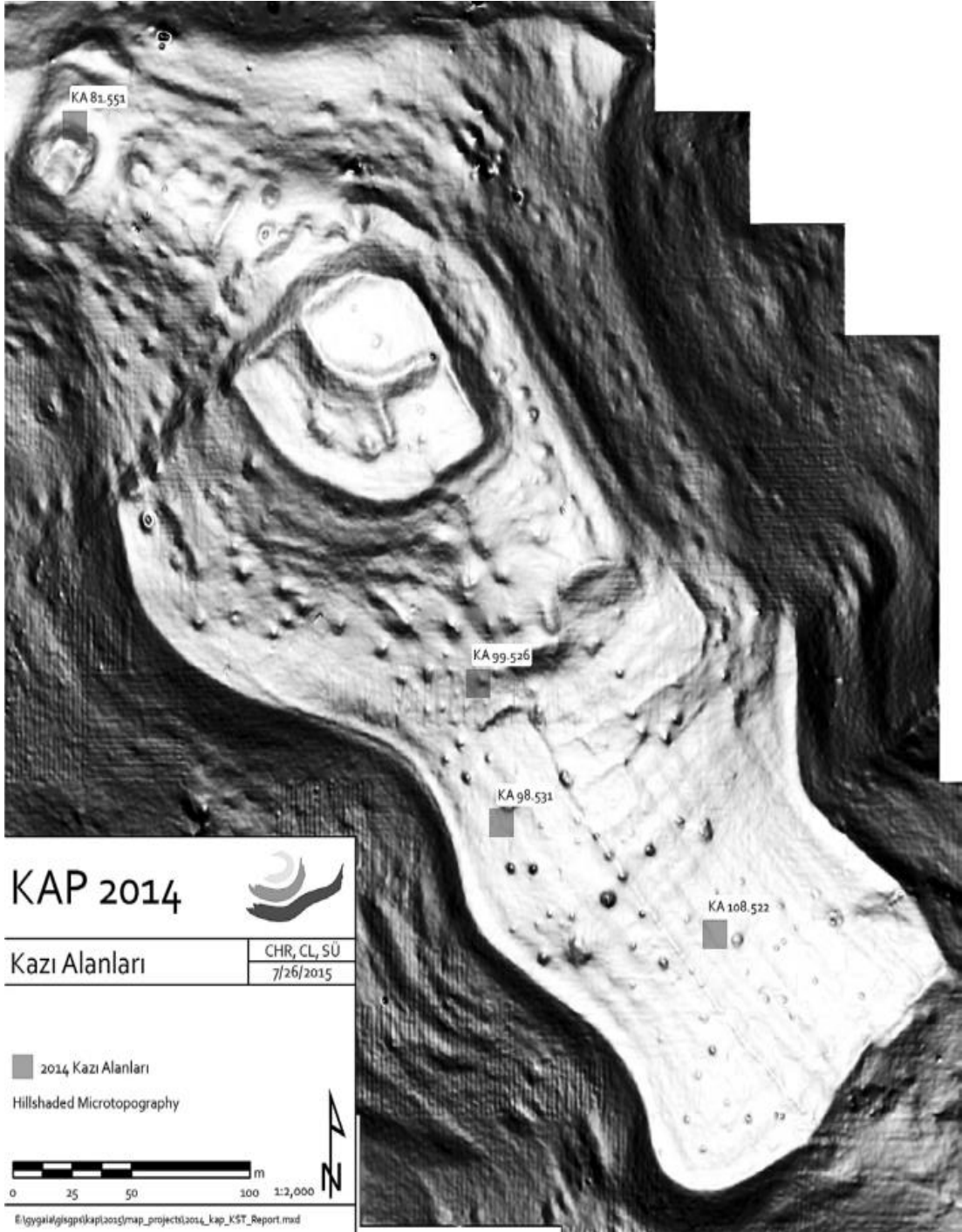
B

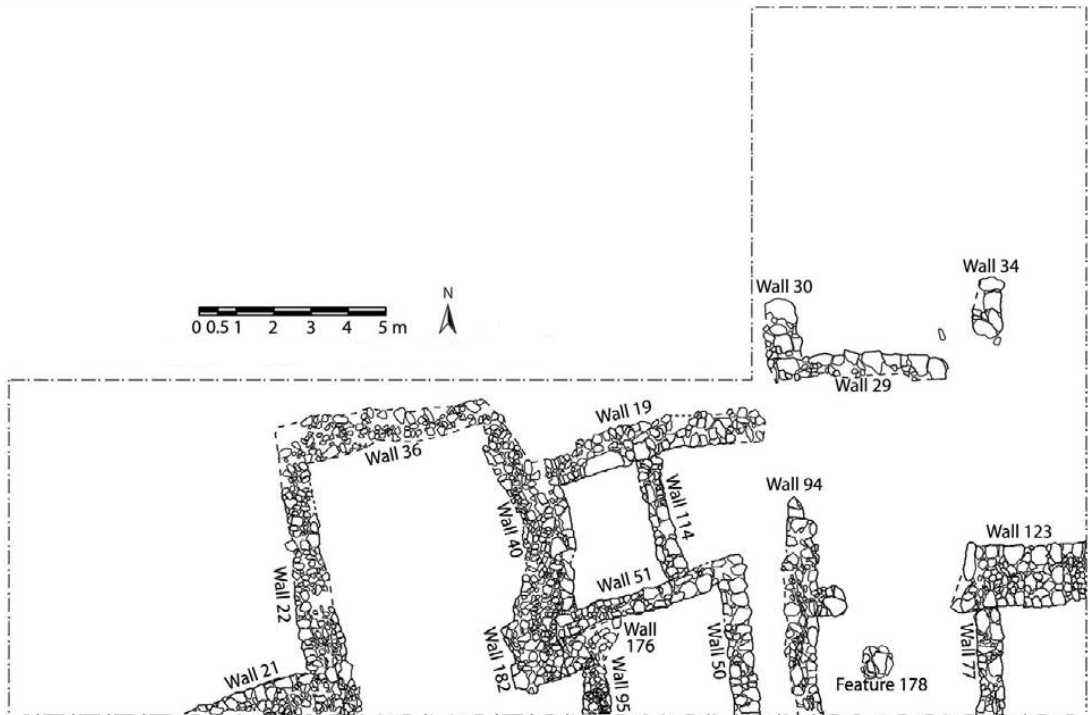
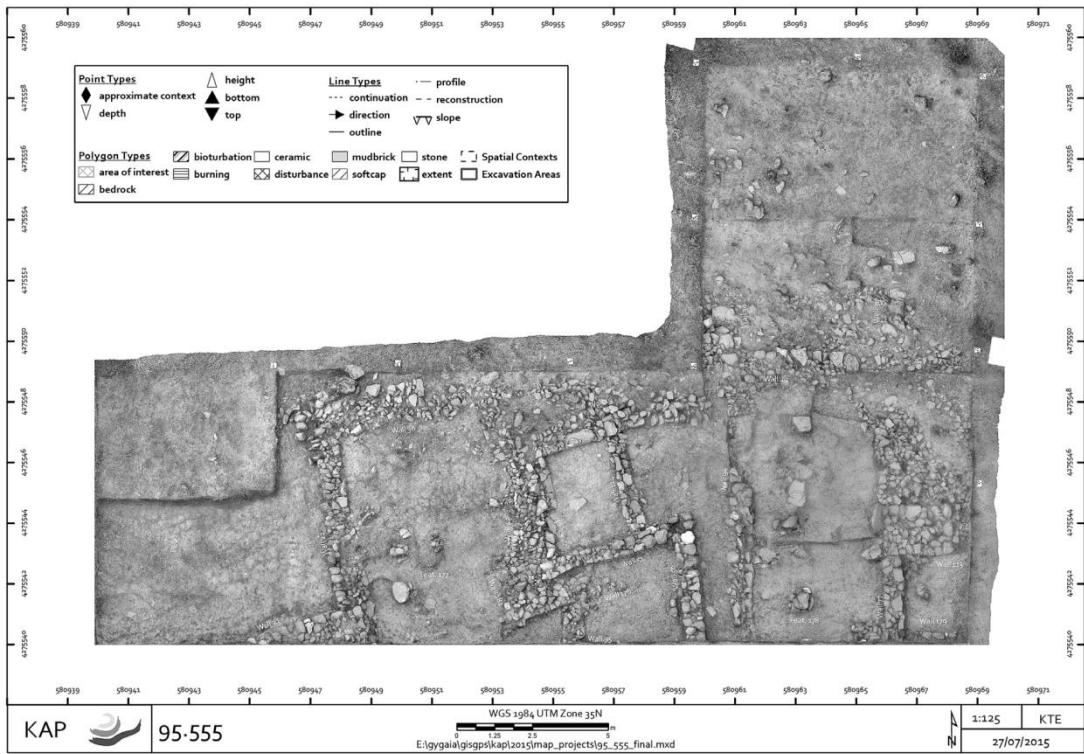

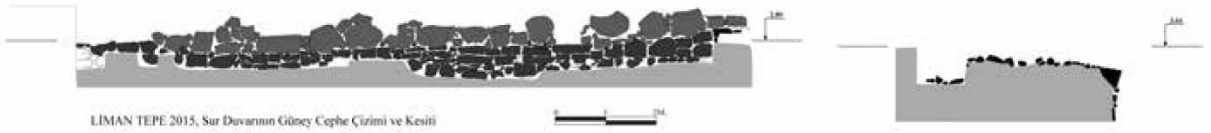
A

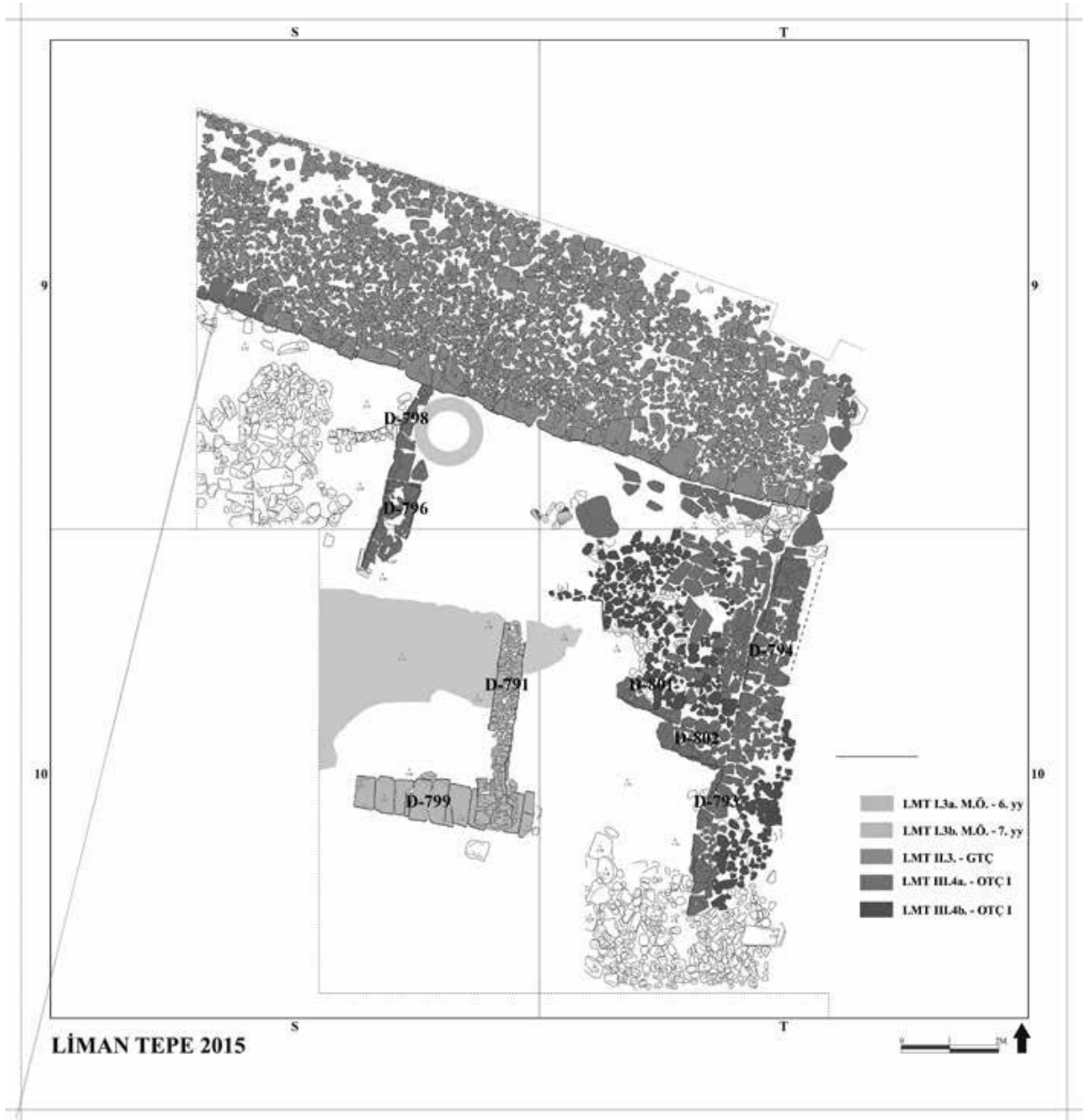
B

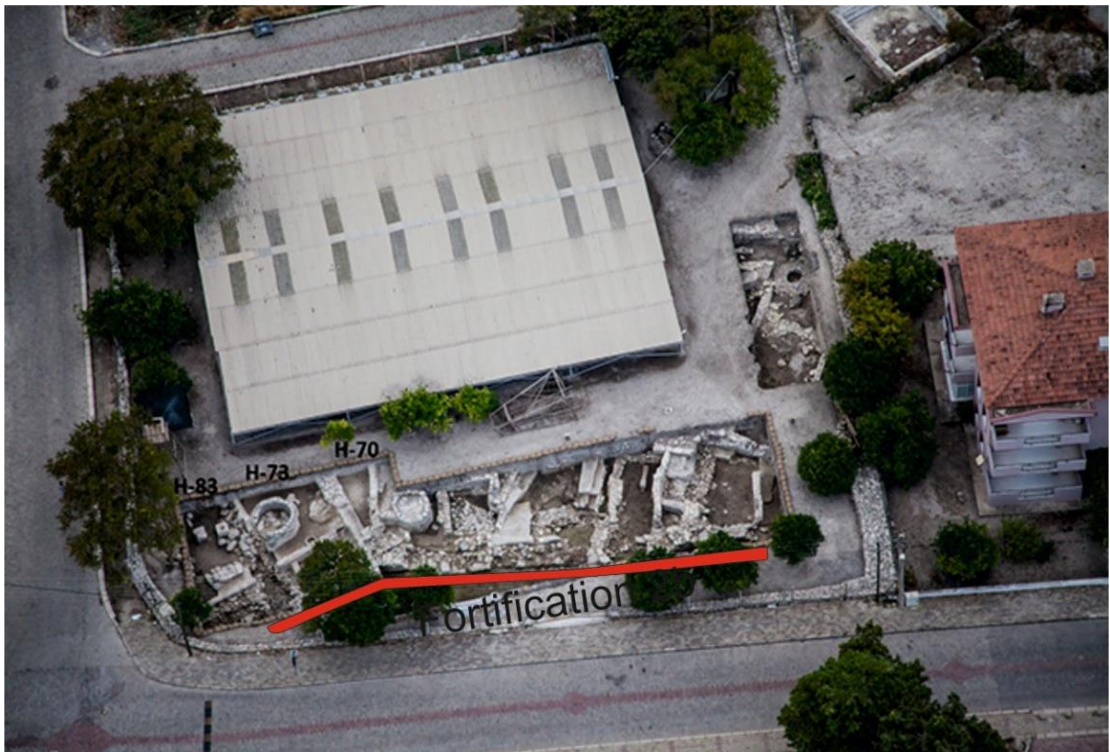
A

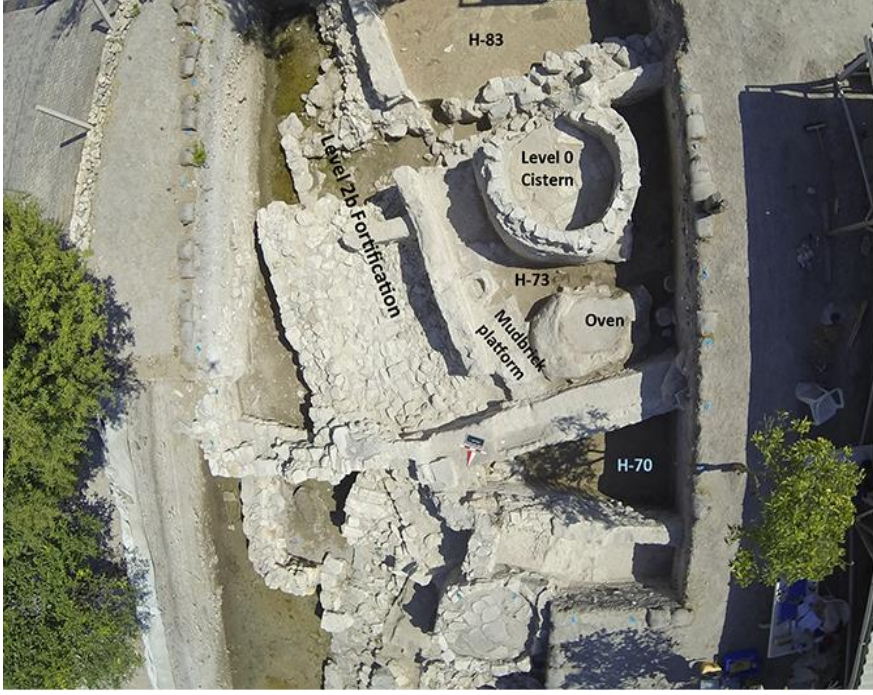
B

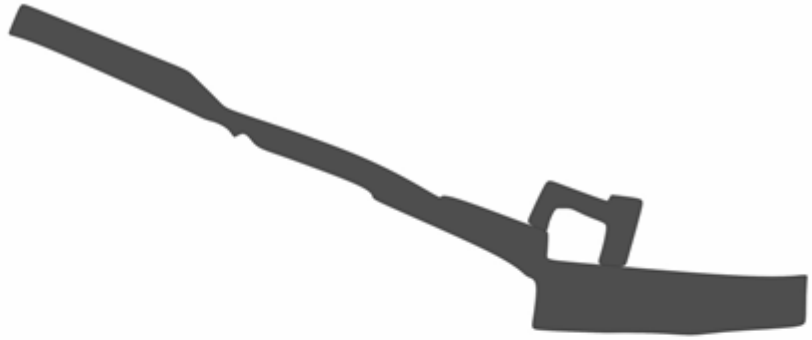
A

B

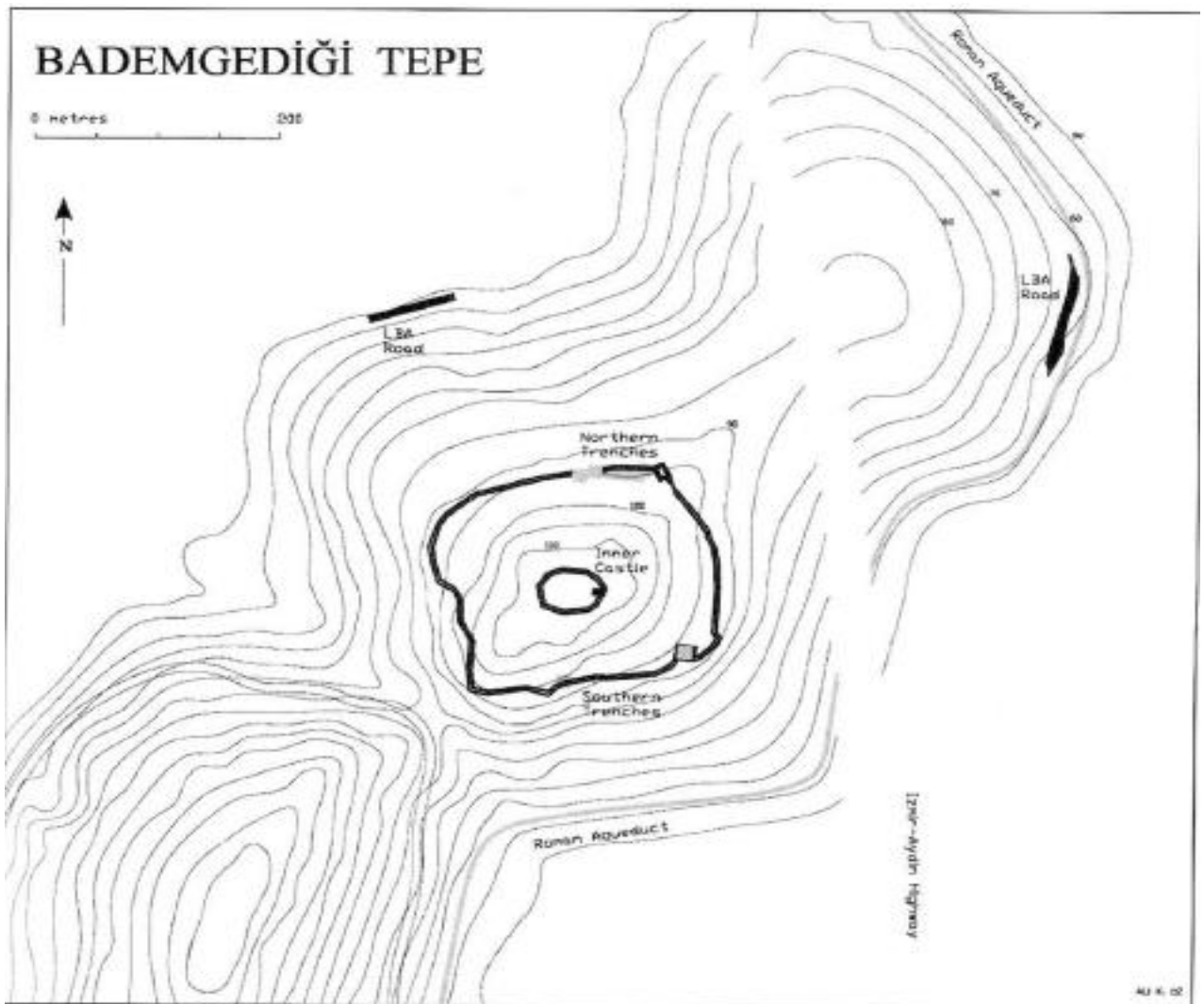
A

- Çeşme-Bağlararası OTÇ erken dönem suru
- Çeşme-Bağlararası OTÇ Geç dönem suru(?)

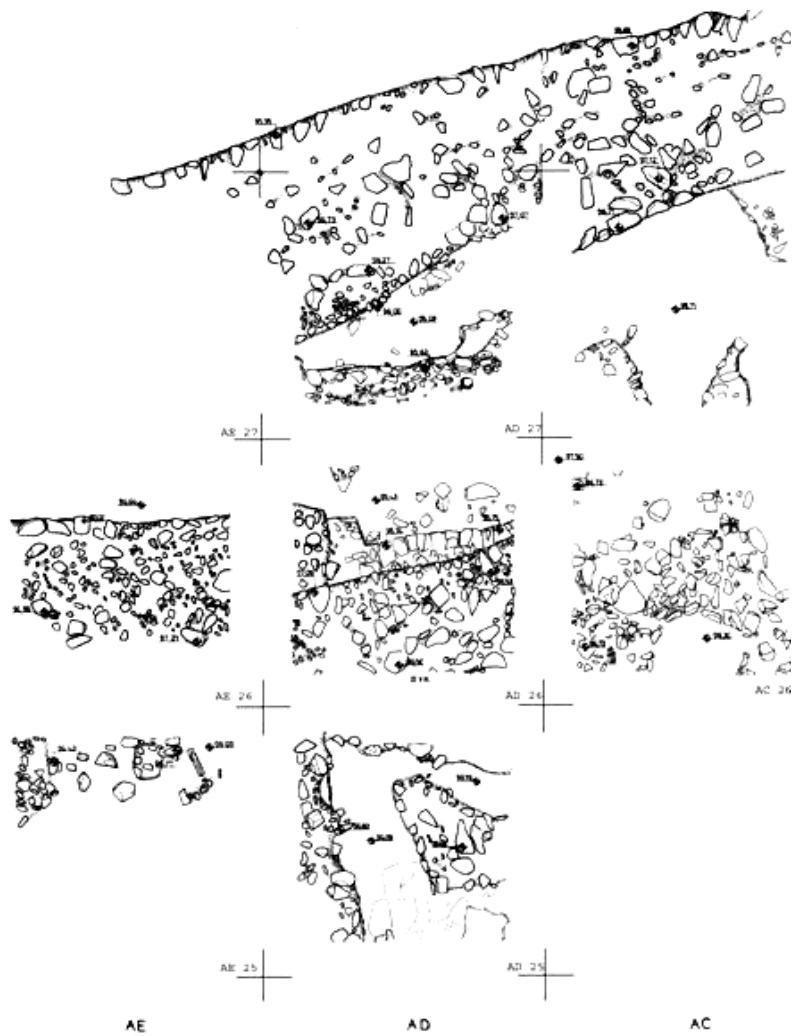

B

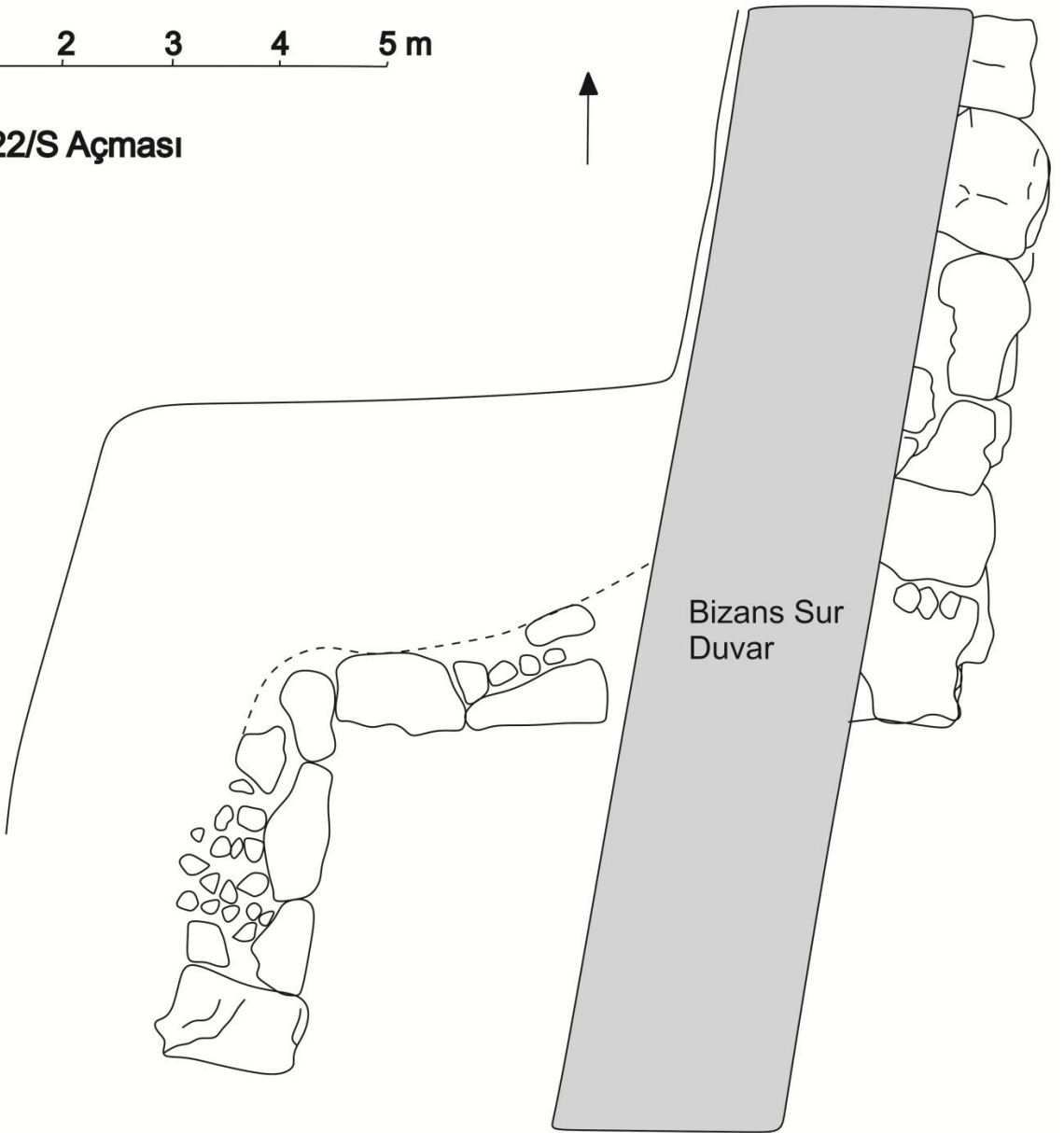
A

B

0 1 2 3 4 5 m

Ayasuluk22/S Açması

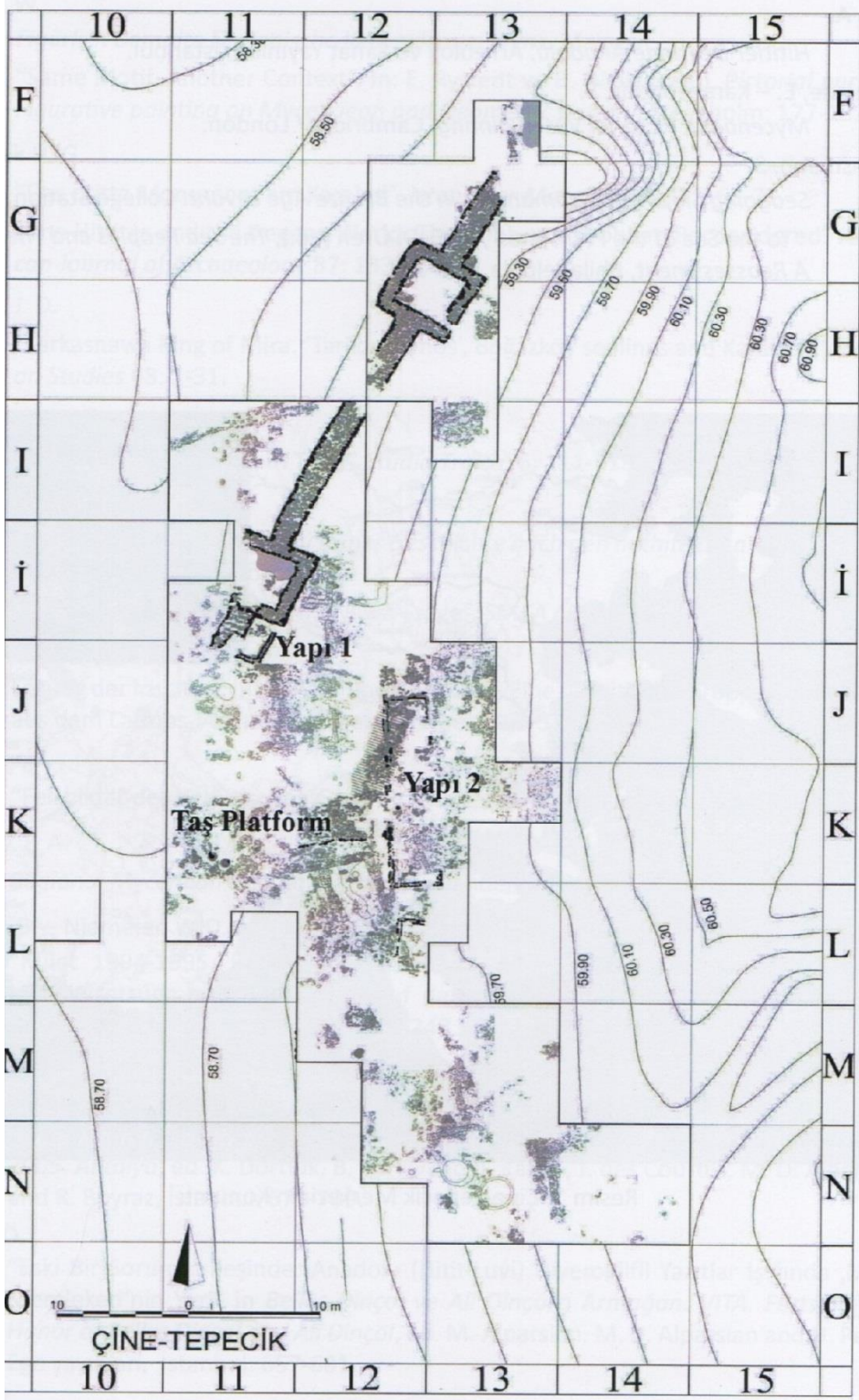

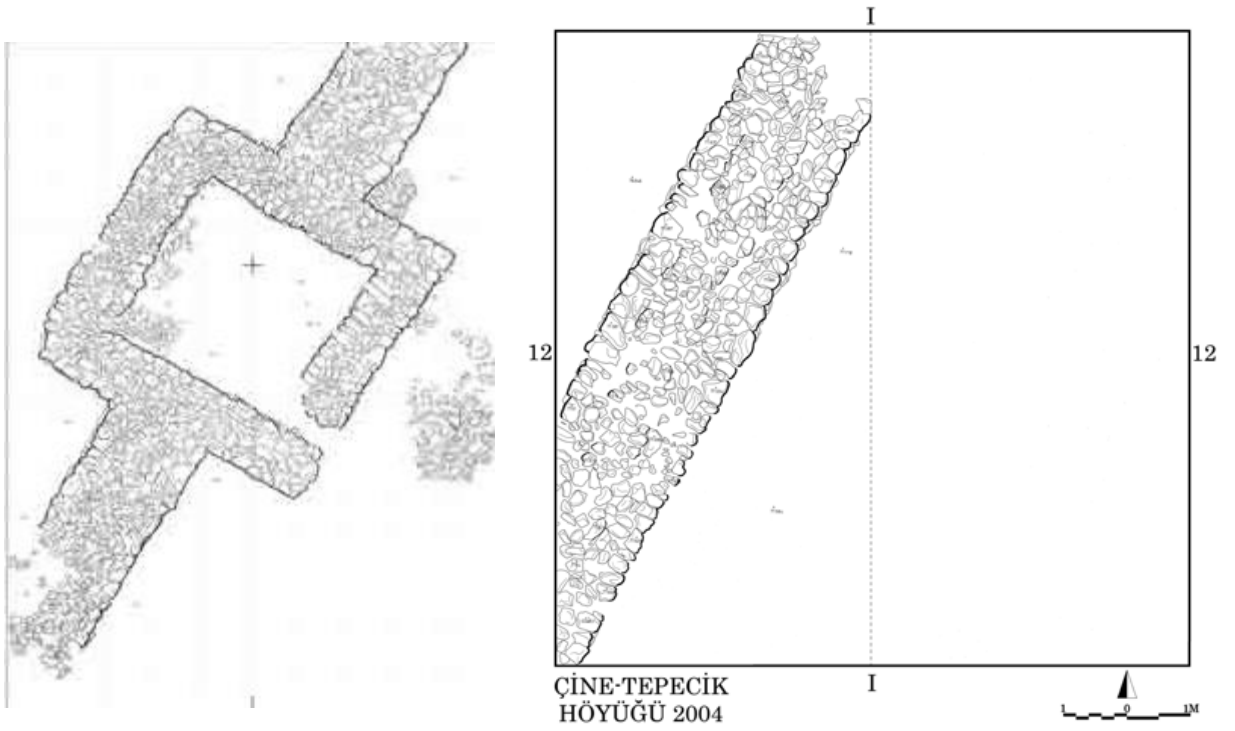

A

B

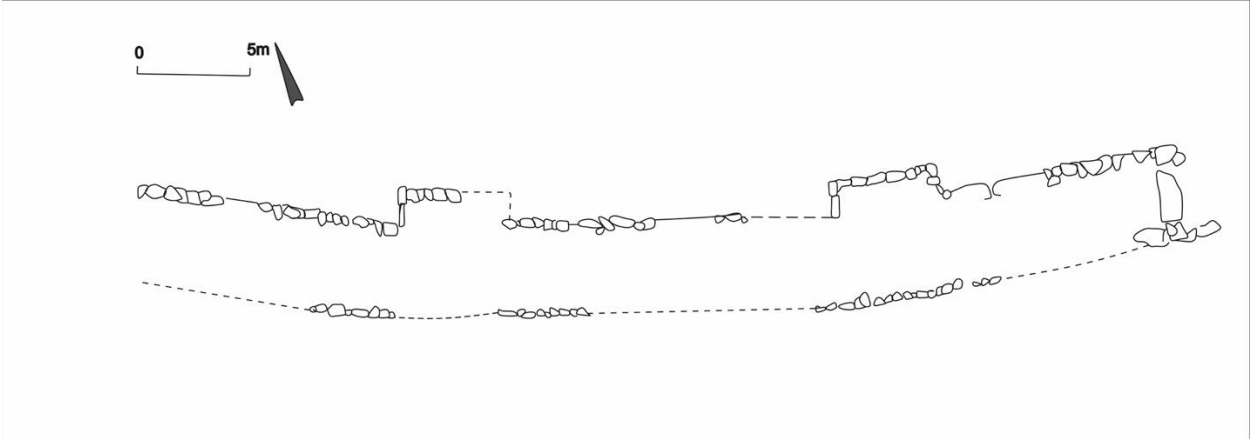
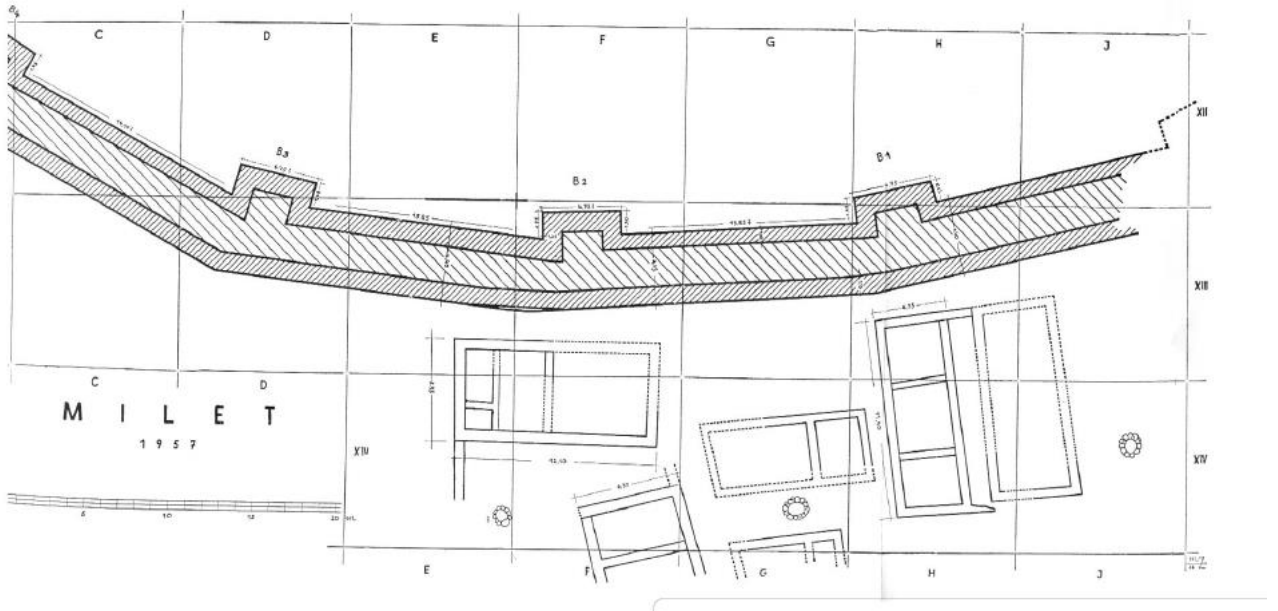

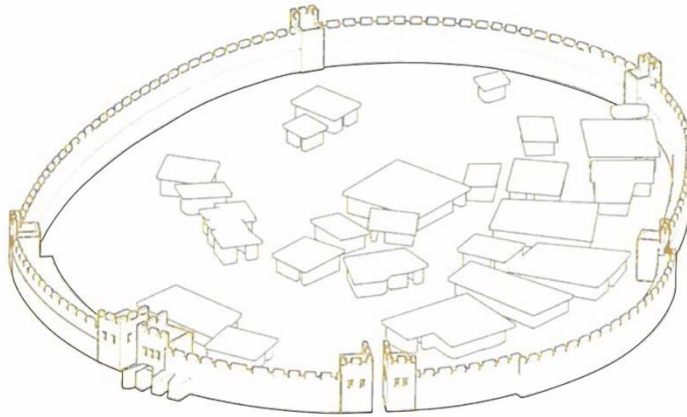
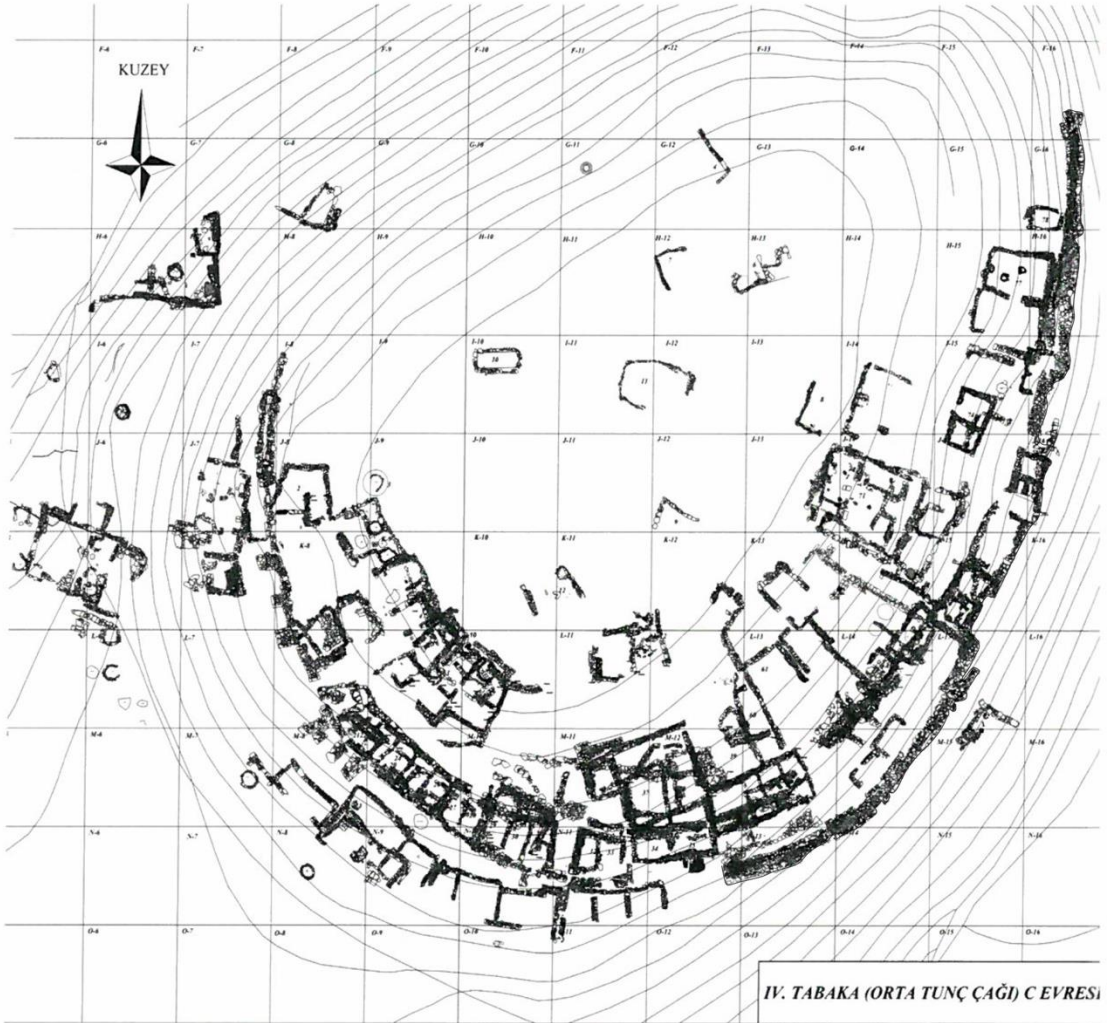

A

B

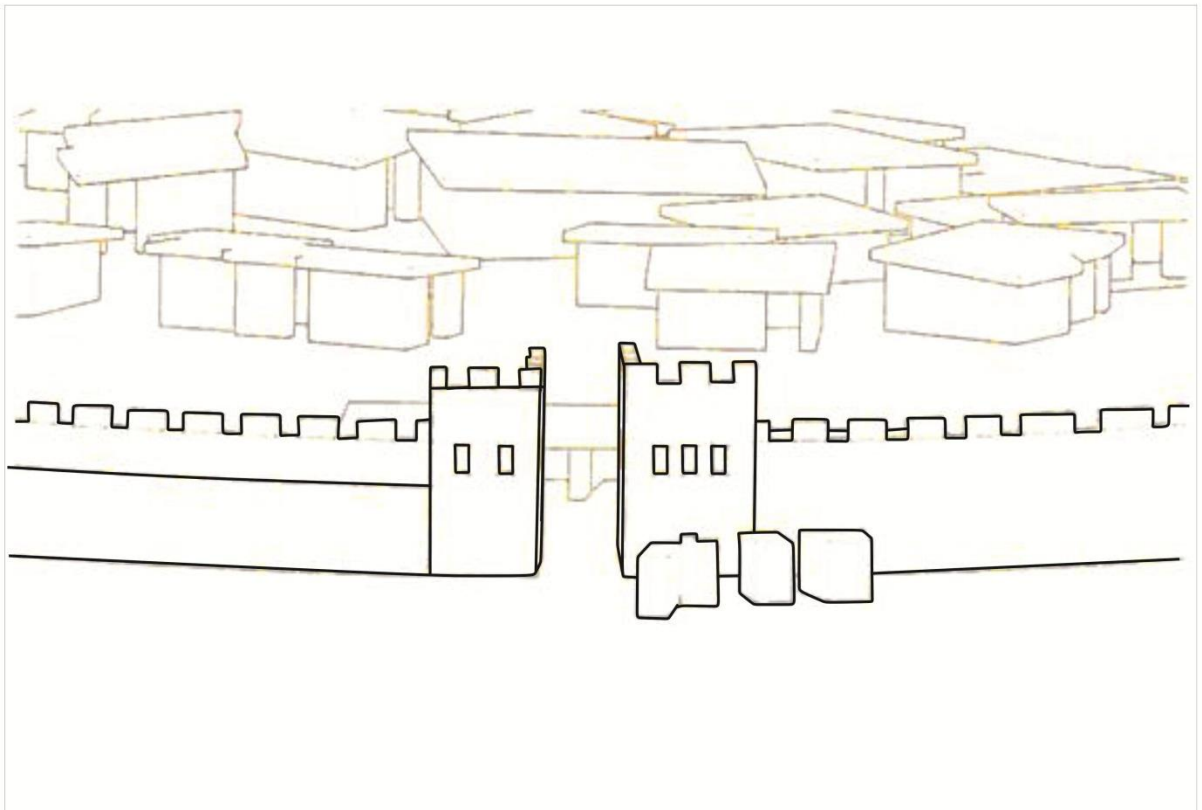

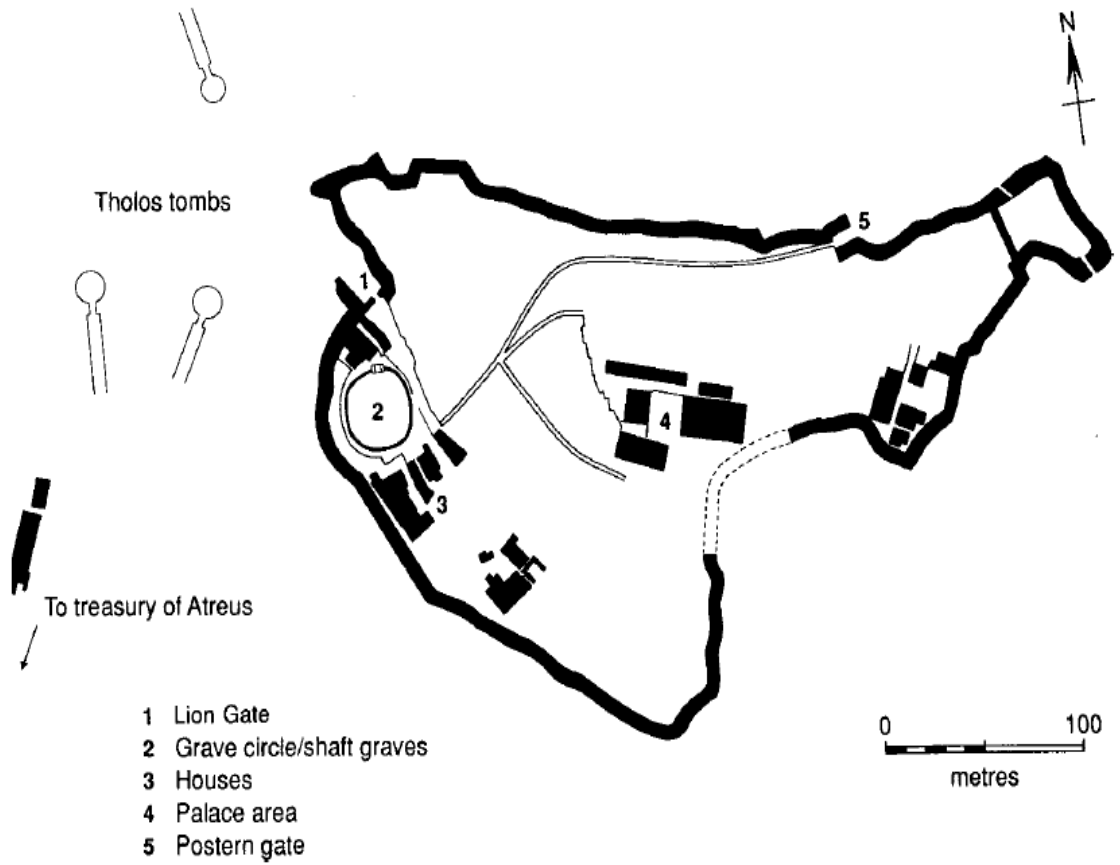
A

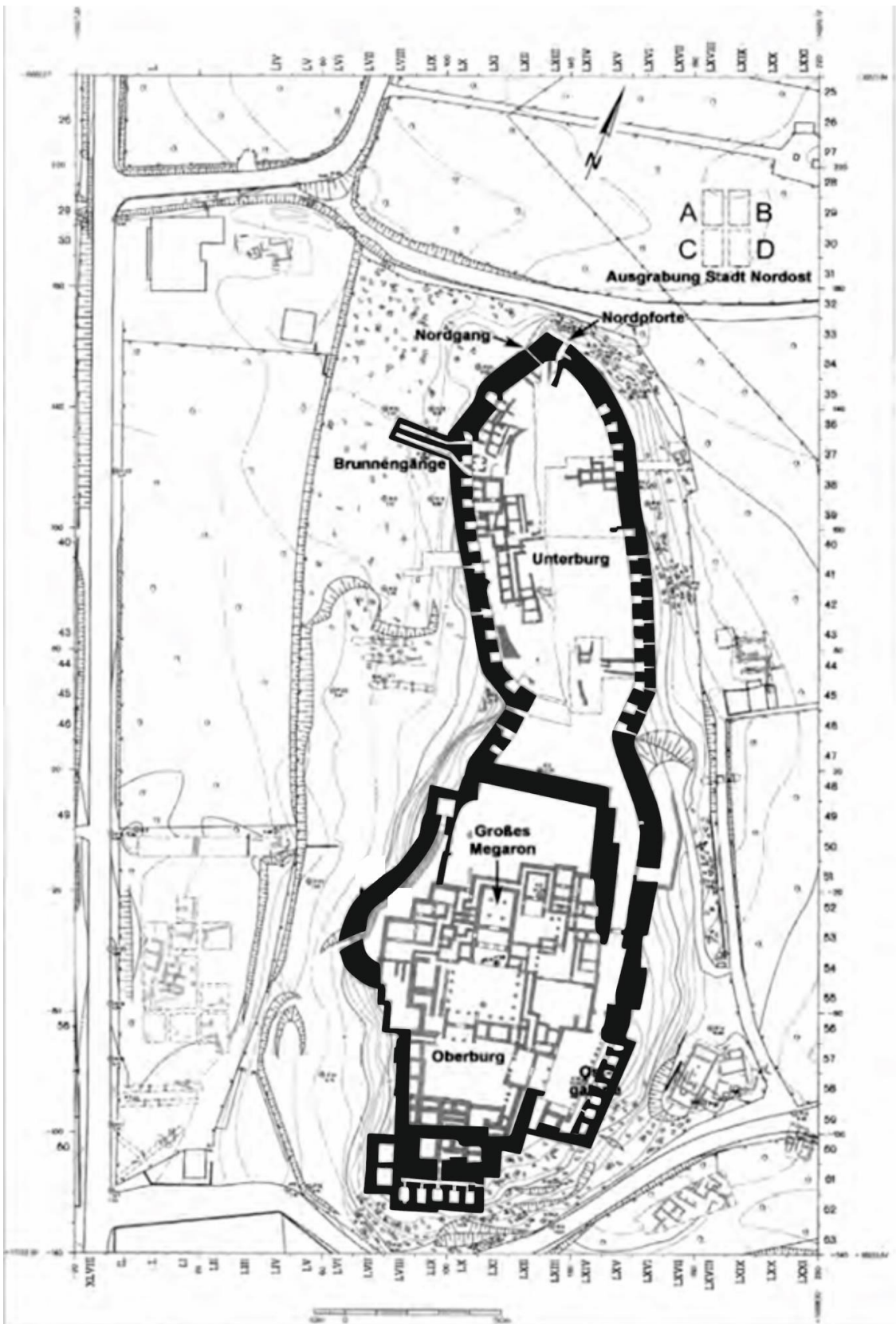

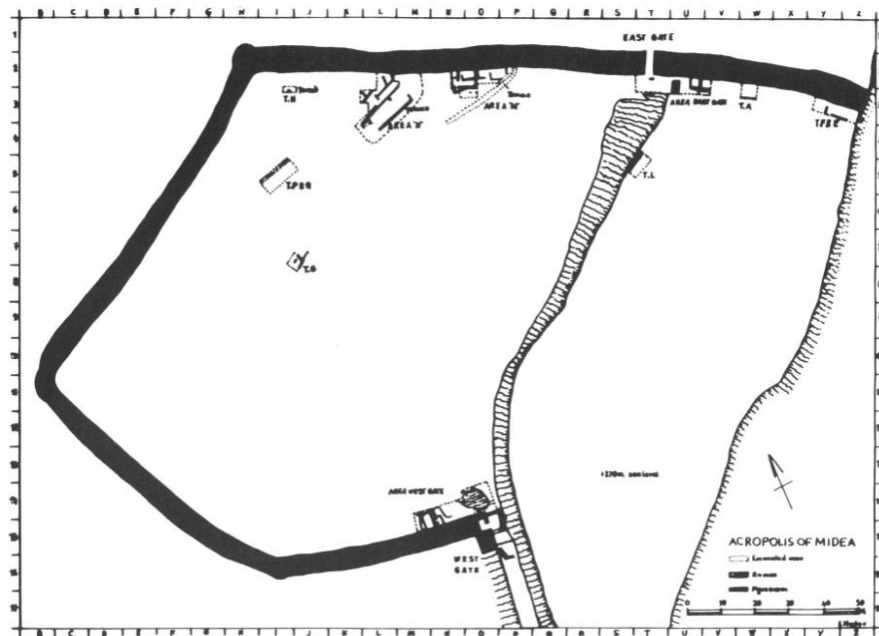
B

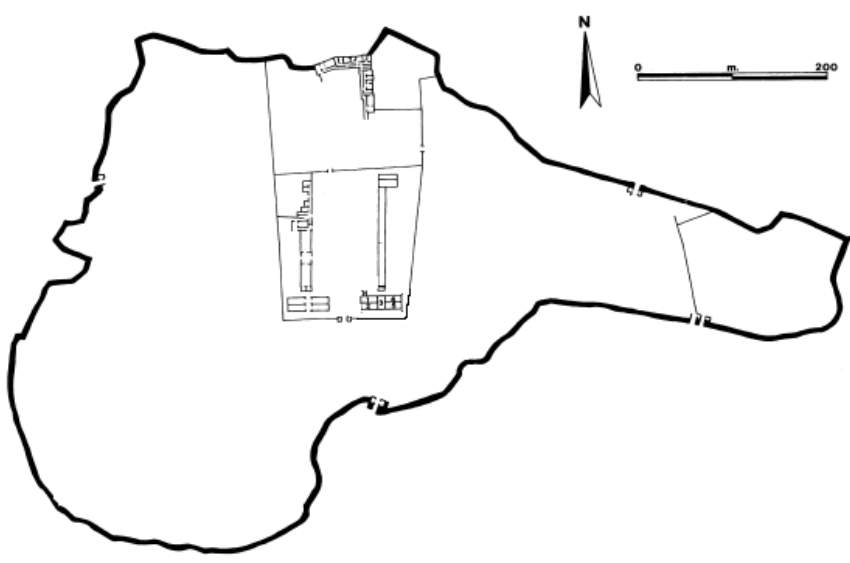
MYCENAE

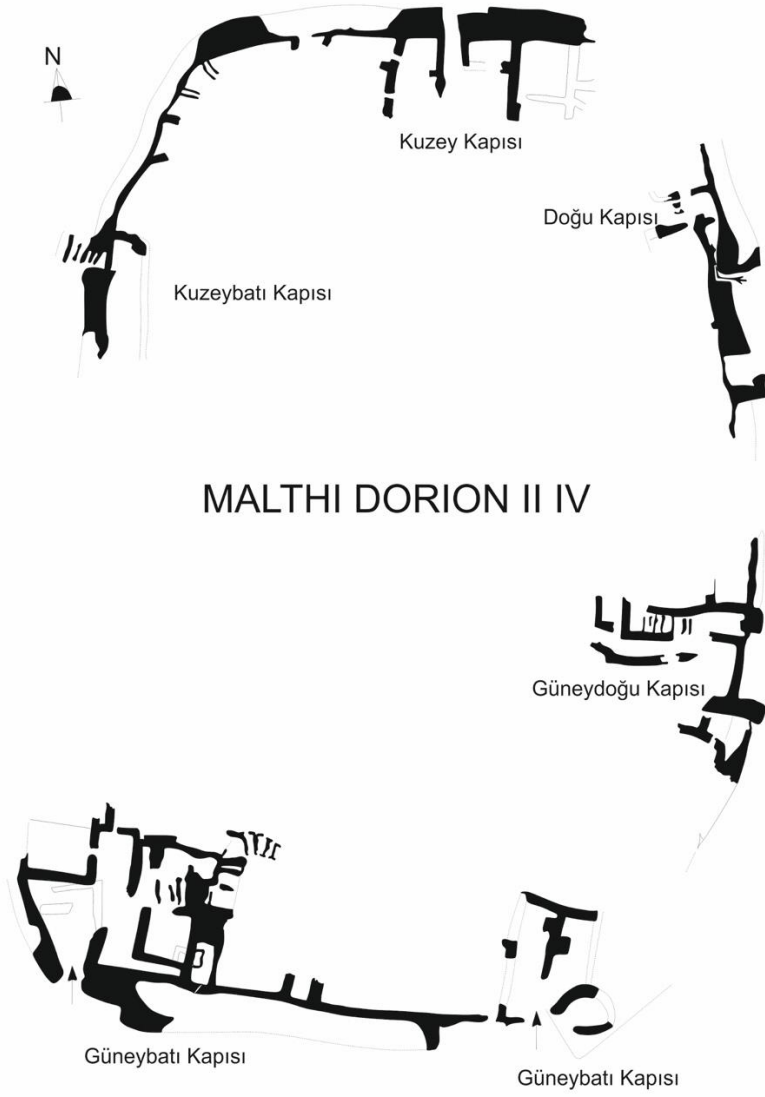

A

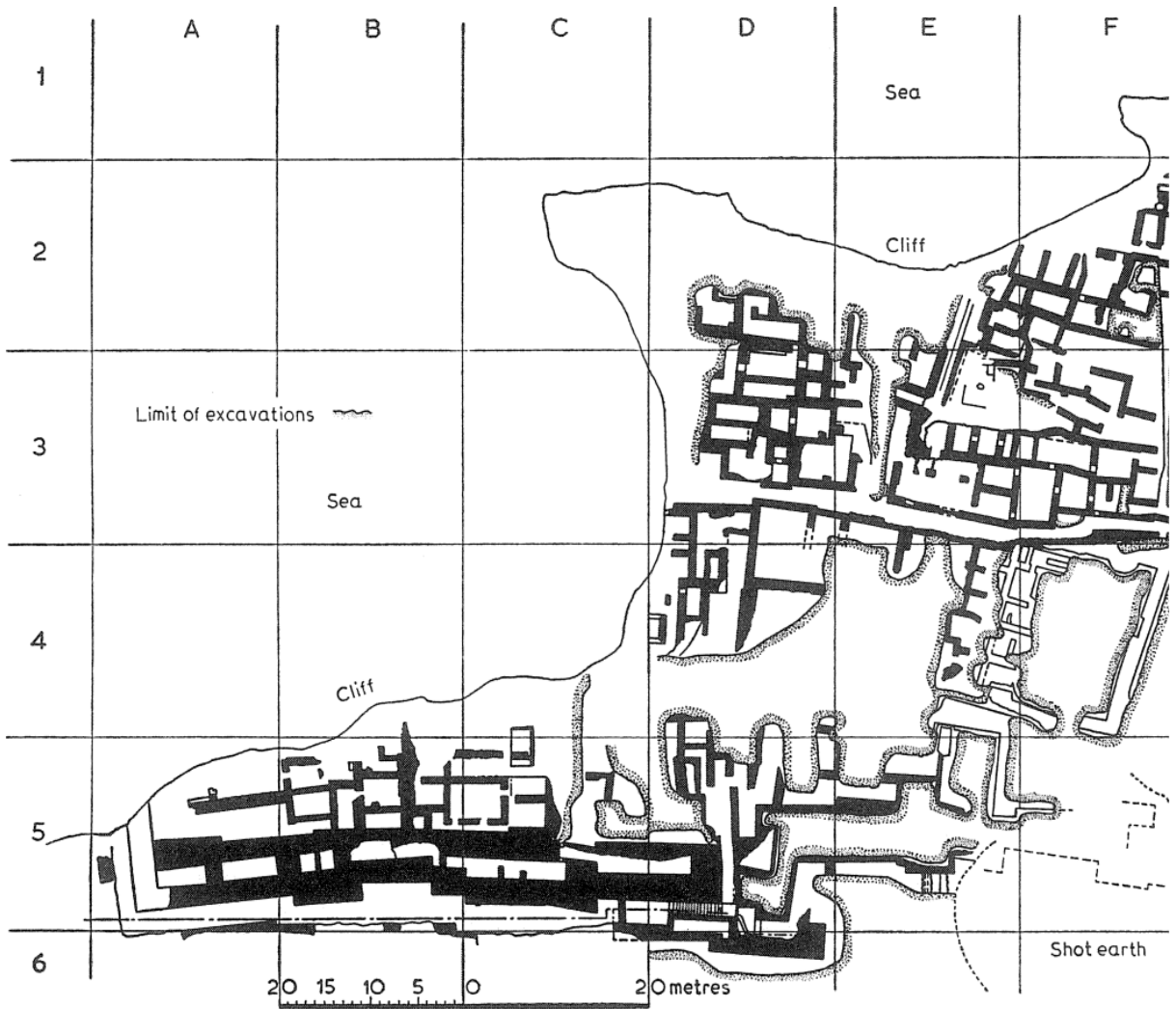

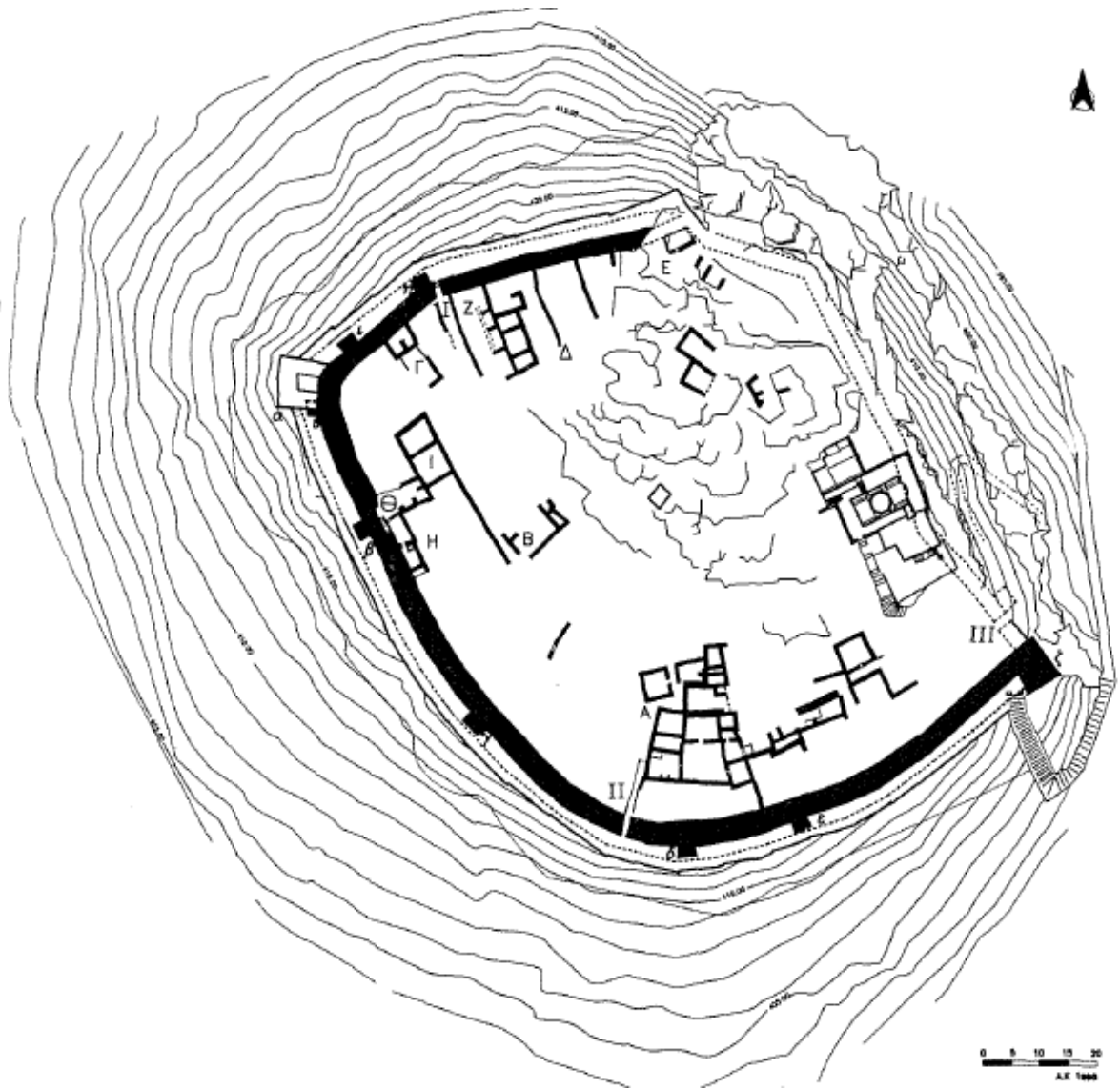
B

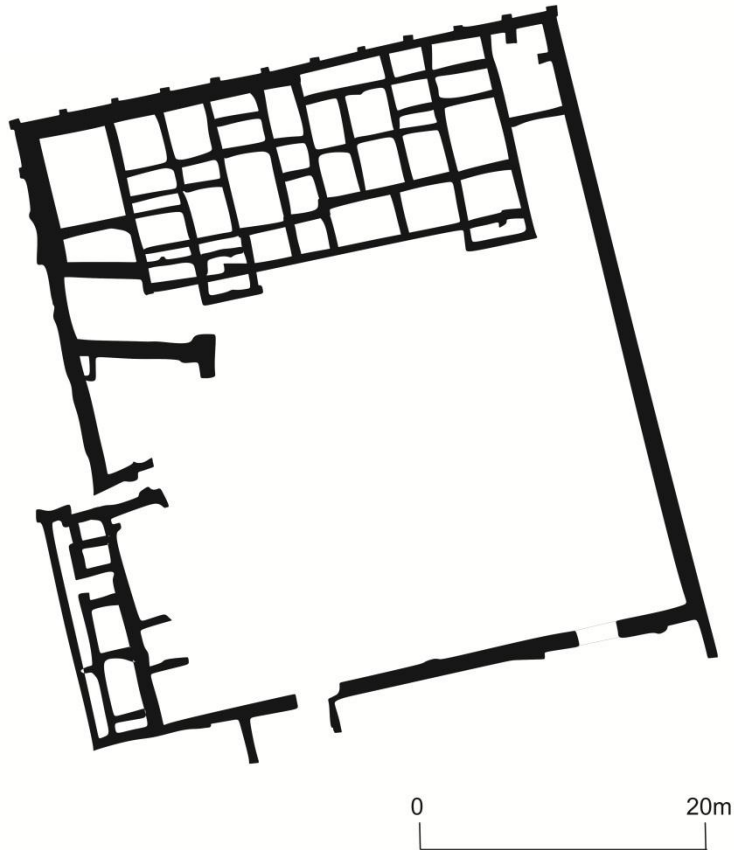

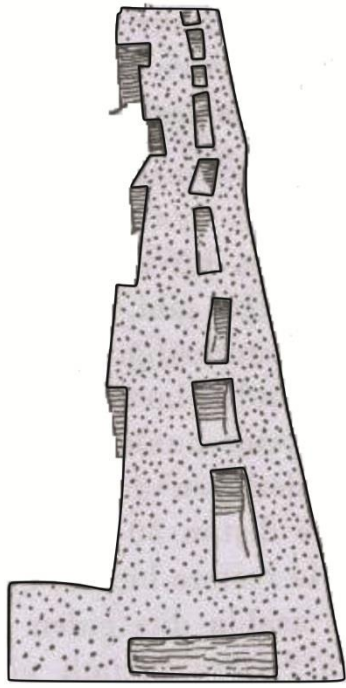
- Erken Hellas
- Orta Hellas
- Ge Hellas

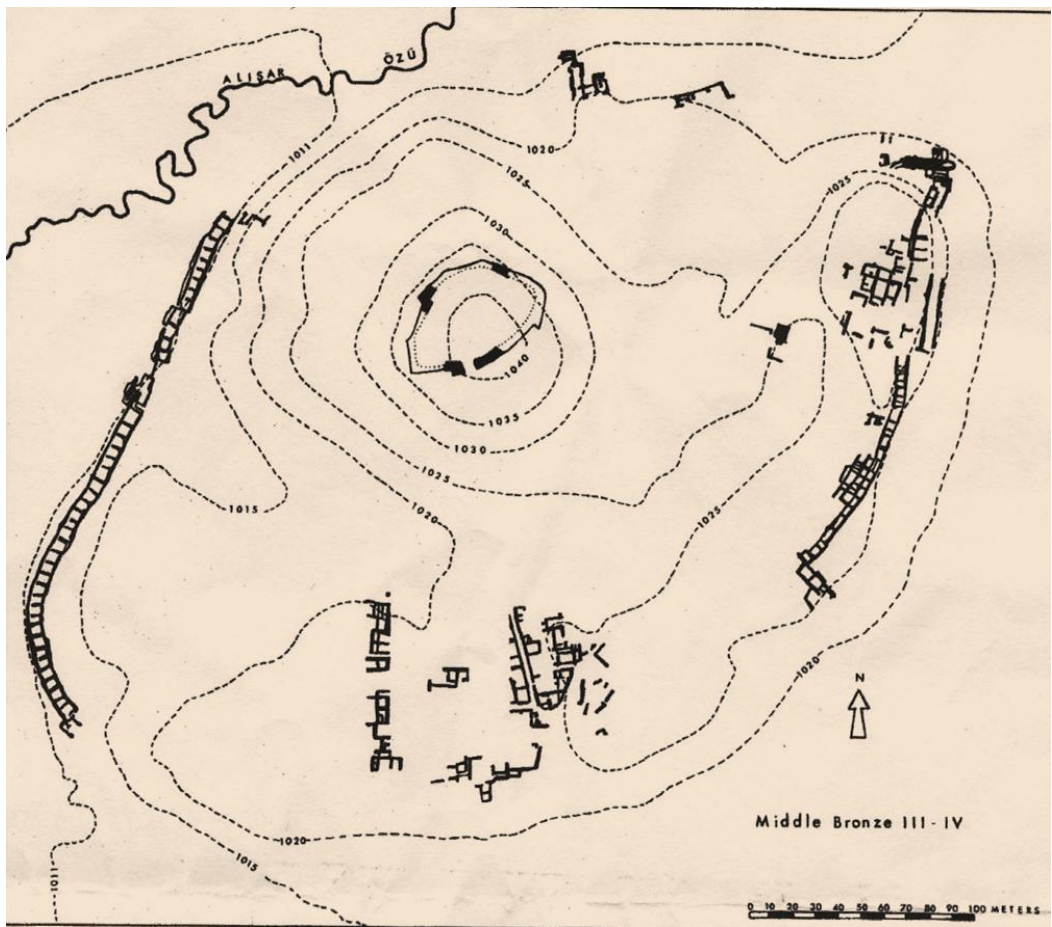

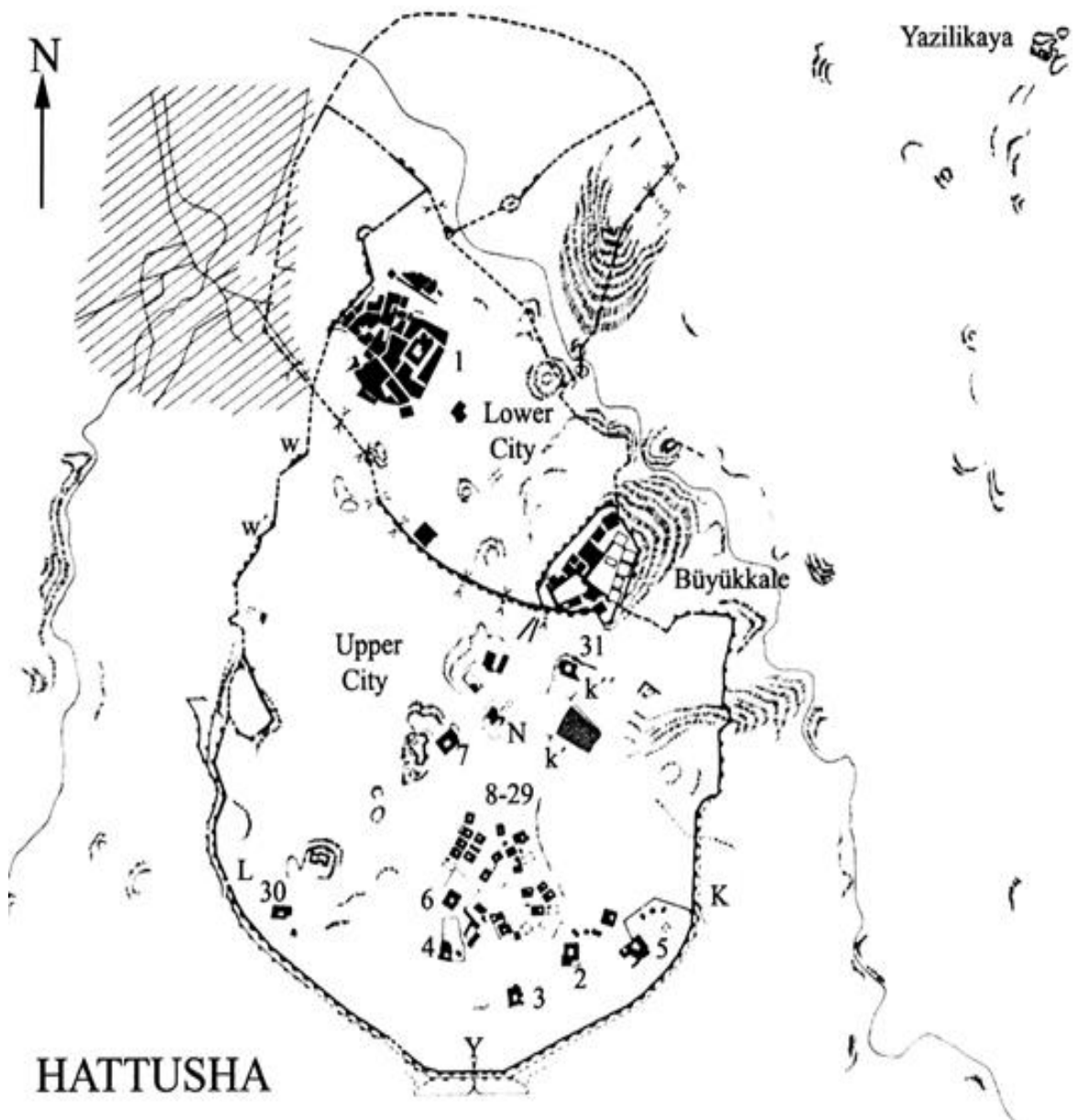

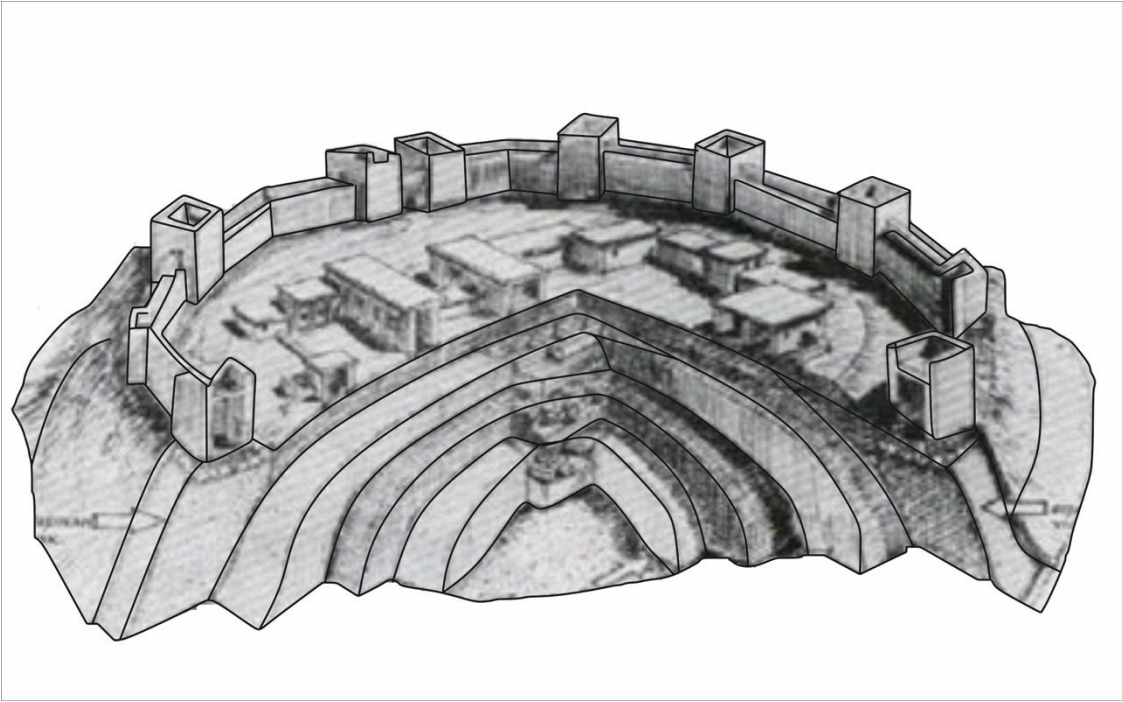
A

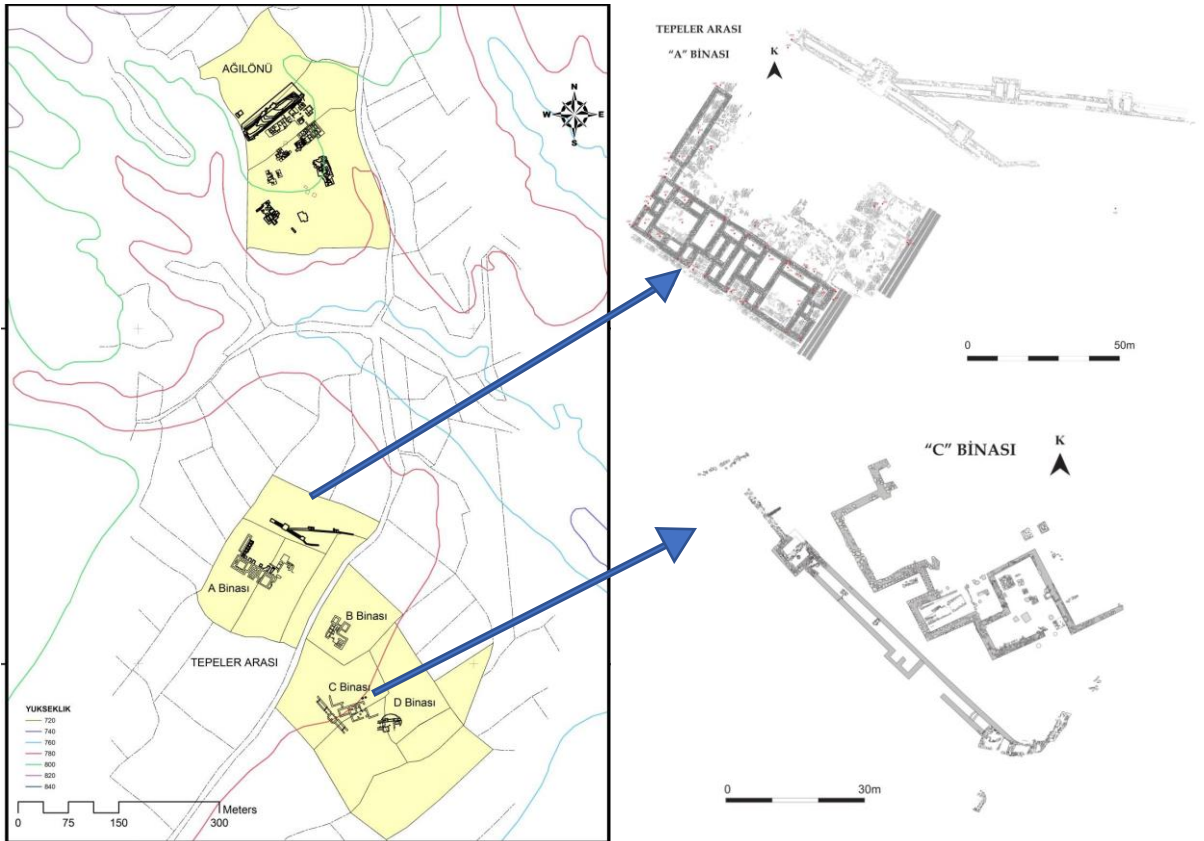
B

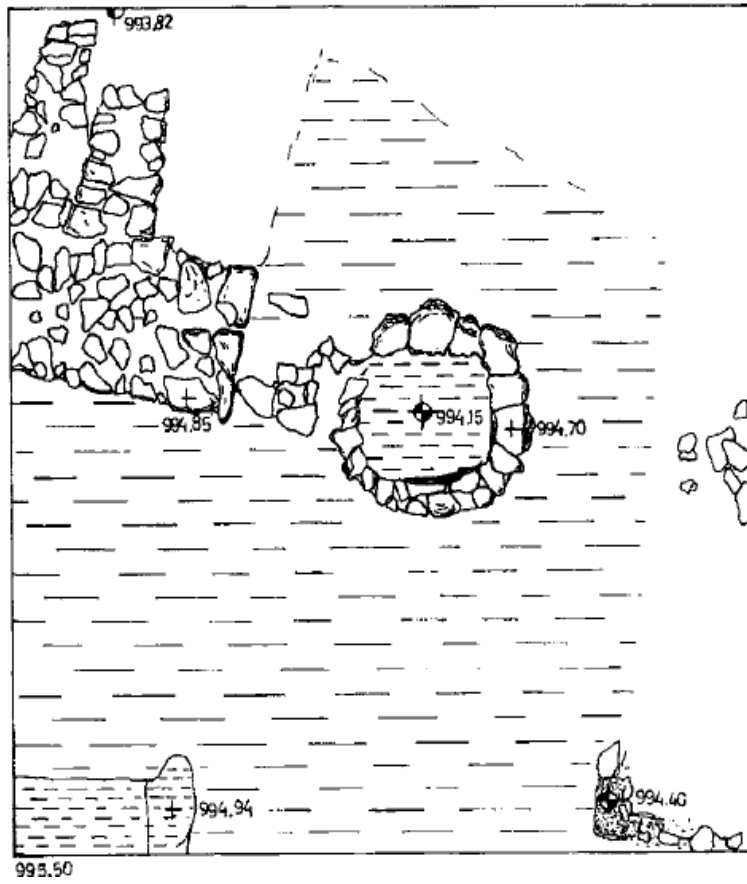

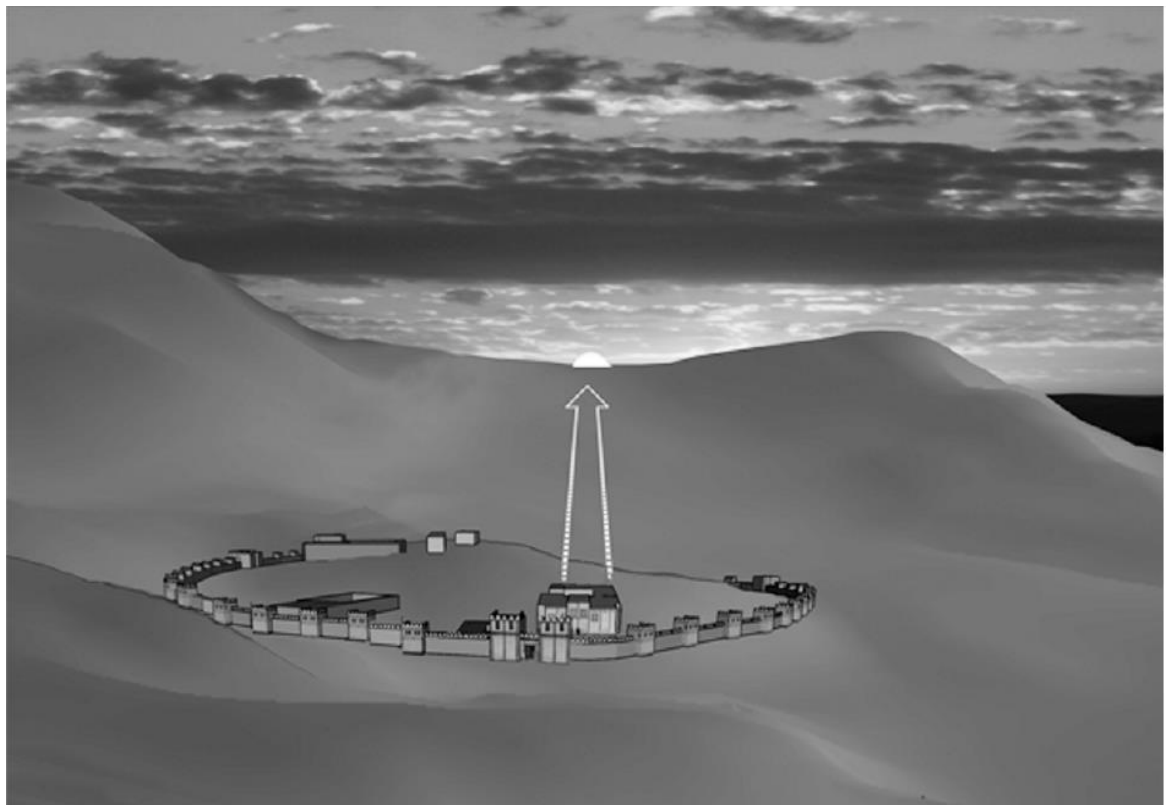
A

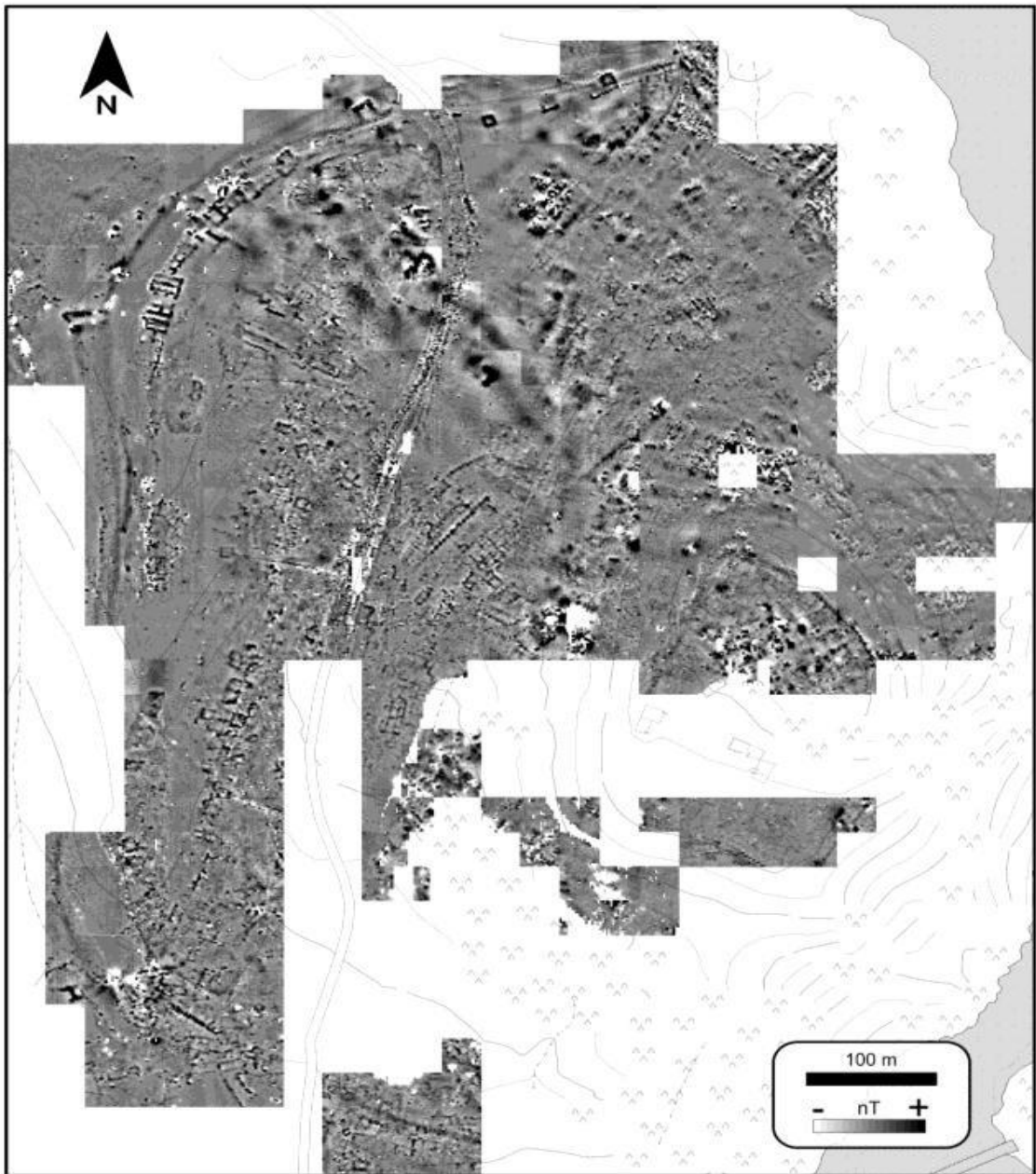
B

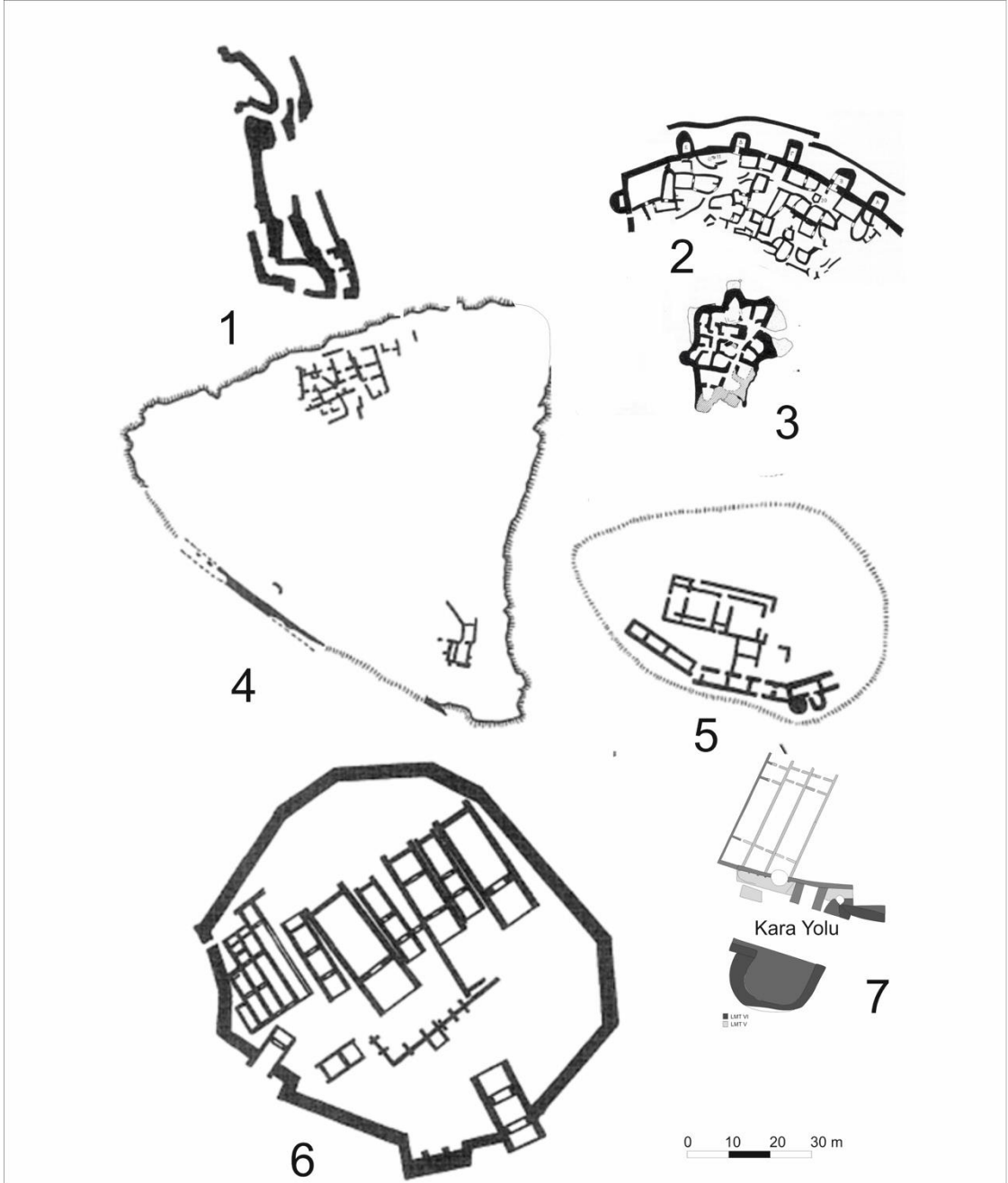

A

B

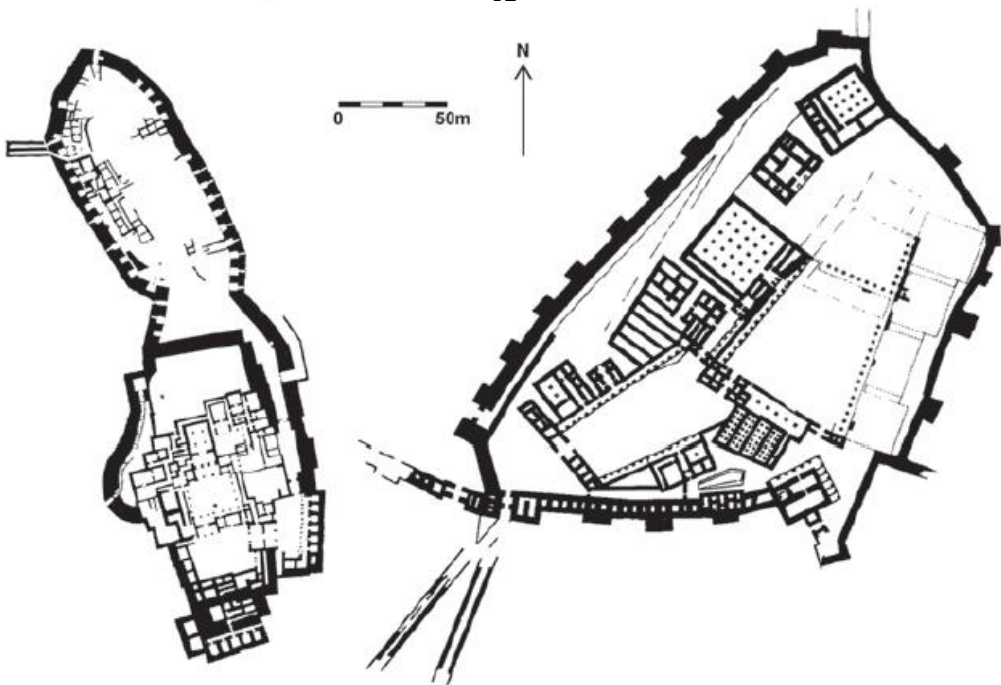

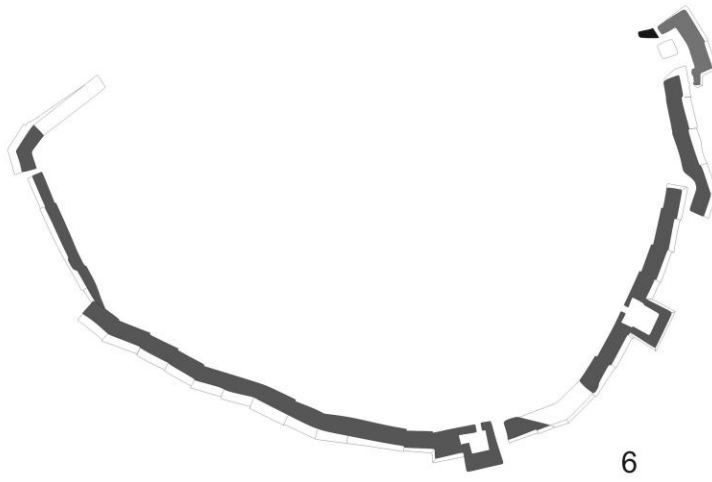
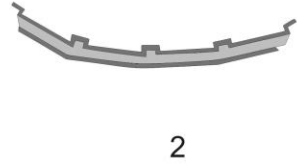

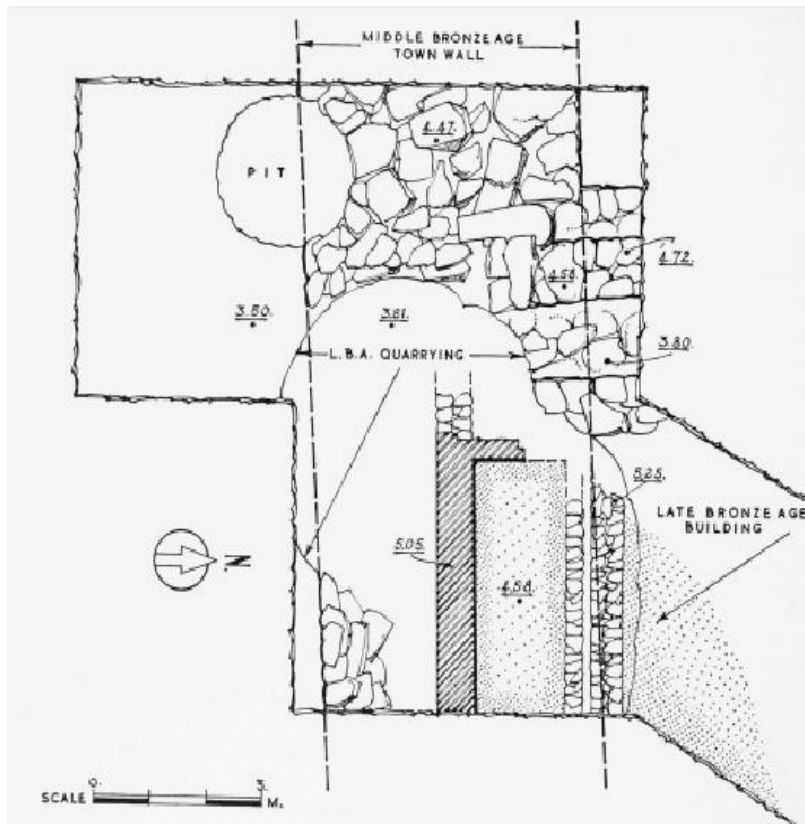
A

B

0 10 20 30 m

A

B

11. ÖZET

MÖ 2. Binyıl içerisinde Batı Anadolu geneline bakıldığında, çeşitli savunma sistemi ve inşaat teknikleri kullanılmıştır. Batı Anadolu'da görülen bu teknik ve sistemlerin gelişimleri ve sürekliliği, bölgenin ihtiyacına göre şekillenmiştir. MÖ 2. Binyılda bölgede hakim olan kültürlerin mimariye olan etkileri görülmüştür fakat Batı Anadolu geneline bakıldığında kullanılan bu teknik ve savunma sistemlerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Batı Anadolu'da var olan standart bir savunma sistemi ve tekniğinden bahsetmek mümkün değildir. 'MÖ 2. Binde Batı Anadolu Savunma Mimarisi' başlıklı tez, Batı Anadolu'da var olan sur mimarisi hakkında genel bir bakış sağlamayı ve bu mimari unsurların Batı Anadolu çevresinde çağdaşı olan yerleşimlerle arasındaki bağlantıları göstermeyi amaçlamaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: *2. Binyıl, Batı Anadolu, Savunma mimarisi, Sur, Kiklad, Kıta Yunanistan, Girit, Orta Anadolu, Miken, Minos, Hitit.*

ABSTRACT

Various defensive systems and building techniques were used in 2nd millennium BC in Western Anatolia. Their evolution and continuity were shaped based on the architectural requirements of the region. Although the 2nd millennium BC architecture were influenced by the dominant cultures in the region, it is stated that techniques and defensive systems were different. Therefore, it is not possible to refer to a standard defence system and technique existed in Western Anatolia. The thesis ‘Western Anatolian Defensive Architecture in 2nd Millennium BC’ aims to provide a general outlook on the settlement wall architecture in Western Anatolia and reveal connections of these architectural features to those in contemporaneous settlements around the region.

Keywords: *2nd millennium BC, Western Anatolia, defensive architecture, city wall, Cyclades, Mainland Greece, Central Anatolia, Mycenae, Minoan, Hittite.*